

А.І. Кравець

В.С. Гуляницький

*Пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу
«ВСЕСВІТ»*

Волинськими стежками людських доль

Луцьк - 2016

УДК 94(477. 82)
ББК 63.3 (4УКР – 4ВОЛ)
К 78

Розглянуто на засіданні кафедри суспільних дисциплін Луцького педагогічного коледжу (протокол № 5 від 12.01.2015)

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Луцького педагогічного коледжу (протокол № 2 від 15.01.2015)

Рецензенти:

Дем'янюк О.Й., професор кафедри соціального-гуманітарних наук та суспільних відносин Луцького інституту розвитку людини університету «Україна», доктор історичних наук

Пасюк І.М., директор Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки НВІМУ

А.І. Кравець

В.С. Гуляницький

*Пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу
«ВСЕСВІТ»*

Волинськими стежками людських доль

Луцьк - 2016

К78 Кравець А.І / А.І. Кравець, В.С. Гуляницький. – Луцьк : Луцький педагогічний коледж, 2016. – 126 с.

Позааудиторна робота займає найважливіше місце в патріотичному вихованні студентської молоді. Прикладом є пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт» Луцького педагогічного коледжу. Пошукова група клубу: Хмільовська Д., Мелех І., Лотвін В., Жемела М., Кравець І., Ющак А., Музика А.

Зміст

Вступ	5
I. Волинь напередодні Першої світової війни	6
II. Прорив Південно-Західного фронту в 1916 р. та його наслідки	16
III. Бої на р. Стохід	24
IV. Волинськими стежками людських доль	31
V. Сестри милосердя	102
VI. Меморіальний комплекс «Pro Patria» («За Батьківщину»)	106
Джерела та література	109
Додатки	110

Вступ

100 років тому, почалася одна з найбільших катастроф в історії людства – Перша світова війна. Враховуючи її масштаб, величезні втрати внаслідок бойових дій, насамперед людські, викликані нею фундаментальні зрушення в усіх сферах суспільного життя західні історики, а останнім часом усе частіше й вітчизняні дослідники, справедливо називають її Великою війною. Перша світова війна, на відміну від усіх інших, мала тотальний характер – лише за один тиждень близько 900 млн. жителів планети (а до кінця війни – 38 держав з населенням в півтора мільярди осіб, що охоплювало $\frac{3}{4}$ усього населення світу того часу) перебували у стані війни. За 4 роки, 3 місяці і 10 днів, які тривала війна, було мобілізовано 73,5 млн. осіб. За цей час було вбито 10 млн. осіб (стільки загинуло в усіх європейських війнах за тисячу років до початку війни 1914–1918 рр.) і поранено близько 20 млн.

Прямі воєнні затрати воюючих сторін оцінюються у 208 млрд. доларів США. Тотальність воєнних подій 1914–1918 рр. розчинила особистість в колективній психології натовпу. Саме після Першої світової війни значно посилилася роль держави в суспільстві. Одним з найбільш драматичних досвід Великої війни став для народів, розділених політичними межами імперій, які вступили між собою у війну. Зокрема, на східноєвропейському театрі воєнних дій на долі українського та польського народів випало чи не найтяжче випробування – бути учасником війни, знаходячись в епіцентрі, на стороні обох ворожих блоків держав. Українські землі постраждали від значних руйнувань внаслідок війни – від самого початку боїв улітку 1914 р. територія Галичини, Волині стала одним із основних військових театрів на сході Європи. Аж до початку 1918 р. лінія фронту проходила через Волинь, і протягом усієї війни тут перебував штаб Південно-Західного фронту.

Ключове геополітичне розташування, а також значні природні й людські ресурси стали причиною гострої боротьби за них Німеччини й Австро-Угорщини з одного боку й Російської імперії – з іншого. За роки війни в російську армію було мобілізовано 3,5 млн. українців (за іншими даними – 4,5 млн. із загальної чисельності 15,5 млн.), а до складу австрійської армії – близько 300 тис. (близько 9% від особового складу австро-угорської армії). Українські землі стали одним із основних театрів бойових дій між Австро-Угорщиною і Російською імперією. Саме тут проходив Південно-Західний фронт завдовжки більше 400 км.

I. Волинь напередодні Першої світової війни

Волинська губернія напередодні Першої світової війни з економічного погляду була однією з найвідсталіших в Україні, залишалась глухим аграрним краєм. У 1913 р. кількість робітників на промислових підприємствах, що підлягали наглядові фабричної інспекції, становила 25,5 тис. осіб, або 7,8% загальної кількості робітників в Україні. У роки війни Волинь була єдиною на Україні губернією, де кількість робітників зменшилася з 24,9 тис. у 1914 р. до 14,6 тис. у 1916 р. Це зумовлено низкою обставин. По-перше, мобілізацією чоловічого населення, зокрема робітників промислових підприємств до російського війська. По-друге, відбулася переорієнтація галузей промисловості, яка зумовила скорочення або припинення виробництва, не пов'язаного із потребами фронту. По-третє, з серпня 1915 р. до червня 1916 р. Володимир-Волинський, Ковельський та Луцький повіти знаходились під окупацією австрійських військ, а отже, і робітники цього регіону не брали участі в загальному процесі виробництва. Напередодні війни у вказаних повітах було 104 підприємства, на яких працювало 1310 робітників. На Волині, згідно з переписом 1897 р., жило 2 млн. 800 тис. осіб, з них 92% – у селах. На початку ХХ ст. в губернії з 1823 підприємств тільки 8,6% мали понад 100 робітників, в інших кустарних майстернях працювало по декілька робітників. Середньорічна заробітна платня робітників була в 3,5 рази меншою ніж, наприклад, в робітників аналогічних професій Катеринославської губернії, і становила 98 крб. Сільськогосподарські робітники (наймити) отримували 64 крб., жінки – 40 крб.

Перед Першою світовою війною у Луцьку жило 22480 осіб. На вересень 1917 р. тут уже мешкало 26475 осіб. У Луцьку працювали такі підприємства: з виробництва мила, свічок, черепиці, цегли, млини, тартак та невеликі кустарні майстерні – столярські, кушнірські, ковальські, кравецькі, шевські. За історичними джерелами, в 1913 р. у Луцьку функціонувало десять фабрик і заводів (3 тис. 439 робітників), а обсяг промислової продукції сягав 2,4 млн. крб. Великими підприємствами були чавунно-ливарний завод братів Свободів,

цегельний завод Старчевського, тартак, паровий млин Глікліха, паркетна фабрика, два пивоварних заводи, інші кустарні майстерні з ручною працею. Чималих масштабів досягло ремісничє виробництво. На 1 січня 1914 р. у Луцьку було 995 ремісничих закладів, на яких працювали 1043 робітники і 872 учні, процвітав також візницький промисел. Дещо слабшою була економіка Володимира-Волинського, де чисельність населення становила 9883 осіб, із них міщан – 7329, селян – 1446, шляхти – 473, духовенства – 105, купців – 52 осіб та інших.

Характерною особливістю економіки міста була наявність великої кількості невеликих майстерень з 1-2 робітниками. Напередодні війни у місті було 4484 ремісничих закладів, в яких працювало 4969 найманих робітників та учнів. Економічне становище населення Волині з кожним роком погіршувалося. Робочий день збільшувався, реальна заробітна платня зменшувалася. На підприємствах губернії погіршувалися умови праці, середньорічна заробітна платня скоротилася з 164 крб. у 1913 р. до 144 крб. у 1914 р. Нерідко заробітну платню видавали невчасно, з великою затримкою, що було хронічним явищем промислового життя регіону. Основний театр воєнних дій розгорнувся у європейській частині Російської імперії, де були зосереджені центри промисловості і сільськогосподарського виробництва, фінансового життя. Війна набрала затяжного характеру, потребувала значних матеріальних, людських і фінансових затрат. Україна входила до складу двох ворожих країн (Росії та Австро-Угорщини) і з перших днів війни стала ареною бойових дій. Непідготовленість Росії до війни, величезний попит на предмети військового і матеріального забезпечення спонукали до перебудови господарства. У травні 1915 р. було створено Особливу нараду з артилерійського забезпечення армії на чолі з військовим міністром, проте її діяльність була малоефективною. Тож у серпні 1915 р. замість однієї особливої наради було утворено чотири: з оборони, палива, перевезень і продовольства.

Труднощі економіки Росії незабаром позначились і на ході бойових дій армії. На Південно-Західному фронті російська армія почала переходити до

опозиційних боїв вже в кінці 1914 р. і остаточно перейшла до них влітку 1915 р. після грандіозного наступу Центральних держав. Під натиском противника російські війська, що відступали, відводили із собою на Схід цивільне населення з Галичини і Волині. Вже на початку червня 1915 р. із Галичини через Горохів-Луцьк пройшла партія селян чисельністю 376 осіб. Сім'ї із домашнім скарбом, худобою зупинились поблизу Гнідавської дамби у Луцьку на перепочинок. Становище біженців було просто жахливим. Ось як описувала газета «Киевская мысль» перебування цивільної людності з Галичини на землях Волинської губернії. «Ішли вони цілими сімействами з вйтом на чолі, тягнучи за собою коней, корів і той скарб, котрий встигли захопити». Вони чекали, що, прийшовши сюди, будуть бажаними гостями, так, як їм обіцяли діячі москвофільського руху. Багато хто вимагав по 1 крб. на день на харчування, як їм було обіцяно. Інші запитували: «Де ті господарства, які конфіскували на їхню користь?» Звичайно, на них чекало глибоке розчарування. «Тепер ці біженці бродили Південно-Західним краєм ватагами по 3-4 тисячі людей, залишаючись переважно невлаштованими. В одному місці, поблизу міста Рівне, просто неба, немов кочівний табір циган, розташувався табір біженців-галичан, близько 30 тис. осіб». Тут їх ізолювали від міста, оточивши військами.

У жахливих санітарно-гігієнічних умовах, де люди жили разом із худобою, прогресували інфекційні хвороби. Питної води не було, навіть для їжі використовували дощову воду з калюж. Дров не було, як і даху над головою. Спали під відкритим небом і в дощ, і в холод. Варто відзначити, що саме в цей час, після Луцької операції військ Південно-Західного фронту, в штаб 8-ї армії під командуванням О. Брусилова прибув до Рівного російський імператор Микола II. На пропозицію командуючого фронтом генерал-ад'ютанта Іванова він був нагороджений Георгіївським хрестом IV ступеня на пам'ять про перебування в районі артобстрілу.

Згідно зі статистикою, через Волинську губернію пройшло більш ніж 600 тис. біженців. Причому осіло в губернії понад 130 тисяч. Головним чином вони розмістились у Житомирському, Новоград-Волинському і Рівненському

повітах, у місцях колишніх німецьких колоній. У межах Волині для обслуговування потреб біженців губернським земством у 1916 р. було відкрито 125 харчових, 73 медичних, 25 продовольчих пунктів – для окопних робітників, переважно організованих із біженців. Відкрито було також 12 пересувних крамниць, швацька майстерня (1 тис. працівників) з виготовлення одягу, 4 продовольчі склади, 8 пекарень, 53 лазні, 2 будинки для людей похилого віку (на 100 осіб). Однак ці заходи не задовольняли повною мірою потреб біженців. Норма сухого пайка для одного дорослого біженця на місяць становила: хліб – 45 фунтів (1 фунт – 405 г), сало – 3, крупа – 10, сіль – 2, борошно – 6 фунтів. Загальна вартість складала 3 крб. 75 коп. Якщо врахувати ще дітей, то цих продуктів катастрофічно не вистачало. У місцях зосередження біженців процвітала спекуляція, були поширені інфекційні хвороби.

Траплялися і факти насильницького виселення жителів із земель, які потрапляли в зону окупації противником. Так, 16 серпня 1915 р. фельдшера села Піддубці Луцького повіту Миколу Рудюка російські козаки насильно вигнали із села. Із усього майна він встиг захопити з собою лише одяг та білизну. В результаті такої «евакуації» чоловік опинився аж у місті Черкаси, куди його завезли залізничним транспортом. Під натиском противника відступали російські війська, евакуювалися державні установи, залишало свої помешкання місцеве населення. Загального плану відступу з міста Луцька не було, але скликані напередодні збори міської думи постановили вивезти: всі кріпосні документи і плани на міські землі, всі поточні справи з 1912 р. та грошову звітність за цей період, усі реєстраційні книги про народження, смерті, шлюби, розлучення. Відсутність плану евакуації призвела до того, що штаб корпусу зі своєю командою залишив місто раніше за інші установи. Склад міської управи евакуювався 16 серпня 1915 р. о 4-ій годині ранку в м. Житомир. Загальна сума вивезеного капіталу становила 52 тис. 375 крб. Повернулася управа до Луцька на початку червня 1916 р. Будинки управи окупанти перетворили на конюшню, майно пограбували. Відступаючи, російські війська палили й нищили села, поміщицькі маєтки й палаци, щоб залишити ворогам

пустелю. Найбільше потерпіли західні повіти губернії. Так, росіянами було спалено костел у Порицьку (тепер с. Павлівка Іваничівського району), австрійці знищили палац класичного стилю Тадеуша Чацького. Пізніше були пограбовані пам'ятки мистецтва й архітектури (картинні галереї) в палацах Ходкевичів (у Млинові), Радзивіллів (в Олиці), Олізарів (у Кисилині) та інші. Великих збитків було спричинено Вербківській парафії Ковельського повіту.

Під час евакуації у 1915 р. всі церковні речі були вивезені до Курська і звідти вже не повернулись. Це призвело згодом до занепаду церковно-релігійного життя краю. Дуже постраждало село Воютин Луцького повіту. У 1914 р. в армію було призвано понад 100 чоловік, 19 із них загинули на фронті. У 1915 р. солдати царської армії, відступаючи з Волині, спалили половину села. У Порицькій волості Володимир-Волинського повіту австрійські війська знищили багато населених пунктів. У селі Самоволя було спалено 35 селянських дворів, у Щенютині – 48, загалом по волості – 453 двори. Внаслідок відступу російських військ у скрутне становище потрапило населення краю. З одного боку, західні повіти губернії потрапили під австро-німецьку окупацію, де було встановлено терористичний режим. З другого – територія краю знаходилася в зоні бойових дій, а це призвело до великих руйнувань і бідкування населення. Як російські війська, що відступали, так і австрійські, котрі наступали, завдали відчутних втрат економіці Волині, її культурі.

Російські війська зупинились під містом Рівне. Звідси в середині вересня 1915 р. розпочався контрнаступ по лінії Броди – Луцьк - Чорторийськ. З осені 1915 р. до весни 1916 р. тут тривали запеклі опозиційні бої. Внаслідок цього на волинських землях виникали військові цвинтарі. Один із них, а саме цвинтар російських солдатів, знаходиться в лісі поблизу села Ромашківка (тепер Ківерцівського району). Численні військові поховання часів Першої світової війни залишилися в містах Рівне, Ковель, Володимир-Волинський, Дубно, Луцьк, у селах колишнього Горохівського повіту, на землях теперішніх Маневицького, Луцького, Локачинського та інших районів Волині. Це цвинтарі російських, німецьких та польських солдатів першої бригади Ю. Пілсудського.

4-6 червня 1916 р. російська армія під командуванням генерала О. Брусилова прорвала австрійський фронт, зайняла Луцьк і змусила війська противника відступити на лінію річки Стохід. Лінія передових позицій російських військ проходила на південь від витoku р. Стохід, пролягла через Киселин, Затурці, Локачі, Свинюхи, Горохів і далі – на Броди. В такому положенні фронт протримався до середини 1917 р., внаслідок чого прилегла місцевість уздовж Стоходу і Стиру була цілком знищена. По дорозі Луцьк-Дубно майже всі населені пункти були зруйновані.

Дуже потерпіли землі так званого трикутника міст: Ковель-Дубно-Рівне. У 1915-1916 рр., коли військові дії на Волині набули великих масштабів, руйнації тут були значно більшими, ніж в інших повітах. Так, у Дубнівському повіті, за підрахунками губернського земства, в 1916 р. цілком знищено 8832 житлових будинки і 28,8 тис. господарських будівель, пошкоджено понад 4,5 тис. хат і більш як 9 тис. інших споруд. Усього ж на Волині за роки Першої світової війни було знищено або пошкоджено 212 тис. будинків, 170 км брукованих доріг, 3800 мостів та багато інших господарських споруд.

25 вересня 1914 р. у Москві було створено Комітет її імператорської величності великої княгині Тетяни Миколаївни для надання тимчасової допомоги потерпілим від воєнних лихоліть. У жовтні 1914 р. було створено у Львові Головний благодійний комітет, який звернувся до населення з листівкою: «Помогите родной Галичине!» Луцька міська дума неодноразово надавала потерпілим кошти, одяг.

Проте допомога громадських організацій була епізодичною, і, звичайно, не могла вирішити численних проблем населення. Ця акція швидше мала пропагандистський характер, аніж була реальною матеріальною допомогою. «Царська ласка» стосувалась лише тих, хто підтримував москвофільські ідеї в Галичині. Відомо, що цвіт української нації – молодь, студентство – був у лавах Українських січових стрільців.

Для ліквідації наслідків окупаційного режиму міста і населені пункти Волині потребували насамперед фінансової допомоги з боку держави. У червні

1916 р. до Ради у справах місцевого господарства звернулися О. Брусилів і волинський губернатор з проханням про термінову підтримку міст, які зазнали найбільших збитків. 10 грудня 1914 р. було прийнято рішення асигнувати із фонду місту Луцьку 40 тис. крб., Крем'янцю – 29, Дубну – 25 тис. крб. Передбачалась і видача позик земствам. Але перш ніж отримати гроші, земства повинні були подати дані про своє фінансове становище. Гроші видавались на термін не більше 5 років з відповідними процентами. Такий порядок уповільнював отримання коштів, а разом з тим відкладалось і вирішення першочергових проблем.

У роки війни швидкими темпами зростали ціни на товари першої необхідності. З метою боротьби зі штучним завищенням цін командуючий військами Київського військового округу видав спеціальну постанову, яка забороняла таке підвищення. Відповідні заходи вживались місцевими органами влади. Винні в порушеннях притягались до адміністративної відповідальності, а також до штрафу розміром 3 тис. крб. або до ув'язненням до 3 місяців. На товари встановлювався твердий тариф, однак торгівці часто його ігнорували, а поліція на це дивилась крізь пальці.

Тарифікація цін торкнулась, насамперед, м'ясних і хлібобулочних виробів, круп, овочів; також були встановлені граничні ціни на сіль, цукор, сірники, мило, гас, вугілля, зернові та інші товари першої необхідності. Незважаючи на високі ціни на продукти, в Луцьку відчувалась гостра їх нестача. В січні 1915 р. для ліквідації дефіциту товарів потрібно було 10 вагонів солі, 10 – цукру, 40 – пшениці, 20 – жита, 10 – вівса, 10 – гасу, 8 – різних круп, 6 – нафти і вугілля та багато інших товарів.

Крім суб'єктивних факторів, що впливали на зростання цін, були і об'єктивні, пов'язані зі значним зростанням транспортних витрат, продажем оптового товару виключно за готівку. Так, у місті Ковелі з початком війни товарна станція була закрита для прийому приватних вантажів. Усі товари, що надходили, вивантажувались на сусідній станції, звідти гужовим транспортом

доставлялись за 20 верст у Ковель. Це призводило до зростання цін на 50% від попередньої вартості.

На початку 1915 р. гостру потребу в товарах першої необхідності відчували всі населені пункти Волинської губернії, а особливо Володимир-Волинський, Дубно, Ковель, Житомир, Крем'янець, Луцьк, Рівне. У найбільш несприятливих умовах були прикордонні з Галичиною міста і повіти. З них вивозилась значна кількість продуктів для військ. Велику кількість припасів видавали для тих, хто прямував на фронт, і поранених солдатів у містах Ковель, Дубно, Володимир-Волинський.

Економічне становище краю ускладнювала наявність великої кількості війська, яке знаходилось у губернії. Так, зокрема, тільки у Луцьку розташовувалися: 43-й піхотний Охотський полк, 44-й піхотний Камчатський полк, 11-й гусарський Ізюмський полк, 11-а піхотна дивізія та інші військові частини. Солдати мешкали в низьких сірих приміщеннях (заввишки від 3 до 4 аршин; аршин – 71,12 см) із земляною долівкою, фактично без будь-яких меблів. Багато солдатів розмістили в будинках власників: Шейхета, Баргмана, Гуна у невеликих приміщеннях.

Поряд із державними органами виникли громадські об'єднання промисловців і великих землевласників з метою сприяти забезпеченню військових частин. Це були військово-промислові комітети. В Україні було створено чотири обласних (Київський, Харківський, Катеринославський, Одеський) та декілька місцевих комітетів. Волинська губернія належала до Київського. Вони намагалися розподілити военні замовлення серед підприємств, але дуже швидко вступили в протиріччя з особливими нарадами та їхніми районними відділеннями.

Прифронтові міста, повіти губернії потерпали як від хаосу, так і від системи доставки вантажів залізничним транспортом. Це пояснюється тим, що одні міста Волині в питаннях постачання були у підпорядкуванні Київського обласного комітету, а інші – Варшавського, який погоджував поставки товарів

ще й із Московським комітетом. Внаслідок цього окремі міста протягом тривалого часу залишалися без товарів першої необхідності.

Мобілізація до армії, реквізиції худоби (насамперед, коней) і хліба, залучення населення до окопних робіт важким тягарем лягли на волинян. Уже на початку 1915 р. в діючу армію було призвано з міст Володимира-Волинського – 231 чол., Дубна – 130, Ізяслава – 55, Ковеля – 350, Крем'янця – близько 600, Луцька – 316, Новограда-Волинського – 430, Овруча – 118, Острога – 115, Рівного – близько 600, Старокостянтинова – 106 чол. По Волинській губернії кількість мобілізованих в армію із сільської місцевості на 1 вересня 1917 р. – 267,3 тис. чол., або 49,9% працездатного населення чоловічої статі. Місцеві власті давали допомогу сім'ям воїнів – 60 коп. на місяць на кожного члена сім'ї. При тогочасних цінах це було суто символічне піклування. Наприклад, фунт хліба коштував 50 коп., фунт м'яса – 1 крб. 50 коп.,

Населення краю намагалось уникнути мобілізації, а то й дезертирувало з військових частин. У Ковельському повіті на 1 лютого 1915 р. нараховувався 641 чол. у запасі. На збірні пункти не з'явилося 294 чол. (майже половина запасників). Причина: емігрували до Америки. Навіть із числа тих, хто вже був призваний і проходив службу, дезертирували 94 чол. Місцеві власті, поліція в цей час наполегливо розшукували Івана Х. із села Чудниця Ковельського повіту, який втік із військової частини. Це свідчило про непопулярність війни серед волинян.

Перша світова війна негативно вплинула і на медичне обслуговування населення. Земства Волинської губернії спочатку взагалі закрили інфекційні відділення при міських і земських лікарнях. Через переповненість цивільних лікарень військовими частинами доступ туди для цивільного населення був неможливий. Велике пересування військ через Волинь, незадовільний санітарний стан міст, казарм сприяли виникненню інфекційних захворювань, зокрема холери, тифу, дизентерії та інших. З початком бойових дій у Луцьку було відкрито повітову земську лікарню на 60 ліжок (40 місць для поранених і 20 – для інфекційних хворих). Медичний персонал – 1 лікар і 4 фельдшери.

Така кількість медперсоналу, звичайно, не могла здійснювати належне обслуговування як поранених, так і хворих на інфекційні недуги. Вже у квітні-травні 1915 р. сюди стали прибувати хворі на тиф.

У роки війни волинське село особливо страждало через відсутність коней. Це позначилось на недосівах землі зерновими. Витоптані поля (десятки тисяч десятин), зрита окопами земля, як стверджували спеціалісти, втрачала половину своєї родючості. Ці явища спостерігались у всіх повітах губернії, за винятком Заславського і Старокостянтинівського. Площі «незябленої» оранки сягали значних розмірів. Бракувало робочих рук і худоби. Так, у 1915 р. 31,5% селянських господарств не мали робочої худоби, а в окремих повітах цей процент був ще вищим, сягаючи 41,3% (Житомирський), 46,3% (Старокостянтинівський). Тільки у Старокостянтинівському повіті земською управою в 1915 р. було взято у селян понад 3 тисяч коней. У решті повітів запас коней теж було вичерпано. Весь тягар польових робіт лягав на плечі жінок, старих і підлітків.

Економічне становище малоземельних селян у роки війни значно ускладнилось. Земля не могла прогодувати селян, орендувати ж її у поміщиків вони не могли через високі ціни. З початком війни на Волині зросли натуральні повинності селян (гузова, окопна, будівництво доріг.). Тільки у 1914 р. для перевезення військ влада використала 1529 возів селян Пульменської волості Володимир-Волинського повіту. У дрібних господарів в роки війни не вистачало хліба до нового врожаю. Так, волосний старшина в березні 1915 р. доповідав, що більшості селян потрібна позика для харчування і посіву ярівих.

Отже, Перша світова війна була важким випробуванням для волинян. Протягом кількох років населення губернії жило в екстремальних умовах. Великої шкоди зазнали невеликі промислові підприємства, кустарні майстерні. Значна частина населення губернії вимушена була напризволяще лишати свої оселі і вирушати в колонах біженців на Схід. Господарство Волині було доведене до крайньої межі. Відбувався спад сільськогосподарського виробництва. Істотно позначились на виробництві відсутність кваліфікованої

робочої сили, мобілізованої до армії. Внаслідок скорочення виробництва предметів першої необхідності зросли ціни, розпочались інфляційні процеси в економіці. Таким чином, війна віддалила Волинь від індустріальних центрів країни, загострила продовольчу кризу в краї. Сільське господарство губернії зазнало втрат, які визначили розвиток цієї галузі на десятиріччя.

II. Прорив Південно-Західного фронту у 1916 р. та його наслідки

Однією з найважливіших подій Першої світової війни є переможна операція військ Південно-Західного фронту Російської армії проти австро-угорських та німецьких армій, яка увійшла в історію як Брусилівський прорив.

Назва походить від прізвища видатного російського воєначальника генерала Олексія Брусилова, який командував Південно-Західним фронтом. Найважливіші бойові дії відбулися навесні-влітку, а також восени 1916 р. та охопили значну частину української території, зокрема Волинь, Галичину, Буковину та Поділля. Традиційно велике значення в кампанії 1916 р. мали операції на Східному фронті.

Схема наступу Південно-Західного фронту влітку 1916р.

Війська мали, згідно з рішенням конференції в Шантільї, у 1916 р. здійснити комбінований удар проти Центральних держав на Російському, Італійському і Французькому фронтах. 14 лютого на конференції встановлено початок атак на Французькому фронті – 1 липня, а на Російському – 15 червня 1916 р. Проте критичне становище італійських військ в Трентіно, де їх надто тиснули австрійці, що постійно отримували потужне підкріплення, а також прохання союзників, і передусім французького воєначальника маршала Жоффра, призвели до прискорення початку російського наступу на Південно-Західному фронті. Союзники – французи і англійці – просили у Росії допомоги. Король Італії Віктор Еммануїл III також звернувся до імператора Миколи II з проханням допомогти італійському фронту, що ледь тримався [12, с. 314–315]. На той час у Росії закінчилася криза зі стрілецькою зброєю [12, с. 313]. На передових позиціях тепер знаходилися 1 млн. 732 тис. солдатів і офіцерів [4, 535]. О. Брусилов зміг зібрати навколо себе здібних офіцерів. На його рахунок під час цієї війни вже були важливі перемоги. Російська армія влітку 1916 р. була поповнена особовим складом, на підготовку якого у військах звертали особливу увагу. Солдатів навчали долати загородження, захоплювати і знищувати позиції противника, артилерія готувалася руйнувати загородження й оборонні споруди, супроводжувати вогнем свою піхоту. З цією метою в кожному полку створювалися запасні батальйони, а крім того в кожній дивізії було по 2 саперні роти і спеціальні команди для позиційної війни.

Австрійська армія була з погляду бойових якостей значно слабша, ніж російська, хоча мала перевагу у військовій техніці [6, с. 25]. Російський воєначальник А. Зайончковський вважав, що у 1916 р. моральний стан австро-угорських військ, у зв'язку з відправкою на Італійський фронт найкращих частин і поповнення, різко погіршав. У середовищі солдатів утома від війни і небажання воювати стали звичайним явищем [4, с. 540]. Австро-угорська армія була штучно створена з представників різнохарактерних, іноді ворожих одна одній народностей, і з них лише німці, угорці, хорвати і боснійці-мусульмани воювали завзято, решта ж – чехи, словаки, серби, румуни та ін. – йшли в бій без

належного ентузіазму і при нагоді масово здавалися в полон, що підтверджується доказами М. Капустянського [6, с. 25].

До складу військ Південно-Західного фронту входили 4 армії: 7-ма, командувач – генерал від інфантерії Д. Щербачов; 8-ма, командувач – генерал від кавалерії О. Каледін; 9-та, командувач – генерал від інфантерії П. Лечицький; 11-та, командувач – генерал від кавалерії В. Сахаров.

Їм протистояли австро-угорські та німецькі війська: армійська група А. Лінзінгена, армійська група Е. Бем-Ермолі, Південна австро-німецька армія генерала Ф. Ботмера і 7-ма армія К. Пфланцер-Балтіна. Свою оборону австро-угорці зміцнювали протягом 9 місяців. Вона була добре підготовлена і складалася з двох, а місцями з трьох оборонних позицій, на відстані 3-5 км одна від одної. Кожна позиція австро-угорських військ складалася з двох-трьох ліній окопів і вузлів опору і мала глибину 1,5-2 км. Позиції були обладнані бетонованими бліндажами і прикривалися кількома смугами дротяних загороджень. Укріплення були настільки сильні, що коли кайзер Німеччини Вільгельм II побував у Південній німецькій армії, то був дуже вражений і запевнив, що таких укріплень він не бачив ніде, навіть на Заході [3, с. 50].

Підготовка Південно-Західного фронту була особливо ретельною. Внаслідок кропіткої роботи командувача фронтом, командувачів арміями та їхніх штабів був складений чіткий план операції. Правофлангова 8-ма армія наносила головний удар на Луцькому напрямі. Інші армії виконували допоміжні завдання. Найближча мета бойових дій полягала в тому, щоб розгромити австро-угорські війська і оволодіти їхніми позиціями.

Оборона австро-угорців була добре розвідана і детально вивчена. Щоб максимально наблизити до ворожих укріплень піхоту і захистити її від вогню, було підготовлено 7–8 ліній траншей на відстані 70–100 метрів одна від одної. Місцями перша лінія траншей наближалася до австрійських позицій на 100 м. Війська приховано підтягувалися до районів прориву і лише безпосередньо напередодні наступу вводилися в першу лінію. Приховано зосереджувалася артилерія. В тилу була організована відповідна підготовка військ.

Ретельне дотримання заходів маскуванню, прихованість всієї підготовки потужного наступу обумовили його несподіваність для противника. В загальних рисах його керівництво знало про угруповання росіян, розвідка надала відомості про підготовку атаки. Проте вище військово керівництво Центральних держав, переконане у неспроможності російських військ після поразок 1915 р. до наступальних дій, відкидало можливість загрози.

Дослідники наводять різні відомості щодо чисельності російських, австро-угорських та німецьких військ на Східному фронті у 1916 р. Так, А. Зайончковський свідчить, що склад російських сил Південно-Західного фронту, які прикривали напрямом на Київ і Одесу, був таким: на 450 км – 19,5 корпусів і 11–12 дивізій кінноти (близько 510 тис. бійців) [4, с. 535]. Деякі інші дослідники пізніших часів доводять цю чисельність до 40,5 піхотних дивізій (573 тис. багнетів), 15 кінних (60 тис. шабель), 1770 легких і 168 важких гармат [12, с. 314]. У К. Залеського знаходимо інші відомості: 643 тис. багнетів, 71 тис. шабель, 2200 гармат [5, с. 95].

Як видно, дослідження дещо ускладнюється через відсутність остаточної ясності щодо кількості російських військ. Проте можна твердити, що на їхньому боці була незначна чисельна перевага. Їм протистояли австро-угорські війська в кількості: 39 піхотних дивізій (437 тис. багнетів), 10 кінних (30 тис. шабель), 1301 легких і 545 середніх і важких гармат [12, с. 314]. Це давало перевагу по піхоті 1,3 до 1 і по кінноті 2 до 1 на користь росіян. За кількістю артилерії сили противників були приблизно рівними, однак важкої артилерії у австро - угорців було у 3,2 рази більше. За рахунок її вогневої потужності австро - угорці могли завдати нищівних людських втрат росіянам. Можна стверджувати, що тут вирішальної чисельної переваги росіяни не мали.

4 червня 1916 р., значно раніше встановленого терміну, почалася реалізація плану генерала О. Брусилова. Австро-угорські війська, що глибоко окопалися вздовж західного берега р. Стрипа, цього дня не побачили сонця. Перед його сходом їхні позиції накрили тисячі російських снарядів, що нещадно шматували оборонні споруди, завдавали великих людських втрат [9, с.

37]. Артилерійська підготовка, яка почалася о 3 годині ранку [4, с. 542], здійснювалася на різних ділянках фронту від 6 до 45 годин. Блискучими діями російської артилерії керував генерал-лейтенант С. Дельвіг, що пізніше служив в українській армії (1917–1920 рр.) [8, с. 199].

Результатом артилерійської підготовки стала значна руйнація австро-угорських окопів першої смуги та часткова нейтралізація артилерії противника [4, с. 542]. В оперативній доповіді від 4 червня зазначалося, що, за оцінками командирів корпусів, результати діяльності російської артилерії перевищують сподівання [13, с. 212]. Генерал О. Брусілов зазначав: «Наша артилерійська атака скрізь увінчалася повним успіхом» [1, с. 235]. Кожна російська гармата вперше знайшла свою ціль. І вони вперше були на відстані менше 2 км від противника [12, с. 315].

Під прикриттям артилерії російська піхота пішла в атаку. Вона рухалася хвилями (по 3–4 смуги в кожній), одна за одною через 150–200 кроків. Перша хвиля, не затримуючись на першій лінії, відразу ж атакувала другу. Третю лінію атакували третя і четверта хвилі, які перекочувалися через перші дві (цей спосіб одержав назву «атака перекатами» і пізніше був використаний союзниками на західноєвропейському театрі війни).

Найбільш успішно прорив було проведено на правому фланзі, у смузі наступу 8-ої армії генерала О. Каледіна, яка діяла на Луцькому напрямі. Займаючи фронт у 185 км від Маневич до Детинич 8-а армія налічувала 13 піхотних і 7 кінних дивізій – всього 170 тис. бійців та 582 гармати. Проти неї діяла 4-а австро-угорська армія ерцгерцога Йосифа-Фердинанда в складі 12 піхотних і 4 кінних дивізій – всього 116 тис. бійців та 548 гармат. О 9 ранку піхота шести російських дивізій 39-го, 15-го, 8-го та 32-го армійських корпусів завзято пішла на штурм і на 17 год. на ділянці 15-го корпусу оволоділа всією першою укріпленою смугою австрійців глибиною до 2 км. В інших корпусах атаки першого дня успіху не мали. 15-й корпус, розвиваючи успіх, 6 червня при сприянні 8-го корпусу зайняв другу укріплену смугу, а 7 червня, переслідуючи

2-у і 70-у австрійські дивізії, надвечір оволодів Луцьком, проникнувши вглиб розташування австрійців на 30 км.

Форсувавши р. Стир 8 червня і ввівши для розвитку успіху 5-й Сибірський корпус, 8-а армія 12 червня вийшла на лінію Колки – Переспа – Лаврів, тобто в 1–1,5 переходів на північний захід і захід від Луцька, а 14 червня – на фронт Сокаль – Киселин – Блудів, до 2 переходів від Луцька. Тим часом, на фронті 8-ї армії вздовж залізниці на Ковель вперше з'явилися свіжі німецькі піхотні дивізії – 11-а баварська і 108-а. Слідом за ними в районі Киселина розгорнувся 10-й німецький корпус, спішно переведений з Французького фронту. Потужні контратаки цих військ примусили 8-у армію, що вже не мала резервів, зупинити успішне просування вперед [4, с. 543].

Менш успішною була атака 11-ї армії генерала В. Сахарова, що натрапила на жорстокий опір австро - угорців. Її дії звелися до прориву 17-им армійським корпусом під Соколом, де укріплена позиція австрійців була прорвана росіянами 5 червня. Цей успіх на правому фланзі 11-ої армії давав можливість узгодити її дії з 8-ю армією для полегшення просування лівого флангу останньої. Проте командувач армією продовжував вести до 9 червня невдалі атаки на своєму лівому фланзі 6-го армійського корпусу в районі Тернопільського шосе [4, с. 543].

Причини малоуспішних дій 11-ї армії полягали у порівняній слабості її сил і нестачі наданих засобів, оскільки у вихідному положенні на початку прориву армія займала 130 км 8,5 піхотними та 1 кінною дивізіями та 134 гарматами, маючи проти себе 2-у австрійську армію Е. Бем-Ермолі і німецький корпус Маршала – 10 піхотних і 2 кінні дивізії з 471 гарматами. Разом з тим, незважаючи на не вигідне співвідношення сил, 11-а армія вела наступ: головний – на ділянці в 6-му армійському корпусі і допоміжні – на ділянці 17-го і 18-го армійських корпусів, але не мала достатніх резервів для закріплення і розвитку успіху [4, с. 543]. О. Брусилов відзначав, що військам генерала В. Сахарова доводилося надто тяжко, оскільки на них було здійснено декілька рішучих атак противника, які той відбив і зберіг свої позиції [1, с. 241].

Прорив 7-ї армії, названий Язловецькою операцією, є зразком рішучих дій армії, що отримала завдання вести допоміжний наступ. Займаючи фронт 63 км від Людвиновки до Латача силами у 8 піхотних і 3 кінних дивізії (167 тис. бійців і 326 гармат), 7-а армія протистояла Південній австро-німецькій армії генерала Ф. Ботмера в складі 6 піхотних і 1 кінної дивізії (84 тис. бійців і 325 гармат). Прорив було підготовлено в районі Язлівців на фронті 7 км на території 2-го армійського корпусу, підсиленого до 48 тис. бійців і 147 гармат, з яких 23 важких. 6 червня 4 полки рушили на штурм, взяли 3 лінії окопів, але просунулися лише на 1–2 км і тільки на кінець дня 7 червня після впертої боротьби прорвали позиції і вийшли на р. Стрипа. Розвиваючи успіх 8–9 червня, частини 16-го і 2-го армійських корпусів відтіснили противника на другу оборонну смугу, де наступ 7-ї армії 11 червня призупинився в результаті успішного контрудару 48-ї німецької дивізії на правому фланзі 16 корпусу. На цьому етапі операція завмерла [4, с. 544].

9-а армія на лівому фланзі включала 5 армійських корпусів, 3-й кінний корпус і 2-у кінну дивізію (180 тис. бійців, 489 гармат, з них 47 важких, 28 літаків). Вона мала прорвати розташування австро - угорців на південь від Дністра на відтинку в 11 км від Онут до Доброноуц. Її роль на Південно-Західному фронті, оскільки вона торкалася румунського кордону і загрожувала Угорщині, після 8-ї армії, була найважливішою. Перед нею стояла майже вся 7-а австро-угорська армія К. Пфланцер-Балтіна – близько 10 піхотних і 4 кінних дивізій (112 тис. бійців і близько 500 гармат, із них до 100 важких). Головна увага К. Пфланцер-Балтіна була звернена на оборону південного відтинку фронту, що обумовлювалося незрозумілою поведінкою Румунії, необхідністю забезпечити південний фланг австро-угорського фронту, важливістю карпатських перевалів і бажанням утримати Чернівці [4, с. 546].

Під час артилерійської підготовки було випущено 30 тис. набоїв, що створило сприятливі умови, і 4 полки 11-го корпусу одночасно рушили в атаку. Всі дивізії мали великий успіх і заглибилися в розташування противника на 1–2 км, а 3-я Заамурська дивізія взяла всю першу позицію австро-угорців. 9-та

армія цього дня взяла 11 тис. 640 полонених, 14 гармат і 20 кулеметів. Спроби 11-го і 16-го корпусів розширити прорив результатів не дали, тому вони 7–9 червня проводили перегрупування і поповнення резервів. На п'ятий день наступу росіяни, за даними командувача фронтом генерала О. Брусилова захопили в полон 1 тис. 240 офіцерів, 71 тис. солдатів, 94 гармати, 167 кулеметів, 53 бомбомети і міномети та багато інших військових трофеїв [1, с. 235]. На ранок 10 червня на фронті вже за 19 км від Дністра до с. Доброноуц росіяни розгорнули у першій лінії 4,5 піхотних дивізії (16-й, 12-й, 11-й корпуси) з 247 гарматами і у другій – 2 піхотні і 1 кінну дивізії.

Проти них боронили фронт 4 австро-угорських піхотних і 1 кінна дивізії у другій лінії. Після шестигодинної артилерійської підготовки росіяни оволоділи всією австро-угорською позицією між Онутом і Доброноуцом, захопили 18 тис. полонених та 10 гармат і при сприянні Туркменського кінного полку та кінної артилерії переслідували противника частково на захід, на Коломию, частково на південь, на Чернівці. 10 червня росіяни пройшли 6–12 км [4, с. 547]. 7-а австро-угорська армія за таких обставин змушена була 11 червня відійти від Заліщиків на Городенку і південніше – за Прут. 11 червня російська піхота відновила переслідування противника на Коломию та Чернівці. Надвечір 13 червня корпуси 9-ї російської армії призупинилися західніше Городенки і Снятина. Австро-угорці в ці дні втратили разом із полоненими до 60 тис. солдатів та офіцерів. Втрати росіян склали 30 тис. осіб.

Тим часом у Берліні і Відні зрозуміли масштаби катастрофи, що нависла над австро-угорською армією. Німці іронічно назвали Брусиловський прорив широкою розвідкою без зосередження необхідної маси військ. Усе ж удар, завданий австрійцям, і стан їхніх військ, як результат прориву, справили на німців приголомшливе враження. Для них не було сумніву, що без потужної німецької підтримки Австрія остаточно буде виведена з ладу, а новий прорив росіян в Угорщину або загроза Сілезії для німців були надто небезпечними, оскільки вели до виснаження Центральних держав.

З-під Вердена, з Німеччини, з Італійського фронту на допомогу розбитим арміям німці почали стягувати нові війська і перекинули на Україну 24 своїх дивізії; австрійці припинили атаки на Італійському фронті і підтягнули свої війська на Україну [4, с. 552]. Проте Російська армія мала величезні втрати, які тільки на Південно-Західному фронті станом на 13 червня склали 497 тис. бійців. Незважаючи на свою незавершеність, Брусилівський прорив – визначне досягнення воєнного мистецтва, з чим погоджуються й іноземні автори. Вони віддають належне талантові російського воєначальника. Брусиловський прорив – єдина битва Першої світової війни, у назві якої фігурує ім'я полководця.

III. Бої на Стоході

Брусилівський, або Луцький прорив, розпочався 4 червня 1916 року. Наступ вели відразу 4 армії на 13 ділянках фронту. 4-6 червня російська армія під командуванням генерала О. Брусилова прорвала австрійський фронт, зайняла Луцьк і змусила війська противника відступити на лінію річки Стохід. А з середини липня почався новий етап наступу – прорив на Ковель. Від 15 до 31 липня тривали атаки й запеклі бої на Стоході. Сюди були кинуті кращі полки російської царської гвардії – Особлива армія генерала В.Безобразова. Але прорвати австро-німецьку оборону їй так і не вдалось. Величезні втрати змусили командування 31 липня припинити атаки й перейти в оборону. Напевно, в роки Першої світової війни ніде більше не було пролито стільки крові обох ворожих сторін, ніж тут, на берегах Стохода, в лісах та болотах навколо нього. Справді, болотисті долини і береги р. Стохід стали братською могилою тисяч солдатів та офіцерів російської імператорської гвардії й австро-угорсько-німецької армії. По-іншому цю операцію історики називають «Стохідською м'ясорубкою» або «Ковельською бійнею».

Прикладом страшних жертв боїв на Стоході є подвиг лейб-гвардії Кексгольмського полку в бою за с. Тристені Рожиченського району 15 липня 1916 р. Перемога виявилась гіршою за поразку, тому що полку-переможця не стало. Він на 70% поліг у цій атаці. Генерал-лейтенант Б. Адамович, командир

лейб-гвардії Кексгольмського полку, стверджував, що полк у бою за Тристеня та форсування Стохода втратив 1973 солдата (біля 60% всього складу). Поранили було набагато більше. З 36 офіцерів 11 було вбито, 12 поранено і 6 контужено. Поля від Тристеня до Стохода були, як снопами, встелені тілами солдатів обох ворожих сторін. Здавалося, що земля стогнала. За цей прорив на Ковель 10 офіцерів полку було нагороджено Георгіївськими хрестами, з них 4 – посмертно).

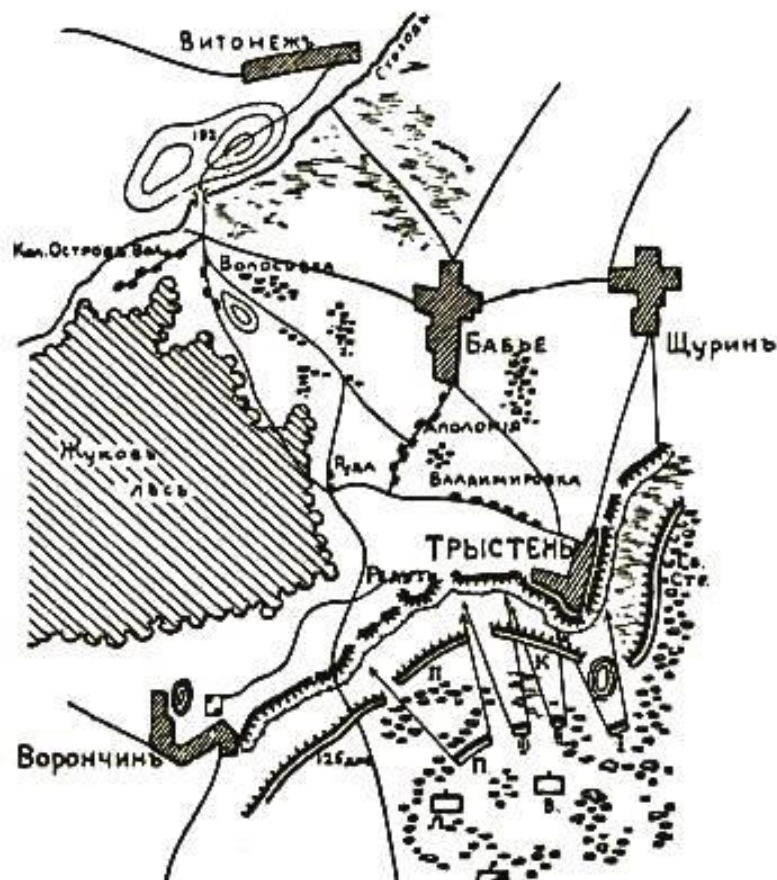
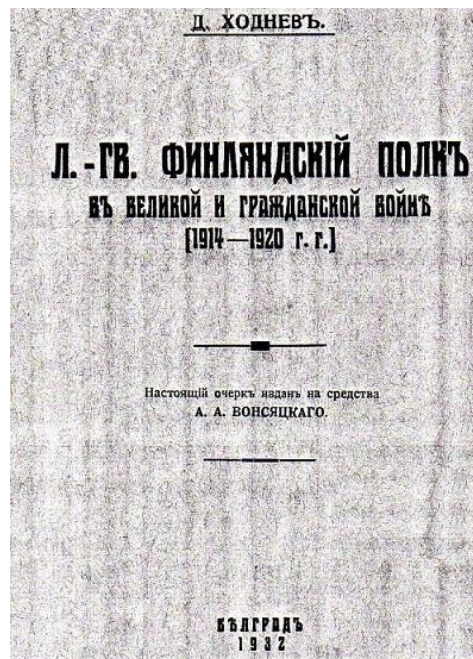

Схема бою в районі с. Тристеня 15.07.1916 р.

Лейб-гвардії Фінський полк біля с.Раймисто Рожищенського району 15 липня пішов у самовбивчу атаку через болото на Стоході і втратив 1/3 свого складу. Ось як згадує про це один із учасників та очевидців бою, офіцер лейб-гвардії Фінського полку **Д. Ходнєв**: «Ровно в 13 часов батальоны пошли в атаку. Их встретила буря огня... Роты шли вперед – «по - гвардейски»: цепь за цепью; мерно, настойчиво; упорно... Чувствовалась сила и мощь. Впереди офицеры, в золотых погонах, с полковыми знаками на груди. За ними солдаты с отличительными кантами на защитных рубахах. Шли, умирали, а за ними также

доблестно волнами, перекатывались резервные роты... Но мало оказалось проходов в проволоке, затягивало болото, – сотнями гибли храбрецы по всей линии! Все командовавшие ротами при прорыве были убиты или ранены. Нижних чинов убыло свыше 2700 человек... От Его Величества роты, бывшей в первой линии, осталось в строю – из числа около двухсот человек – всего лишь не более десятка. Здесь еще раз лейб-гвардии Финляндский полк оправдал свои боевые традиции и приумножил славу своих победных знамен!»

Ходнев Д. Л.-Гв.Финляндский полк в Великой и Гражданской войне 1914-1920 гг.

Свідком тих жахливих подій 15-30 липня 1916 року є Воронежський ліс, що біля Ловищ (або Жуків ліс, як його тоді називали). Адже саме звідти російська гвардія вела наступ, намагаючись заволодіти двома мостами-переправами через Стохід, відкинути ворога, продовжити наступ на Ковель. Бої йшли за переправу між Ловищами - Вітоніжем (біля колонії Острів - Волосівський) та переправу між Ловищами - Осьмиговичами (біля колонії Михайлівка). Бойові дії тут вели лейб-гвардії Петроградський, Волинський, Литовський, Московський полки та Кирасирський Його Величності полк під командуванням генерала В.Кантакузіна. Жуків ліс був густим та заболоченим, тягнувся на 4 з половиною версти в ширину та 6 – у довжину. Просуватись можна було лише по просіках, крок вбік –болото. Надзвичайно важко було рухатись кінному ескадрону таким

болотистим урочищем. 16 липня гвардійські полки пішли в атаку, ворог змушений був залишити і Волосівку, і Острів-Волосівський. З Жукового лісу на підмогу гвардійській піхоті вилетів ескадрон Його Величності Кірасирського полку на чолі з командиром Старженецьким-Лаппою. З криками «Ура!» кавалеристи вискочили на переправу. Але міст виявився підпиляним з обох боків і відразу ж провалився, накривши собою смільчаків...

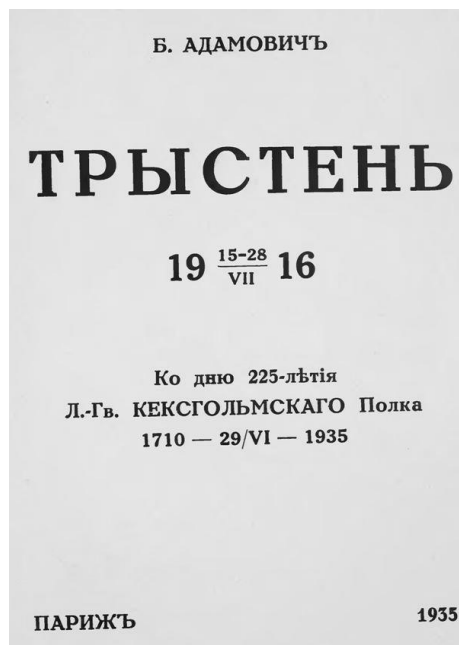
Генерал В.Кантакузін наказав полку знову відійти в Жуків ліс. Ескадрон втратив половину коней вбитими, пораненими, з полонаними ногами та засмоктаними болотяною трясовиною. А ще більше було людських жертв. Саме в бою 16 липня 1916 р. за міст-переправу біля Ловищ було вбито кавалера Георгіївського хреста трьох ступенів, унтер-офіцера Кірасирського полку Ф. Бобровського. У Жуковому лісі, неподалік переправи між Ловищами - Осьмиговичами, було вбито одного з найхоробріших офіцерів цього полку, талановитого музиканта, поручника Михайлова. Атаки на Стоході продовжувались ще декілька днів, але успіху не мали...

Зі спогадів генерала **Б. Адамовича**: «С утра до вечера 17-го июля Волынский Полк и немцы, разделенные рукавами Стохода, вели жестокий, с чередующимися атаками, бой за переправу у Остров Волосовский, закончившийся переправой и закреплением на линии Новый Двор-Витонеждной лишь роты капитана Колюбакина с пулеметом и командой разведчиков. Правее Волынцев, от д. Бабье, также весь день, вел бой за переправу Л.-Гв. 2-й Стрелковый полк и там же лишь только одной 11-й роте капитана Тавастшерна удалось переправиться и занять позицию на высоте 90.00 правее Колюбакина. 18-го июля Волынцы были отведены в резерв, и день прошел без перемены в положении, а в ночь на 19-е Стрелки перевели через Стоход на высоту 90,00 два батальона Л.-Гв. 2-го Царскосельского полка и, влево от них, Л.-Гв. 3-й Стрелковый Его Величества полк; одновременно, правее их, перешел Стоход и закрепился Л.-Гв. Московский полк. С переходом через Стоход на участке II-го Гв. Корпуса, вся Ковельская операция была, в

сущности, оставлена. К немцам подошли резервы, наши же резервы были истощены, и на линии Стохода началась прежняя позиционная борьба».

Б. Адамович

Адамович Б. Трыстенъ 15-28.VII.1916

Георгіївськими хрестами за бої на Стоході в районі сіл Волосівка, Острів-Волосівський та Вікторівка 15-18 липня 1916 р. було нагороджено понад 60 солдатів та офіцерів лейб-гвардії Волинського полку. За бій на переправі біля колонії Острів - Волосівський 16 липня 1916 р. Георгіївським хрестом I ступеня був нагороджений фельдфебель 12 роти лейб-гвардії Литовського полку О. Мельников.

У бою на річці Стохід між Ловищами та Вітоніжем 17 липня 1916 р. був важко поранений знаменитий польський художник, прозаїк та поет **Станіслав Ігнацій Віткевич**. Народився він 24 лютого 1885р. у Варшаві, помер 18 вересня 1939 р., селі Великі Озера. Польський художник, фотограф, письменник та філософ, теоретик мистецтва. Відомий також під псевдонімом Віткацій. Народився у сім'ї художника, письменника, художнього критика Станіслава Віткевича. Отримав домашню освіту в батьківському маєтку в Закопаному, ріс у середовищі артистів, художників, письменників. З дитинства дружив із Каролем Шимановським та Броніславом Малиновським, супроводжував останнього в його етнографічній експедиції до Океанії (1914р.). Брав участь у Першій світовій війні як російський підданий, був у Петрограді

під час Жовтневого перевороту. Побачене в ці роки визначило матеріал, сюжети, авторську позицію в творах С.Віткевича. У 1925 р. він узяв псевдонім «Віткацій», жорстко переглянув зроблене ним раніше як у словесності, так і в живописі. Півтора десятки років, які виявилися останніми, були для Віткевича часом надзвичайного творчого піднесення, навіть свого роду вибуху. Разом із Бруно Шульцем і Вітольдом Гомбровичем Віткацій позначив передній край художньо-літературних пошуків у Польщі міжвоєнного двадцятиріччя.

С. Віткевич

П. Романов

З початком Другої світової війни Віткевичу не вдалося записатися до війська (через вік і стан здоров'я), тому він вирушив на схід, опинившись у селі Великі Озера (тепер Рівненська область, а на той час – східна околиця Польщі). Коли 18 вересня з'явилася інформація про напад СРСР на Польщу, Віткевич учинив самогубство. Наступного дня його поховали на місцевому цвинтарі. Прах Віткевича було перепоховано в Закопаному.

15-16 липня в бою біля с. Ясенівка Рожищенського району на річці Стохід відзначився генерал від кавалерії, командувач 1 гвардійського корпусу, Великий князь **Павло Олександрович Романов**, син імператора Олександра II. За цей бій він був нагороджений орденом Святого Георгія 4 ступеня. 16 липня 1916 р. у боях на річці Стохід загинув офіцер Преображенського полку **Аттал Миколайович фон Мекк**, племінник композитора П. Чайковського, син

барона Миколи Карловича фон Мекка – одного із піонерів російського автомобілебудування, життя якого трагічно обірвалося за радянського режиму.

Лейб-гвардії Преображенський полк в середині липня 1916 р. вів бойові дії на Стоході в районі сіл Квітневе (Баб'є) - Вітоніж - Острів - Волосівський (біля Ловищ). 330 солдатів та офіцерів цього полку поховані в братській могилі біля церкви в с. Квітневе. Ще одна братська могила знаходиться в полі між Вітоніжем та Квітневим. В 2010 р. громада с. Квітневе проводила реконструкцію пам'ятного знака на могилі воїнів Першої світової війни біля церкви. Було знайдено капсулу з запискою: «Покоїться під цим пам'ятником 250 солдатів, що поклали свої буйні голови у завзятій боротьбі з Союзною армією Австро-Німецькою у 1914-1916 рр. над річкою Стохід за рідний край за наказом царя-батюшки Миколи II за віру і Отечество. 7.VII.1932 року».

Аттал фон Мек

В. Макаренко

У бойових діях на Стоході в 1916 р. під час Брусилівського прориву брав участь брат відомого радянського педагога Антона Макаренка, **Віталій Семенович Макаренко**. Тричі був поранений. Останній раз – 3 жовтня 1916 р. на річці Стохід. Солдати винесли його з поля бою. За цей бій В. Макаренко був переведений в поручники і нагороджений орденом Святого Володимира IV ступеня з мечами і бантами.

100 років пройшло з тих пір... Уже немає живих учасників тієї війни... Але нагадують про неї досі не зарослі окопи у Вороніцькому лісі, і ряд укріплень-бліндажів вздовж Стохода, і братські могили-поховання воїнів в полях та біля сільських храмів. На берегах уздовж Стохода від Ловищ до Осьмигович і сьогодні збереглося декілька австрійських дзотів-укріплень. Старожили ж розповідають, що в 40-х роках ХХ століття тільки на ловищанських полях їх було більше 50-ти в двох рядах...

Після меліоративних робіт, проведених у 70-ті роки, зникли майже всі болота і у Вороніцькому лісі, і на полях біля Стохода. Але до цього часу там виорюються людські кістки, колючі дроти, снарядні гільзи та інші предмети, що нагадують ту далеку війну... А місце жорстоких боїв на річці Стохід, де була переправа біля колонії Острів-Волосівський, за яку загинули тисячі солдат та офіцерів з обох ворожих сторін, сьогодні є улюбленим місцем відпочинку дітей та молоді і Ловищ, і Нового Двора, і Квітневого... Щодня в липневі сонячні дні з'їжджаються вони до мосту на річці Стохід, що є своєрідною межею двох районів, і насолоджуються прохолодною стохідською водою... І не кожен з них знає, що Стохід, поля та ліси навколо нього рівно 100 років тому, в липні 1916 р., стали місцем вічного спочинку для тисяч німців, чехів, поляків, австрійців, росіян, угорців, словаків, білорусів, українців, які, виконували військовий обов'язок на нашій волинській землі.

IV. Волинськими стежками людських доль

Олексій Олексійович Брусилов. О. Брусилов народився 19 серпня 1853 р. в Тифлісі в родині генерала. Мати, Марія – Луїза Антонівна, походила з родини поляка. У 1867 р. вступив до Пажеського корпусу. Закінчивши корпус 1872 р., призначений у 16-й драгунський полк Тверський. У 1873-1878 рр. – ад'ютант полку. Учасник російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на Кавказі. Відзначився при взятті турецьких фортець Ардаган і Карс, за що був нагороджений орденом Святого Станіслава 3-й і 2-го ступеня та орденом Святої Анни 3-го ступеня. У 1878-1881 рр. – начальник полкової навчальної

команди. З 1883 року служив у Петербурзькій офіцерській кавалерійській школі: ад'ютант, помічник начальника, начальник відділення верхової їзди і виїздки; начальник драгунського відділу. З 10 листопада 1898 р. – помічник начальника, з 10 лютого 1902 р – начальник школи.

О. Брусилов став відомим не тільки в Росії, але і за кордоном як видатний знавець кавалерійської їзди і спорту, генерал-майор (1900 р). Під його керівництвом перед російсько-японською війною служив К. Маннергейм, який згадував: «Він був уважним, суворим, вимогливим до підлеглих керівником і давав дуже хороші знання. Його військові ігри та навчання на місцевості були зразковими і цікавими». Генерал серйозно займався окультизмом, підкреслюючи постійно при цьому «свої суто російські, православні переконання та вірування» [14].

Генерал О. Брусилов – головнокомандувач військ Південно-Західного фронту – під час Лютневої революції підтримав зміщення Миколи II і прихід до влади Тимчасового уряду. Був гарячим прихильником створення так званих «ударних» і «революційних» частин. 22 травня 1917р. призначений Тимчасовим урядом Верховним головнокомандувачем замість генерала М.Алексєєва. Після провалу червневого наступу О.Брусиллова змістили з посту Верховного головнокомандувача і замінили генералом Л.Корніловим. Після відставки жив у Москві. Під час Жовтневої революції був випадково поранений осколком снаряда, що потрапив в його будинок під час боїв між червоногвардійцями і юнкерами. З 1920 р. – у Червоній армії, з травня 1920 р. очолював Особливу нараду при головнокомандувачі всіма збройними силами Радянської Республіки, розробляв рекомендації щодо зміцнення Червоної армії. З 1921 р. Олексій Олексійович – голова комісії з організації допризовної кавалерійської підготовки, з 1923 р. – при Реввійськраді для особливо важливих доручень. У 1923-1924 рр. – інспектор кавалерії.

О. Брусилов помер 17 березня 1926 р. в Москві від запалення легень у віці 73 років. Похований з усіма військовими почестями біля стін Смоленського

собору Новодівичого монастиря. Могила знаходиться поруч з могилою А. Зайончковського.

Молодший брат – Лев Олексійович Брусилов – служив на флоті, брав участь у Російсько-турецькій війні 1877-1878 рр., помер 1909 р. в чині віце-адмірала.

О. Брусилов

Будинок О. Брусилова в м. Вінниця

Син Олексій (1887-1919рр.), офіцер лейб-гвардії Кінно-гренадерського полку. З 1919 р. – у Червоній армії, командир кавалерійського полку. За деякими даними, потрапив у полон до «дроздовців» і був розстріляний, за іншими – в полоні вступив рядовим стрільцем в Білу армію, захворів на тиф і помер у Ростові.

О. Брусилов написав мемуари під назвою «Мої спогади», присвячені переважно службі в царській і Радянській Росії. Другий том спогадів О. Брусилова був нібито переданий у білоемігрантський архів 1932 р. його вдовою Н. Брусиловою -Желіховською, яка після смерті чоловіка виїхала за кордон. Спогади описують його життя після Жовтневої революції і мають різко антибільшовицький характер. Ця частина спогадів була написана під час лікування в Карлових Варах 1925 р. і, згідно із заповітом, підлягала оприлюдненню тільки після смерті автора. Радянське видання «Спогадів» (Воениздат, 1963 р.) не включає 2-й том, авторство якого, на думку ряду радянських науковців, належало вдові О.Брусилова, Н. Брусиловіч-

Желіховській, яка таким чином намагалася виправдати чоловіка перед білою еміграцією. 1-й том підданий цензурі в місцях, де О. Брусилов висловлював ідеологічні питання. Останнім часом вийшло повне видання спогадів О. Брусилова, розширене і доповнене різко антирадянською ідеологією.

1 рудня 2006 р. у Вінниці (Україна) на будинку № 5 по вулиці Артинова було відкрито меморіальний барельєф із зображенням командувача Південно-Західного фронту на тлі схеми Брусилівського прориву.

Насправді генерал з сім'єю прожив кілька років в іншому будинку, який знаходився навпроти Вінницького державного академічного музично-драматичного театру ім. Н. К. Садовського і зараз не існує. 14 листопада 2007 р. в Петербурзі, у сквері на вулиці Шпалерно, біля перетину її з Таврійської вулицею, встановлений чотириметровий бронзовий монумент О. Брусилова (скульптор Я. Нейман, архітектор С. Одновалов).

Вулиці, названі на честь О. Брусилова, є у Воронежі і Москві (район Південне Бутово).

Володислав Наполеонович Клембовський. В. Клембовський (1860-1921рр.) генерал від інфантерії, відзначився в російсько-японській війні на чолі полку. З 1905 р. – генерал-майор, з 1912 р. – генерал-лейтенант, з 1914 р. – командир 16-го армійського корпусу, з весни до осені 1916 р. – начальник штабу Південно-Західного фронту, з жовтня 1916 р. – командувач 11-ї армії, у березні-квітні 1917 р. начальник штабу верховного головнокомандувача, з травня до вересня 1917 р. вкрай невдало керував Північним фронтом, зазнав кількох поразок, усунутий із посади Керенським, співпрацював з червоними, 1920 р. ними й заарештований, помер у в'язниці.

Олексій Максимович Каледін. О. Каледін народився 12 жовтня 1861 р. у станиці Усть-Хоперській (тепер Волгоградської області). Походив з дворянського роду. 1882 р. закінчив Михайлівське артилерійське училище, а 1889 р. – Академію Генштабу. Під час Першої світової війни командував корпусом, з травня 1916 р. до травня 1917 р. – восьмою дивізією Південно-Західного фронту.

В. Клембовський

О. Каледін

17 червня 1917 р. обраний отаманом Війська Донського та очолив Донський військовий уряд. 1917р. О. Каледін після Жовтневого перевороту в Петрограді проголосив незалежність Облaсті Війська Донського, створив союз козаків Дону, Кубані та Тереку і почав збирати військові сили для придушення більшовицького заколоту в столиці. Встановив зв'язки з Українською Центральною Радою. У листопаді-грудні 1917 р. вів переговори з генеральним секретарем військових справ С. Петлюрою про умови переходу через територію України загонів донських козаків, що поверталися з фронту на Дон. Після проголошення РНК Росії ультиматуму Українській Центральній Раді і з початком українсько-більшовицької війни 1917–1921 рр. уряд О.Каледіна наказав усім донським військовим підрозділам надавати «найрішучішу допомогу українському народу, його представникам в боротьбі з більшовизмом». У грудні 1917 р. разом з генералами Л. Корніловим та М. Алексєєвим увійшов до складу «тріумвірату» – верховного органу сил на Півдні Росії, сформував Добровольчу Армію. У січні-лютому 1918 р. війська Каледіна, зазнавши поразок від більшовиків у районі Ростова і Новочеркаська, відступили у Сальські степи та на Кубань. 29 січня 1918 р. Каледін склав свої повноваження і покінчив життя самогубством.

Андрій Медардович Зайончковський. А. Зайончковський навчався в Орловському кадетському корпусі. 1882 р. закінчив Миколаївське інженерне училище. Випущений підпоручником у 5-й саперний батальйон. З 1 січня 1885р. отримав чин поручника. 1888р. закінчив Миколаївську академію Генерального штабу по першому розряду. З 1 січня по 1 грудня 1890р. – старший ад'ютант 1-ї гвардійської кавалерійської дивізії, капітан. З 9 грудня 1890 р. по 23 червня 1895 р. – старший ад'ютант штабу Гвардійського корпусу. Цензове командування ротою відбував у лейб-гвардії Єгерському полку. З 23 липня 1895р. – штаб-офіцер для особливих доручень при штабі 1-го армійського корпусу. З 28 вересня 1898р. – штаб-офіцер для доручень при штабі військ Гвардії і Петербурзького військового округу. З 3 квітня 1900р. – штаб-офіцер для особливих доручень при головнокомандувачі військами Гвардії і Петербурзького військового округу. Цензове командування батальйоном відбував в лейб-гвардії Єгерському полку. З 21 січня 1902р. – начальник штабу 2-ої гвардійської кавалерійської дивізії. З 17 серпня 1902р. перебував при великому князі Михайлові Миколайовичу. Під час російсько-японської війни – командир 85-го піхотного Выборзького полку. Командир 2-ї бригади 3-ї Сибірської піхотної дивізії. За бойові відзнаки нагороджений золотою зброєю. З 7 вересня 1905р. генерал для доручень при головнокомандувачі військами Гвардії і Петербурзького військового округу. З 18 лютого 1906р. – командир лейб-гвардії Єгерського полку, з 10 липня 1908р. – командир 1-ї бригади 1-ї гвардійської піхотної дивізії. На початку Першої світової війни командував 37-ю піхотною дивізією. З 27 березня 1915р. – командир 30-го армійського корпусу. З 12 серпня 1916р. – командир 47-го армійського корпусу. Одночасно в серпні-жовтні 1916р. командував румунською Добруджанською армією, сформованою із залишків розбитої 3-ї румунської армії. З 22 жовтня 1916р. – командир 18-го армійського корпусу. Після Лютневої революції 2 квітня 1917р. переведений у резерв чинів при штабі Петроградського військового округу, а 7 травня звільнений від служби з мундиром і пенсією. В 1918р. вступив Червону армію, був старшим діловодом

Звітно-організаційного відділу Організаційного управління штабу, начальником штабу 13-ї армії (1919р.), перебував у розпорядженні і для особливих доручень при начальникові Польового штабу РСЧА, член Особливої наради при Головкомі. Протягом 1922-1926р. – професор Військової академії ім. М. Фрунзе. Брав участь в операції ГПУ «Трест». Помер у Москві. Похований на кладовищі Новодівичого монастиря. Могила знаходиться поряд з могилою О. Брусилова.

А. Зайончковський

А. Денікін

Антон Іванович Денікін. А. Денікін народився 4 грудня 1872 р., у містечку Шпеталь Дольни, передмісті Влоцлавека (тоді Варшавська губернія Російської імперії, тепер частина міста), в сім'ї відставного майора російської прикордонної сторожі Івана Єфимовича Денікіна (колишнього селянина-кріпака Саратовської губернії, який після 25 років служби досяг офіцерського чину). Мати, Лізавета (Ельжбета) Францисківна Вжесінська, походила з родини збіднілих польських дрібних землевласників (працювала швачкою). Уже в чотири роки обдарований хлопчик почав читати. З дитинства він вільно володів російською та польською мовами. Сім'я Денікіних жила бідно, єдиним джерелом її існування була пенсія батька у 36 карбованців. З дитинства батько прилучив сина до православної віри – Антон служив у православному храмі,

прислуговував у вітварі, співав на кліросі, дзвонив у дзвони, а потім читав Шість Псалмів та Апостола. Мати брала його також до католицького храму, але батько заборонив туди ходити і насварив ксьондза, який намагався примусити матір передати Антона до католицької віри. Антон з дитинства мріяв про військову службу. 1890р. закінчив Ловицьке реальне училище, згодом вступив до Київського піхотного училища, яке закінчив 1892 р. і отримав звання підпоручника з прикомандуванням до 2-ї польової артилерійської бригади, що розміщувалась у місті Бела Седлецької губернії Царства Польського. Цього ж року 20-річний Денікін був запрошений на полювання, де врятував від кабана місцевого податкового інспектора Василя Чижа. Його запросили до цієї сім'ї, де він познайомився зі своєю майбутньою дружиною – Ксенією Василівною Чиж, донькою інспектора. Вони одружилися 1918 р., під час громадянської війни. 1899 р. закінчив академію Генштабу. Учасник Першої світової війни, командир дивізії, А. Денікін був нагороджений Георгіївською зброєю, оздобленою діамантами, з написом «За двократне визволення Луцька» (22.09.1916 р.). До кінця Другої Світової війни жив у Європі, після війни переїхав до США. Помер у місті Анн-Арборі (США) 8 серпня 1947 р. 3 жовтня 2005 р. на цвинтарі Донського монастиря в Москві відбулося перепоховання останків генерала Антона Денікіна та його дружини Ксенії.

Яків Олександрович Слащов. Я. Слащов народився 29 грудня 1885 р., походить з дворян, син відставного підполковника. Закінчив Павлівське військове училище та Імператорську академію Генерального штабу за 2-м розрядом. Службу почав підпоручником в лейб-гвардії Фінляндському полку (1905р.); повернувся в полк після закінчення академії. Протягом 1912-14 рр. служив в Пажеському корпусі, де викладав тактику. З січня 1915р. в діючій армії на фронтах Першої світової війни, знову в Фінському полку; був командиром роти, командиром батальйону і помічником командира полку. П'ять разів поранений і двічі контужений, нагороджений Георгіївською зброєю та всіма бойовими орденами, у тому числі орден св. Георгія 4-го ступеня. 1916 р брав участь у боях під Ковелем. Коли захлинав наступ російської піхоти,

саме він підняв у відчайдушну атаку фінів. І, пройшовши через болота, поклавши дві третини особового складу, багнетами добув перемогу на ділянці прориву дивізії, заплативши за це двома своїми ранами. В 1916р. отримав чин полковника. З липня 1917р. – командувач Московського гвардійського полку. Загинув 11 січня 1929 р. у Москві.

Я. Слащов

В.Сахаров

Володимир Вікторович Сахаров. В. Сахаров народився 20 травня 1853 р., походить з дворян Московської губернії. 1869 р. закінчив 2-й Московський кадетський корпус. На службу вступив 10 серпня 1869 р. Закінчив 1-е військове Павлівське училище 1871р., був випущений в чині підпоручника, з прикомандируванням до Лейб-гвардії Гренадерського полку. 1878 р. закінчив Миколаївську академію Генерального штабу за першим розрядом. Служив у ранзі штабс-капітана гвардії з перейменуванням у капітана Генерального штабу. Учасник російсько-турецької війни 1877-1878 рр., російсько-японської війни 1904-1905рр. Вступив в Першу світову на посаді командира 11-го армійського корпусу в складі 3-ї армії. До складу корпусу входили 11-а, 32-я і 78-а піхотні дивізії. Брав участь у Галицькій битві. З 22 серпня 1914 р. по 4 вересня 1915р. займав пост Оренбурзького губернатора і наказного отамана Оренбурзького козачого війська, однак практично продовжував керувати діями

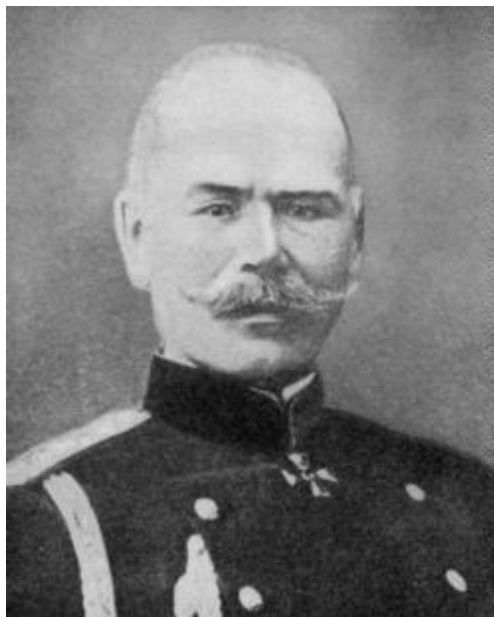
корпусу. З 4 вересня 1915 р. знову офіційно призначений командиром 11-го армійського корпусу. З 25 жовтня 1915 р. – командувач 11-ї армії. Під його командуванням армія брала участь в наступі Південно-Західного фронту. З 19 жовтня 1916 р. – командувач Дунайської армії, створеної для допомоги Румунії. Після створення на основі Дунайської армії і залишків румунської армії Румунського фронту був 12 грудня 1916р. призначений помічником найяснішого Головнокомандувача армій Румунського фронту Фердинанда I. Після Лютневої революції В. Сахаров 2 квітня 1917 р. відсторонений від командування фронтом і залишився лише членом Олександрівського комітету при поранених. Жив у Румунії, в Криму. Розстріляний «зеленими» поблизу Карасубазара в Криму (серпень 1920р.).

Михайло Васильович Алексєєв. М. Алексєєв народився в сім'ї солдата 3 листопада 1857 р. Офіцером брав участь у Російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. У 1892 р. закінчив Імператорську військову академію у Санкт-Петербурзі, служив у Генштабі, Військово-вченому комітеті і був водночас професором академії. Під час Російсько-японської війни 1904-1905рр. – генерал-квартирмейстер 3-ї Маньчжурської армії. З 1908р. до 1912р. – начальник штабу Київського військового округу. На початку Першої світової війни – начальник штабу Південно-Західного фронту, згодом головнокомандувач Північно-Західного фронту. Від осені 1915 р.– начальник штабу Верховного головнокомандувача, фактично керував військовими операціями російської армії. Входив до групи, що змусила Миколу II зректися престолу. При Тимчасовому уряді – Верховний головнокомандувач до 21 травня 1917 р., згодом – радник цього уряду.

Після Жовтневої революції 1917 р. приєднався до армії отамана Донського козацького війська О. Каледіна, сформував Добровольчу армію та очолив її. Помер 25 вересня 1918 р. в Катеринодарі.

Олександр Павлович Кутєпов. О. Кутєпов народився 16-го вересня 1882 р. в місті Череповці Новгородської губернії. Закінчив Архангельську гімназію і Петербурзьке піхотне юнкерське училище. З училища був призначений у 85-й

піхотний Виборзький полк, що знаходився в діючій армії під час російсько-японської війни. На фронт Першої світової війни виступив командиром роти в Преображенському полку.

М. Алексєєв

О. Кутєв

Влітку 1916 р. під час Брусиловського наступу Преображенський полк брав участь у битві на річці Стохід. Щоб зупинити натиск і вийти в тил російським військам, німці зосередили на Стоході ударну групу баварців з легкою та важкою артилерією. Сибірякам було дано наказ – утримати свій фронт, що би не сталося. Після одинадцятиденних боїв від 6-ї Сибірської стрілецької дивізії залишилося лише близько двох тисяч вояків. Сибіряків змінила гвардія. За бій 7-8 вересня 1916 р. капітан О. Кутєв отримав Георгіївську зброю і звання полковника. 1916 р. полковник О. Кутєв був призначений командиром 2-го батальйону. 26 січня 1930р. генерал О. Кутєв був викрадений в Парижі, помер «від серцевого нападу».

Володимир Пантелеймонович Оскілко. В. Оскілко народився у місті Городок Волинської губернії 16 липня 1892 р. Після закінчення гімназії та вчительської семінарії працював народним учителем у селі Золоте біля міста Дубровиця на Поліссі. Закінчив Віленське військово училище. Брав участь у Першій світовій війні, дослужився до чину поручника.

В. Оскілко

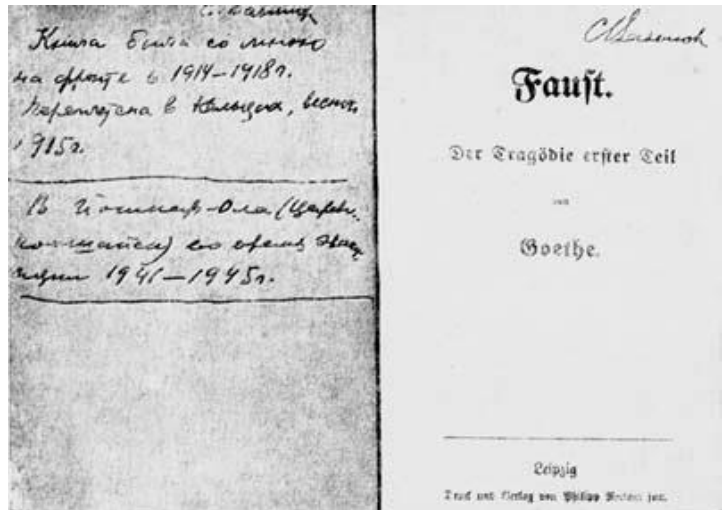

Поховання В. Оскілка, с. Хотинь Рівненської обл.

Сергій Іванович Вавілов. С. Вавілов народився 12 березня 1891р. в Москві, в сім'ї заможного фабриканта взуття, депутата московської Міської думи Івана Ілліча Вавілова (1863-1928рр). Навчався у комерційному училищі на Остоженці, потім у Московському університеті, який закінчив 1914 р. Під час Першої світової війни С. Вавілов служив у різних інженерних частинах. 1914 р. він добровільно вступив до 25-го саперного батальйону Московського військового округу. Служив у Луцьку в радіодивізіоні особливої армії, тут написав свої перші наукові праці. Закінчив експериментально-теоретичну роботу під назвою «Частота коливань навантаженої антени». С. Вавілов помер 25 січня 1951 р. від інфаркту.

В. Вавілов

«Фауст» Гете з нотатками С. Вавілова

В'ячеслав Казимирович Липинський. В. Липинський народився 5 квітня 1882 р. у селі Затурці на Волині у родинному маєтку польського шляхетського роду Липинських. Навчався у Житомирській, Луцькій та Київській гімназіях, був учнем І-ої Київської гімназії. Після закінчення гімназії 1902 р. В. Липинський відбував військову службу у Ризькому драгунському полку, що стояв у м. Кременціна. На початку Першої світової війни був мобілізований як резервний офіцер. У серпні – листопаді 1914р. – офіцер 4-го Драгунського Новотроїцько-Катеринославського полку в 2-й армії генерала Самсонова. Воював на Мазурських озерах – неподалік місць, звідки походили його предки. Протягом 1915–1917 рр. служив у кінному резерві в Дубні й Острозі на Волині та в Полтаві. На початку червня 1918 р. В. Липинський виїхав з України до Відня як посол Української держави. Після серцевого нападу 26 квітня 1931 р. його перевозять до санаторію «Вінервальд», де він помирає 14 червня 1931 р. Похований В. у с. Затурці.

В. Липинський

Д. Чихачов

Дмитро Дмитрович Чихачов. Д. Чихачов – полковник лейб-гвардії Волинського полку – народився 11 червня 1889 р. в сім'ї статського радника. З початком Першої світової війни – поручник лейб-гвардії Волинського полку. У ранзі полковника нагороджений орденом Святого Георгія 4 ступеня 31 травня 1915р. Помер у Парижі 8 липня 1957 р.

Григорій Жулай. Г. Жулай народився 1895 р. на Волині. Учасник Першої світової війни. Служив у 39-у армійському корпусі 8-ї армії генерала Каледіна, вахмістр Уланського полку. Під час Брусилівського прориву 1916 р. загинув. Похований у с. Ромашківка Ківерцівського району.

Олександр Тимофійович Фатєєв. Підхорунжий армії генерала О.Брусилова О. Фатєєв загинув у червні 1916 р. під час Брусилівського прориву. Місце поховання О. Фатєєва – братська могила в урочищі поблизу села Ромашківка Ківерцівського району. На братській могилі встановлено пам'ятний хрест із табличкою, на якій вказано прізвище загиблого.

О. Фатєєв

**Меморіальний комплекс, с. Ромашківка
Ківерцівського р-ну**

Поховання Г. Жулая

Поховання О. Фатєєва

Василь Омелянович Стельмахук. В. Стельмахук був піхотинцем 31-го Томського полку, загинув під час нічного наступу з 2 на 3 липня 1916 р. у ході знаменитого Луцького (Брусилівського) прориву.

Його батько Омелян, уродженець села Русино-Берестечко, що на Млинівщині, нинішньої Рівненської області, служив солдатом царської армії 141-го піхотного Можайського полку. Після демобілізації одружився з дівчиною Анастасією Цюх із села Угринів. Вони мали землю і невеличку хатину на хуторі між селами Шклінь та Угринів. У родині росли сестри Гликерія (Лукерія), Марина, Палажка, Катерина брати Андрій, Прокіп, Семен, сестри.

Малий Василько ріс кмітливим хлопчиною, крім рідної мови, розумів німецьку, адже поряд по-сусідськи жили німецькі родини Шванців та Пуфальтів (нині їхні нащадки живуть біля м. Росток, що в Німеччині).

Спілкувався чеською з однолітками з Нив-Губинських, учителем місцевої чеської Нивської школи Федором Йиросеком і Францем Ржечаком та Маркіяном Черановським, вчителем Губинського народного училища. З однолітками ходив колядувати до родин чехів у Ниви-Губинські (колядували чеською мовою, бо чехи добре за то платили). Не проходили мимо і вчителя Нивської школи чеха, російського підданого В'ячеслава Івановича Пешія та Марії Войтехової, дружини Ярослава Георгієвича Дуфека. Нині родина Дуфеків живе у м. Прага; онук є професором Празького музичного університету.

Прийшов час призову у царську армію. У той час мобілізації підлягали особи від 20-21 років до 40-45-річного віку. Протягом 2-4-х років служили в кадрових військах; 2-3 роки – в піхоті, 3-4 роки – в кавалерії та кінній артилерії, після чого через 13-14 років ішли в запас.

30 липня 1914 року Росія оголосила, що вважає себе фактично у стані війни з Австрією. Мало хто розумів, наскільки страшною, затяжною та кривавою виявиться ця війна. «Ви повернетесь додому ще до того, як із дерев впаде листя,» – заявив кайзер на початку серпня солдатам, які вирушали на фронт. У свою чергу, в Петербурзі активно обговорювались питання не про

перемогу росіян, а про те, скільки часу знадобиться для цієї перемоги – два чи три місяці. А війна тривала не місяці, а понад чотири роки.

Удосвіта 4 червня 1916 р. артилерійська канонада повідомила про початок знаменитого Брусилівського наступу. Найбільший успіх був досягнутий в напрямку дій 8-ї армії, де прорвано оборону противника. Два дні велось переслідування противника у напрямку на Луцьк. 8 червня генерал О. Брусилов видав директиву, згідно з якою 8-а армія повинна закріпитись на рубежі р. Стир, 11-а, 7-а, 9-а армії повинні продовжувати наступ. О. Брусилов намітив 10 червня підхід 5-го сибірського корпусу і наступ на Ковель, Володимир-Волинський, Сокаль (О. Брусилов «Мої спогади»).

Вечірньої літньої пори бравий чорновусий солдат несподівано з'явився в селі Угринів. Зустріли Василя друзі-односельчани Сергій Максимюк, Василь Сироватка, Лукія Ганатовська. Поговоривши з ними, поспішив до хати Марини Сироватки, своєї нареченої.

Час квапив, але він встиг ще зайти до рідної домівки, побачитись із мамою і татом, братиками і сестрами. Нашвидкуруч повечерявши, мовив: «Бій буде нелегкий. Прощайте, мої рідні. Не знаю, чи ще побачимось». А бій справді був жахливий. Двигтіла земля, небо у напрямку Дубової Корчми сяяло червоною загравою. Люди сиділи у льохах, хрестились після кожного вибуху.

Після бою, коли все більш-менш затихло, жителі Угринова знесли з полів тіла полеглих бійців і поховали у братській могилі. Через горбок біля поселення Ниви-Губинські (біля колишньої семирічної школи) покояться останки австро-угорських та німецьких солдатів.

В Угринові на кошти місцевих жителів був споруджений пам'ятник, та огорожа навколо могили. «Блажен той, хто душу свою положить за другі своя. Тут покояться герої 112 чоловік 31 Томського полку, убиті під час наступу в ніч 2 на 3 липня 1916 року. Вічна пам'ять героям. 1923 рік», – такий напис видніється на пам'ятнику як своєрідна коротка довідка тих часів.

За роки вільної України пам'ятник оновлено (поставлено новий, мармуровий), підписано курган, полагоджено загорожу.

Купріян Сивий. Через Волинь у травні-вересні 1916р. пройшла наступальна операція Південно-Західного фронту російської армії проти австро-угорських і німецьких військ під командуванням генерала О. Брусилова. Вона увійшла в історію як Брусиловський прорив, що змінив хід Першої світової війни, відтіснивши ворога на фронті від Луцька до Чернівців. Запеклі бої точилися біля села Боратин Луцького району. На згадку з тих далеких днів лишилися стріляні гільзи австрійського походження, які досі знаходять місцеві жителі на городах, а також оборонний форт і пам'ятник молодому боратинцю К. Сивому, якого дотепер поминають у тутешній церкві. Ким же був цей хлопець, якщо після смерті йому віддають стільки почесностей? За що загинув? Занурюватись в історію дуже цікаво...

Виявляється, таких фортів, який зберігся у Боратині, протягом 1887-1890 рр. спорудили під Луцьком чотири: на виїзді з міста до Львова і в селах Великий Омеляник та Зміїнець. Збудували їх у зв'язку з розширенням Луцька. Всі форти, були віддалені від історичного міського ядра на 4 кілометри.

Та за всю свою історію Боратинський форт жодного разу не виконував прямого призначення, – розповідає мешканець Боратина Віталій Гнатюк, який займається дослідженням минувшини рідного краю. – При наступі росіян у 1916 р. австріяки з боями відступали з Боратина, не використовуючи вали форту для оборони. А от у Другу світову боїв у селі взагалі не велося. Мабуть, в обох випадках військові боялися потрапити у пастку в цьому природному вигині Стиру. Тож форт влітку перетворювався на своєрідний табір відпочинку – тут проводилися маневри, в яких брали участь зо дві сотні козаків із Володимира-Волинського. Деякі старші офіцери брали з собою сім'ї, квартирували у чехів (з 1872 до 1947 рр. в межах нинішнього Боратина існував населений пункт, якого нині не знайдеш на карті, – Чеський Боратин).

Але розмірений і більш-менш спокійний ритм життя села порушила війна. Незадовго до її початку до лав царської армії призвали молодого боратинця К. Сивого. З його іменем пов'язано багато подій, а на історію його загибелі десятиліттями нанизувалися спогади старожилів, домисли, припущення.

Гадаю, деякі документи зберігаються в російських архівах, але поки нема можливості туди дістатися, – жалкує краєзнавець. – Але й так зрозуміло, що Сивий не був простим солдатом. Хоча під бетонним хрестом на плиті такий лаконічний напис: «Купріян Сивий. Стрелець 8-го Сибірського полку. Страчений австрійцями 22.XII.1915». Якби він був звичайним стрільцем, то навряд чи заробив би такі почесті від своїх соратників. Та й австрійські військові не вбили б його відразу, а відправили б у табір для полонених. Найімовірніша версія, що Купріян був розвідником. Наприкінці вересня 1915 р. війська під командуванням генерал-майора Денікіна змушені були відступати. А Сивий залишився у рідному селі, яке разом із навколишніми населеними пунктами окупували підрозділи австрійської армії. Хлопець влаштувався найманим робітником до чешки Людмили Стужинської, спілкувався з австріяками, які осіли в Чеському Боратині. За невимушеними бесідами та вечірньою грою в карти Купріян підслуховував інформацію, яка могла б бути цінною для російських військ. Зібрані дані він передавав у Луцьк.

Є кілька версій того, як піймали сміливця. Одна – що його видали чехи. Але це припущення я відкидаю, адже чехи досить добре і мирно вживалися з українцями, – зауважує Віталій Гнатюк. – Якби вони хотіли його видати, то зробили б це відразу. Більш імовірна версія, що за Купріяном тривалий час стежили, адже австрійська контррозвідка теж не дрімала. А приводом для його затримання стала дрібниця. Австріяки, коли осіли в Боратині, на всіх будинках вивісили списки тих, хто тут мешкає постійно. Регулярно проводилися перевірки. Коли в домі виявляли стороннього, з'ясовували, хто він і що тут робить. Нібито під час однієї з таких перевірок Сивий і попався. Його били, допитували, та зрештою повісили на форті, зігнавши на страту селян. Крім того, у чеських джерелах я знайшов, що чехи ще заплатили австрійському командуванню великий штраф за приховування шпигуна, – говорить В. Гнатюк.

Наперекір матері Сивого, яка хотіла поховати сина на сільському кладовищі, на вічний спочинок воїна поклали у тому ж форті. На могилі й пагорбі поставили тимчасові дерев'яні хрести. 22 грудня 1916 р. на роковини

смерті Сивого солдати, що брали участь у Брусилівському прориві, на могилі освятили пам'ятник. – Зробити висновок, що Сивий був не простим стрільцем, а саме розвідником, можна з того, що замітки про його загибель були опубліковані в центральних російських виданнях – «Іскрі» та «Ниві», – підсумовує краєзнавець із Боратина. – Ще довгий час село було прифронтовим, тому могила молодого розвідника стала місцем паломництва російських вояків. Але, на жаль, ніде не зустрічав інформації, що Сивого нагородили, хоча його мали б відзначити посмертно, – підсумовує краєзнавець із Боратина.

К. Сивий

Поховання К. Сивого, с. Боратин

Ми уже повідомляли про мученицьку смерть Кипріяна Сивого, розстріляного австрійцями влітку 1915 г. Згодом із захвату австрійцями був врятований полковник Духовний, який врятував Сивого від смерті. Духовний врятував Сивого від смерті, передавши на користь полка платіжні документи.

до своїх місць. Ввечері знову, однаково, адже, побили, обсадили, щоб не вийти, а потім посадили в вагончик, в якому працював, з якого вийшов вранці. Духовний, який працював, і поглянув на Сивого, а в нього побачив. Духовний сказав, рідний, вербуйся через лісові масиви і десь спочивай, а коли прийде до тебе, я прийду. Сивий сказав, що він прийде до тебе, і Сивий сказав, що він прийде до тебе, і Сивий сказав, що він прийде до тебе.

ти його врятував. Сивий сказав, що він прийде до тебе, і Сивий сказав, що він прийде до тебе, і Сивий сказав, що він прийде до тебе.

Могилка Сивого на кладовищі в с. Боратин.

Могилка Кипріяна Сивого.

Паломники у могилу Кипріяна.

СВИЯКОВИЙ КРИСІАН
 Ми уже повідомляли про мученицьку смерть Кипріяна Сивого, розстріляного австрійцями влітку 1915 г. Згодом із захвату австрійцями був врятований полковник Духовний, який врятував Сивого від смерті. Духовний врятував Сивого від смерті, передавши на користь полка платіжні документи. Сивий сказав, що він прийде до тебе, і Сивий сказав, що він прийде до тебе, і Сивий сказав, що він прийде до тебе.

Повідомлення про поховання К. Сивого (1916 р.)

Документ, у якому згадується про К. Сивого

Корній Григорович Назарчук. У селі Переспа Рожищенського району буде споруджено пам'ятник земляку – Корнію Григоровичу Назарчуку. З Першої світової війни він повернувся з чотирма Георгіївськими хрестами, двома імператорськими Георгіївськими медалями за хоробрість та годинником Павла Буре, якого одержав з рук самого імператора Миколи II.

К. Назарчук (1916 р.)

К. Назарчук (60-ті рр. ХХ ст.)

Про майбутній пам'ятник сьогодні можна довідатись з меморіальної плити, яка встановлена у центрі села і музею, Першої світової війни, який створив журналіст, голова правління Українського фонду «Єднання» Володимир Шевчук.

**Пам'ятник К. Назарчуку, с. Переспа
Рожищенський р-н**

**Експозиція про К. Назарчука в Музеї
Першої світової війни, с. Переспа**

Перша світова війна «затрималась» на Волині на два роки. А, отже, залишились і сліди. Те, що потрапило у річку Стохід, добре збереглося. Було

знайдено чимало цікавих речей – саперні лопатки, зброю, фляги... Усе це згодом стало експонатами Музею Першої світової війни.

Голова Переспівської сільради Сергій Курилович підказав, що на хуторі Емілін (зараз це село Линівка, що належить до Переспівської сільради) жив повний кавалер Георгіївських хрестів Корній Назарчук. Володимир Шевчук зустрівся з онуками Корнія Григоровича і здобув цікаві фотознімки, які тепер і відкривають експозицію музею. В Переспі було відкрито меморіальну дошку на тому місці, де згодом буде пам'ятник Корнію Назарчуку.

Експозиція Музею Першої світової війни, с. Переспа

На урочистості запросили онуків Корнія Григоровича – Івана, що живе у Голобах Ковельського району, Марію, яка в селі Линівка доглядає 96-річну матір Настю – невістку повного кавалера Георгіївських хрестів. Саме від онука Івана, який дуже любив слухати спогади дідуся, сьогодні можна відтворити сторінки життя волинянина, якого лише тепер пошановано. Іван, до речі, записав ці спогади уже тоді, як не стало дідуся, щоб збереглися для нащадків...

Призвали Корнія Назарчука в армію 1909 року. Служив у 11-й артилерійській бригаді в місті Дубно. Був фельдшером біля коней (кіньми тягали гармати). Як розповідав дід малому Іванові, у 1912 році, на сторіччя Бородінської битви, його і ще одного солдата направили на Бородінське поле, де була урочистість з нагоди ювілею. Сам цар там був. Корній на той час мав звання фельдфебеля. Тоді він одержав із рук царя годинника.

У 1914р. в К. Назарчука закінчувалася служба. Але «запахло» війною, і службу йому продовжили. Лише у відпустці побував і повернувся у бойову

частину – почалася війна. Направили його у розвідку. За словами внука Івана, дід не любив говорити про Георгіївські хрести. Тільки казав: «Мені потом і кров'ю дістались ті хрести». Золоті хрести він одержав, коли у 1916 р. його батарея розбила штаб ворожого полку. Коли вручали нагороди, то сказали, що це висока відзнака за солдатську хоробрість. Тепер, мовляв, генерали будуть першими віддавати тобі честь.

Повернувся Корній додому у 1917 р. Був легко поранений. Снаряд розірвався біля його ніг – «ноги хоч і були геть «подзьобані», але не перебиті». Згодом треба було думати про хату, бо ж росло двоє дітей – дочка і син, і він золоті хрести продав, щоб купити землю, ліс. А срібні, за словами внука, нібито лишилися, але їх пізніше продала вже дочка – приїжджали начебто з музею (а, може, то якісь приватні колекціонери були).

На цементному пам'ятнику на цвинтарі в селі Малинівка видніється напис: «Корній Григорович Назарчук. 1887-1967рр.» Ні портрета з Георгіївськими хрестами на грудях, ні напису, що тут спочиває повний Георгіївський кавалер. Не прийнято було признаватися за Радянського Союзу, що тут похований герой царської, а не Червоної Армії. Ще чотири роки тому переспівський сільський голова Сергій Курилович звертався до тодішнього голови районної адміністрації з пропозицією спорудити у селі пам'ятник такому знатному землякові. Не пройшло... І лише в цьому році, як уже було сказано, ідея була реалізована. Принаймні, меморіальна дошка уже є. А у Музеї Першої світової війни з фотознімків дивиться бравий солдат царської армії з Георгіївськими хрестами на грудях.

Петро Чорний-Ковальчук народився в селі Мощаниця Олицької волості Дубнівського повіту Волинської губернії. Піхотинець, кавалер Георгіївського хреста 4-го ступеня № 1. Рядовий 41-го піхотного Селінгинського полку. Перший Георгіївський хрест 4-го ступеня № 1 він отримав у Царському Селі з рук імператора Миколи II за захоплення у бою прапора 2-го Імператорського Тірольського єгерського полку.

Весь світ відзначатиме сторіччя від початку війни, яку сучасники оголосили Великою. Перша Світова лишила на теренах України величезний кривавий слід... І водночас збагатила нашу історію проявами масового героїзму простих людей, яких закликали під свої багнети три імперії, що невдовзі припинили своє існування...

Самопожертва, благородство були властиві як росіянам, так і німцям з австрійцями. І, звичайно ж, українцям, сотні тисяч котрих воювали як з одного, так і з іншого боків... Ще до початку війни, а саме 10 серпня 1913 р., імператор Микола II затвердив новий Статут комплекту нагород, які назвали Георгіївськими. До їх числа належав і Солдатський хрест чотирьох ступенів.

28 жовтня 1913 р. канцлер російських орденів граф В. Фредерікс у листі до міністра фінансів просив виготовити незначну кількість Георгіївських хрестів і Георгіївських медалей «на случай могущих быть единичных пожалований сими знаками отличия чинов пограничной стражи и нижних чинов частей войск, входящих в состав военных экспедиций».

24 квітня 1914 р. Монетний двір виконав замовлення. А вже 24 липня отримав завдання терміново виготовити ще 300 хрестів першого ступеня, 800 – другого, 3000 – третього і 15000 – четвертого. Почалася Перша світова війна!

Першим Георгіївським хрестом четвертого ступеня нагородили наказного (єфрейтора) 3-го Донського козачого війська Козьму Крючкова. Він особисто знищив у бою офіцера і ще 10 ворогів, одержавши при цьому 16 ран. Оскільки 1-а армія Північно-Західного фронту, у якій служив Козьма Крючков, отримала хрести починаючи з номера 5501, першим з них і нагородили сміливця. Згодом Крючков став повним Георгіївським кавалером і загинув у бою з більшовиками влітку 1919 р., будучи офіцером Донського війська.

А Георгіївським хрестом четвертого ступеня № 1 у Царському Селі імператором Миколаю II був нагороджений рядовий 41-го піхотного Селенгинського полку Юхим (Єфім, а за іншими даними взагалі – Петро) Чорний-Ковальчук. Солдат разом з унтер-офіцером Алексеєвим у бою під Равою-Руською захопив прапор знаменитого 2-го Імператорського

Тирольського єгерського полку (Алексєєва, до речі, нагородили хрестом № 2). 20 вересня 1914р. російський імператор Микола II записав у своєму щоденнику: «Принял офицера, унтер-офицера и рядового 41-го Селенгинского полка, которые взяли в бою и привезли мне знамя 2-го Тирольского полка».

У вересні 1914 р. відбувалася одна з найбільших битв Першої світової війни – перша Галицька. Селенгинський піхотний полк під командуванням полковника Фолька входив до складу 11-ї піхотної дивізії. Саме під час цієї битви, в бою поблизу Рави-Руської, рядовий Петро Чорний-Ковальчук та унтер-офіцер Алексєєв захопили прапор тирольських єгерів, якого й привезли самі Миколі II у Царське Село.

Селенгинський мушкетерський полк (лише потім він став піхотним) був сформований указом імператора Павла I 1796 р. з числа вояків 3-го і 4-го Сибірських батальйонів і увінчав себе нев'янучою славою під час оборони Севастополя в Кримську війну. На початку Першої світової війни полк стояв у Дубно, а штаб 9-ї піхотної дивізії, до складу якої він входив, розташовувався в Луцьку.

Юхим був рекрутований з числа місцевих селян. Про це свідчить архівна довідка: «Черный-Ковальчук Ефим Михайлович, уроженец Волинской губернии, Дубенского уезда, Олыкской волости, деревни Мощаницы, вероисповедание – православное, женат, род занятий – хлебопашец, образования – не имеет. Призван из запаса 19-го июля 1914 года Дубенским уездным воинским начальником в 41-й пехотный Селенгинский полк. Рядовой. Был произведен за свой подвиг – взятие знамени – в унтер-офицеры. Убит 6 октября 1914 года у реки Сан...».

На жаль, слідів нащадків героя ні у старій, ні у новій Мощаниці знайти поки що не вдалося. І церковних книг, на жаль, немає: собор у Ромашківці, до якого ходили тамтешні селяни, згорів разом з усіма документами...

Але хай там як, а волиняни мають пишатися тим, що їхній земляк отримав таку престижну відзнаку під номером 1!

П. Чорний-Ковальчук

О. Вишкварко

Опанас Миколайович Вишкварко. Опанас Вишкварко – військовик, піхотинець, поручик, повний Георгіївський кавалер. Народився в селі Кирповщина Полонської волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії. Походить із селян. На військову службу прийнятий у 7-й піхотний Ревельський полк, у 1905р. переведений у 19-й стрілецький полк, у 1906р. – у 99-й піхотний Івангородський полк. У квітні 1910р. підвищений у чин підпрапорщика. За бойові заслуги в боях з 17 по 25 липня 1915р. на р.Віслі отримав чин прапорщика. З грудня 1915р. – підпоручник зі старшинством, з червня 1916р. – поручник зі старшинством. Поранений у бою 19 січня 1915р. Кавалер повного Георгіївського банту. Подальша доля невідома.

Юліуш Мечиславович Гілевич. Юліуш Гілевич народився 19 жовтня 1890р. у Волинській губернії. Полковник, авіатор, повний Георгіївський кавалер. Закінчив В'яземську чоловічу гімназію, згодом – Військову авіаційну школу (1915р.). З жовтня 1915р. – на театрі воєнних дій у складі загону легкої авіації (аеропланів). З 25 червня 1917 р., після отриманого в повітряному бою поранення у руку, перебував у госпіталі (до початку вересня 1917 р.). Згодом призваний на службу в РСЧА і призначений командиром 3-го бомбардувального авіаційного загону. 6 липня 1919 р. перелетів на аероплані (особовий склад авіаційного загону після зникнення командира дезертирував). Служив у національній польській авіації. З січня 1920 р. – командир 5-ї

розвідувальної ескадрильї, потім –авіаційного резервного дивізіону, який було створено з 18-ї винищувальної та 4-ї розвідувальної ескадрильї. Брав участь у радянсько-польській війні. Підвищений у поручники. З березня 1926 р. – майор, командир винищувального дивізіону 4-го авіаційного полку; з осені 1929 р. – командир навчального дивізіону 2-го авіаційного полку; з березня 1933 р. – начальник авіаційної бази 4-го авіаційного полку. Підвищений до чину полковника. У період Другої світової війни – активний учасник антифашистського підпілля. Заарештований і ув'язнений у концентраційному таборі «Освенцім». Перебуваючи в ув'язненні, у 1942 р., організував і очолив підпільну антифашистську групу. 11 жовтня 1943 р. був розстріляний у концентраційному таборі «Освенцім».

Нагороди: Георгіївські хрести 4-го, 3-го, 2-го, 1-го ступенів (зокрема, у березні 1916 р. героя відзначено «за нічний повітряний рейд у розташування ворога і бомбардування залізничної станції супротивника»); Георгіївська зброя (у жовтні 1917р. одержав нагороду за те, що «атакований трьома винищувачами ворога, до того ж поранений у руку, прийняв нерівний бій і, тримаючи штурвал літака однією рукою, зміг посадити його на своєму аеродромі»); ордени – св. Володимира 4-го ступеня з мечами і бантом, св. Анни 3-го ступеня з мечами і бантом, св.Станіслава 3-го ступеня з мечами і бантом.

Ю. Гілевич

О. Козаков

Олександр Олександрович Козаков. О. Козаков – найрезультативніший ас-випищувач Імператорського військово-повітряного флоту в період Першої світової війни, другий льотчик в історії, що застосував повітряний таран, і перший, що залишився після тарану живим.

Народився 2 січня 1889 р. в дворянській сім'ї в Херсонській губернії. Закінчив Воронежський кадетський корпус (1906 р.) і Єлисаветградське кавалерійське училище (1908 р.), був випущений корнетом у 12-й уланський Белгородський полк. У 1911 р. був проведений в поручники. У січні 1914 р. почав льотну підготовку у першій в Росії офіцерській повітряній школі в Гатчині. У вересні 1914 р. отримав кваліфікацію «військовий льотчик», згодом удосконалював навички у Військовій авіаційній школі. Після закінчення школи з грудня 1914 р. – в діючій армії на фронтах Першої світової війни. Спочатку – молодший льотчик 4-го корпусного авіаційного загону. Перша повітряна перемога – 18 березня 1915 р., цього дня О. Козаков здійснив другий після П. Нестерова повітряний таран і збив німецький літак «Альбатрос», сам же благополучно приземлився. За цей подвиг 27 липня 1915 р. був удостоєний Георгіївської зброї. З серпня 1915 р. – начальник 19-го корпусного авіаційного загону, штабс-ротмістр. З лютого 1916 р. – виконуючий обов'язки командира 1-ї бойової авіаційної групи Південно-Західного фронту, в березні затверджений на цій посаді, а в квітні переведений у чин ротмістра.

Ця група стала першим спеціальним винищувальним з'єднанням у російської авіації. Ставши її командиром, О. Козаков продовжував літати на бойові завдання, в червні був поранений в руку чотирма кулями. Свою першу офіційну перемогу у лавах авіагрупи здобув 8 грудня 1916р. у Луцьку. Поодинці атакував 2 ворожих літаки «Бранденбург Ц» з 10-ї авіароти, зумів збити один з бомбардувальників. Австрійський пілот Йохан Кольбе був убитий. Спостерігач обер-лейтенант Франц Вейгель спробував самостійно керувати машиною і отримав серйозні травми при посадці. О. Козаков за цю перемогу отримав орден Святого Георгія 4-го класу. У вересні 1917 р. підвищений у звання підполковника. З листопада 1917 р. – командир 7-го авіаційного

дивізіону, а в грудні того ж року на загальних зборах солдатів обраний командиром 19-го корпусного авіаційного загону. За три роки війни О. Козаков збив особисто 17 і в групових боях ще 15 літаків супротивника і був визнаний найрезультативнішим російським льотчиком-винищувачем періоду Першої світової війни. У деяких публікаціях вказується, що він збив 32 літаки особисто, але швидше за все їхні автори об'єднують особисті та групові перемоги О. Козакова.

О.Козаков не сприйняв Жовтневу революцію і був відсторонений від командування. Проте навесні 1918 р. він був поставлений на облік як військовий фахівець і попереджений про можливість зарахування до Червоної армії. Не бажаючи служити, в червні 1918 р. він таємно виїхав до Мурманська. Коли в серпні 1918 р. в Архангельську почалось формування 1-го Слов'яно-Британського авіаційного загону, О. Козаков був призначений його командиром. При цьому тільки йому присвоїли чин лейтенанта Королівських військово-повітряних сил, а інші російські льотчики-офіцери (спочатку в загоні було 34 російських пілоти, потім їх кількість збільшилася) зараховані до загону у званні рядових. Воював у громадянській війні на Півночі, спільно з військами Північної армії та частинами військ Антанти. У січні 1919 р. був поранений в груди, відзначився в розвідувальних і бомбардувальних вильотах. Навесні 1919 р. О. Козаков отримує звання майора Королівських Військово-повітряних сил Великобританії і призначений командиром Двінського авіаційного дивізіону.

1 серпня 1919 р. О. Козаков загинув в авіакатастрофі, розбившись на своєму аеродромі. На думку очевидців цієї аварії, О Козаков покінчив життя самогубством, оскільки тяжко переживав поразку білої армії та евакуацію британських військ з Мурманська. Цю версію підтверджують деякі факти: за кілька днів до цього О. Козаков відмовився від посади командира Двінського авіаційного дивізіону, а за два дні до загибелі – від пропозиції евакуюватися до Великобританії. Поховали О.Козакова на кладовищі біля церкви (є виписка з церковної книги та дві фотографії похорону) в селі Двинской Березник за 250 кілометрів на південь від Архангельська. На могилі поставили надгробок з двох

перехрещених пропелерів, а на білій дошці вивели напис: «Льотчик Козаков. Збив 17 німецьких літаків. Мир праху твому, герою». Відновили пам'ятник 1 серпня 2009 р.

Поручник Григорій Башинський. 24 серпня 1916 р. відбувся повітряний бій між літаками російської та австрійської армій. 6 австрійських літаків рухалися на Луцьк. Поручник російської армії Григорій Башинський на літаку «Спад А-2» вилетів на бій і зумів збити один ворожий «Альбатрос».

Степан Олександрович Лебедзь. С. Лебедзь народився 15 березня 1891 р. в Мінській губернії. Успішно закінчив 2-й Московський кадетський корпус в 1909 р. та Михайлівське училище. Був направлений в 40-у артилерійську бригаду, де дуже скоро виявив інтерес до техніки. 1 квітня 1914р. призначений завідувачем лабораторією бригади. Як і багато молодих офіцерів- артилеристів, захопився авіацією і 1 липня 1914 р. був відряджений у 4-й авіаційний загін, а через рік, 21 липня 1915 р. – до Севастопольської військової авіаційної школи, яку закінчив 20 січня 1916 р. З 6 лютого 1916 р. – знову в 4 корпусному авіаційному загоні. 13 вересня 1916 р. призначений командиром Гренадерського корпусного авіаційного загону, через місяць йому присвоєно звання штабс-капітана.

Г. Башинський

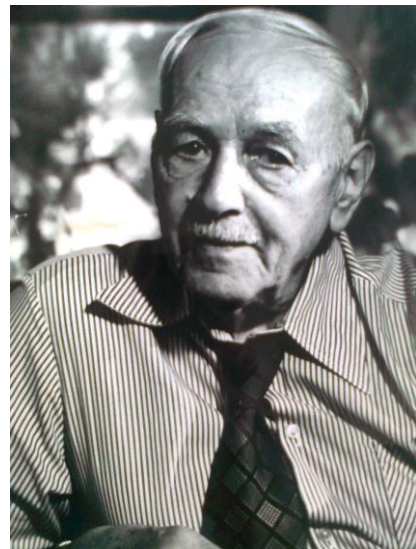
С. Лебедзь

Того ж дня Степан Олександрович загинув у груповому повітряному бою (8 російських літаків проти 16 літаків супротивника). За подвиг, здійснений в цьому бою, герой був нагороджений орденом Святого Георгія 4-го ступеня. Запис в нагородному листі свідчить: «13 вересня 1916р., літаючи в районі Хорохорина, що на північ від Торчина, помітив групу з 10-12 літаків противника, які прямували для бомбардування міста Луцька, атакував їх, чим спричинив розлад в рядах ворога і дав час іншим нашим літакам набрати висоту та відбити ворожий наліт. У цьому нерівному бою, штабс-капітан С. Лебедзь загинув геройською смертю».

Костянтин Костянтинович Арцеулов. К. Арцеулов – льотчик, планерист, художник. Уперше в історії авіації виконав фігуру вищого пілотажу «штопор». Засновник планеризму. Народився 17 травня 1891р. в Ялті у сім'ї моряка Костянтина Арцеулова та Жанни Арцеулової, дочки Івана Айвазовського. Навчався в Морському корпусі. Відрахований за станом здоров'я, юний Костя будує планери, у 1910 р. пробує вступити до Академію мистецтв, але як тільки в Петербурзі відкривається авіазавод Щетиніна, влаштовується туди робітником. Пізніше при заводі відкрилась школа пілотів і Арцеулов записався до неї. Самостійно Костянтин вилетів після... єдиного перевірного польоту. 7 вересня 1911р. закінчив авіаційну школу Першого російського товариства повітроплавання «Гамаюн» (диплом пілота № 45 Всеросійського аероклубу).

К. Арцеулов (1914 р.)

К. Арцеулов (1979 р.)

Потім працював льотчиком - інструктором. У 1912р. К. Арцеулова призвали на військову службу в кавалерію. Незважаючи на нестачу в армії льотчиків (на початку Першої світової війни в авіаційних частинах Росії було лише 200 пілотів; недокомплект складав 90 осіб), йому лише на початку 1915р. вдалось перевестись до авіації. Він був відряджений у Севастопольську школу авіації (на річці Кача), де склав іспит на отримання диплома військового льотчика. Після школи був призначений у 18-й корпусний авіазагін. Тут прапорщик К. Арцеулов успішно виконував завдання з розвідки та коректуванню артилерійської стрільби. А на початку червня 1916р. разом із Є. Крутенем провів на московському заводі «Дукс» випробування вітчизняного винищувача «Моска». Із заводу льотчик прибув у 8-й авіаційний загін винищувачів, що базувався поблизу міста Луцька. Там провів більше 20 успішних повітряних боїв та знищив 18 ворожих літаків. Під час одного з вильотів (а літав К. Арцеулов більше від усіх, по декілька вильотів на день, поки не заборонило вище командування), він зустрів у повітрі біля аеродрому німецький «Альбатрос» С-III. Зав'язався бій, і К. Арцеулов цей «Альбатрос» підбив. Ворожий літак трохи постраждав при падінні, але льотчик залишився живим – його вдалось врятувати в шпиталі. Літак механіки та мотористи швидко відремонтували: перебрали мотор, поставили новий гвинт, залатали крила. Навіть внесли деякі удосконалення в саму конструкцію: маслорадіатор зверхнього крила перенесли на борт фюзеляжу. Вихідний патрубок, який стирчав спереду та сильно димів, сховали під двигун, що було технічно виправдано і навіть покращувало аеродинаміку літака. На цьому трофейному «Альбатросі» К. Арцеулов виконував сміливі польоти та розвідку у розташуванні ворога і здобував цінні відомості про ворога перед наступом нашої армії. Цікаво, що німці певний час приймали його за свого, але при поверненні та перельоті лінії фронту частенько свої відкривали вогонь. З початку 1916р. на російсько-німецькому фронті почалась ретельна підготовка до весняного наступу російської армії, який увійшов в історію Першої світової війни під назвою «Брусилівський прорив». Авіації потрібно було вперше в

історії відіграти важливу роль: забезпечити розвідданими Генштаб. К. Арцеулову особливо запам'ятались польоти в районі вузлової станції Єзерна, де німецьке командування почало значне накопичення військ. Потім він згадував: «Наш штаб армії був особливо зацікавлений у тому, що відбувалось на станції Єзерна, захищеній виключно сильним зенітним вогнем, численні спроби пробитися до станції закінчувались невдало. Російська авіація мала великі втрати в живій силі та літаках при розвідувальних польотах...». І все ж К. Арцеулов прорвався до цієї станції та сфотографував її, використавши трофейний «Альбатрос». Деякий час К. Арцеулов літав навинищувачі «Ньюпор-ХІ» з оригінальною кулеметною системою конструкції В. Йордана. Своєрідність озброєння була в тому, що легкий кулемет був змонтований доволі високо над центропланом, паралельно до вісі двигуна, для стрільби поза диском гвинта. Кулемет міг відкидатися майже вертикально, і ним можна було користуватися для стрільби знизу вгору. Це була своєрідна кулеметна система, у якій здійснено комбінацію нерухомого кулемета з рухомим. К. Арцеулов успішно застосовував її у повітряних боях. Він воював відважно, самовіддано. Протягом року здійснив більше 210 бойових вильотів. За мужність та відвагу К. Арцеулов був удостоєний 5 військових орденів. Його ім'я стоїть поруч з іменами видатних льотчиків – асів Першої світової війни: О. Козакова, Є. Крутеня, В. Ткачова.

Фронту потрібні були льотчики-винищувачі. Восени 1916 р. Управління повітряного флоту призначило К. Арцеулова офіцером-наставником класу винищувачів Качинської школи. Незабаром він став начальником відділення винищувачів. У той час вважали, що, зірвавшись у «штопор», літак немає шансу виходу з нього. Кількість катастроф від зриву у «штопор» особливо зростала у час війни, коли умови бойових польотів вимагали від льотчиків виконання різких маневрів при зустрічі з противником. Ідея виходу зі «штопора» зародилась у К. Арцеулова ще на фронті. Шляхом чисто теоретичних досліджень він дійшов висновку, що при потраплянні машини у «штопор» необхідно направляти важіль управління від себе, а рулі керування –

в бік, протилежний до «штопору» (звичайно, льотчики робили навпаки, чим лише погіршували ситуацію). Відрядження на Качу прискорило здійснення задуму: перевірити теоретичні розрахунки на практиці. Це відбулось об 11 годині 24 вересня 1916 р. Літак «Ньюпор-XXI» (заводський № 1710) відірвався від землі і набрав висоту 2 тис. м. Машина, керована К. Арцеуловим, слухняно увійшла у «штопор» після звалювання накрило і, виконавши три витки, за задумом льотчика перейшла у круте пікірування. У тому ж польоті К. Арцеулов повторив «штопор», зробивши вже 5 витків. Через декілька днів усі інструктори школи, вивчивши досвід К. Арцеулова, спеціально вводили та виводили літаки зі «штопора». У жовтні «штопор» був уведений у програму навчання винищувачів Качинської школи і став фігурою вищого пілотажу. Учні К. Арцеулова стали застосовувати «штопор» у повітряних боях. Наприклад, потрапивши під вогонь зенітних гармат ворога, вони зумисно вводили машину у «штопор». Обдурений ворог, думаючи, що літак збитий, припиняв стрільбу. Тоді відважні авіатори виводили машину зі «штопора» і на брючному польоті виходили із зони обстрілу. Важко навіть уявити, скільки життів льотчиків врятував своїми ризикованими польотами К. Арцеулов.

Після Жовтневої революції К. Арцеулов продовжував готувати кадри військових льотчиків (одним із його учнів був В. Чкалов), випробував літаки (у 1923 р. він випробував перший радянський винищувач – моноплан І-1 конструкції М. Полікарпова), працював у цивільній авіації, був одним із організаторів радянського планеризму. У 1923 р. підняв у повітря перший планер власної конструкції (всього створив 5 планерів). На 1-их Всесоюзних планерних випробуваннях 1923 р. планер А-5 був удостоєний головного призу. На цьому планері льотчик Л. Юнгмейстер встановив рекорд тривалості польоту – 1 год. 2 хв. 30 сек. У 1927 р. К. Арцеулов переходить у Цивільну авіацію, що мала назву «Доброліт», для виконання дуже складних аерофото зйомок на величезній території країни. Від 1927 до 1933 рр. він щорічно вилітав на своєму досить обшарпаному «Юнкерсі-21» у далекі експедиції (Перм, Західний Сибір, Удмуртія, Курганська та Омська області, майбутня траса Турксибу, Вахшська

долина), де проводив аерофото зйомку для складання точних карт. Проводив розвідку льодового покриву в північній частині Азовського моря і брав участь у порятунку рибалок з крижин.

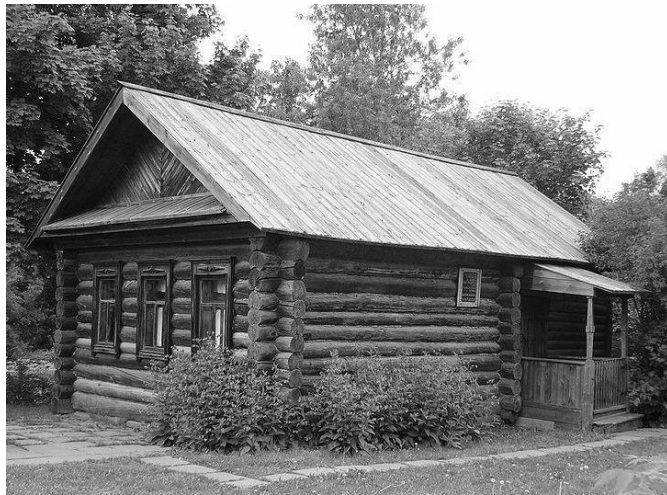
Льотчик найвищого класу, що опанував літак 50 різних типів і мав більше 6 тис. год. льотного часу, він був сповнений сили та планів, але раптово все зруйнувалось... У 1933 р. К. Арцеулов був репресований. У 1937 р. повністю реабілітований та звільнений.

З того часу К. Арцеулов, онук всесвітньо відомого художника І. Айвазовського, сам став професійним художником. Багато книг з історії авіації були надруковані з його малюнками. Був членом Союзу художників СРСР. Помер 18 березня 1980 р. в Москві.

Василь Іванович Чапаєв. В. Чапаєв народився 28 січня 1887 р. в селі Будаїка Чебоксарського повіту Казанської губернії (зараз Будаїка в межах міста Чебоксари), в сім'ї селян, які походили з козаків, що переселилися на Кубань, а згодом на Волгу після знищення Січі. У пошуках кращої долі сім'я переселилася в село Балаково Миколаївського повіту Самарської губернії. Іван Степанович влаштував сина в місцеву церковну школу, меценатом якої був його заможний двоюрідний брат. У сім'ї Чапаєвих вже були священики, і батьки хотіли, щоб і Василь став священнослужителем, але життя розпорядилося інакше. Восени 1908 р. Василь був призваний на службу в армію і направлений до Києва. Але вже навесні наступного року з невідомих причин, В. Чапаєва звільнили з армії і перевели в ополчення. За офіційною версією, це сталося через хворобу. Версія щодо його політичної неблагонадійності, через яку він був переведений в ополчення, нічим не підтверджується. До Світової війни в кадровій армії не служив. З початком війни, 20 вересня 1914 р., В. Чапаєв був призваний на військову службу і направлений в 159-й запасний піхотний полк у м. Аткарськ.

В. Чапаєв

Будинок, в якому народився В. І. Чапаєв

На фронт В. Чапаєв потрапив у січні 1915р. Воював у 326-му Белгородському піхотному полку 82-ї піхотної дивізії в 9-й армії Південно-Західного фронту на Волині в Галичині. Був поранений. У липні 1915р. закінчив навчальну команду, отримав звання молодшого унтер-офіцера, а в жовтні – старшого. Війну закінчив у чині фельдфебеля. За виявлену хоробрість був нагороджений Георгіївською медаллю і солдатськими Георгіївськими хрестами трьох ступенів.

В. Чапаєв загинув 5 вересня 1919р. у бою під час глибокого рейду козаків (близько 300 шабель) в глибокому тилу – у м.Лбіщенськ (нині село Чапаєв Західно-Казахстанської області Казахстану), де знаходився штаб 25-ї дивізії. Обставини загибелі невідомі.

Сазон Олександрович Цюх. Так вже чомусь повелося у нас протягом минулих десятиліть: щойно заходить мова про кавалерію та шабельні баталії початку ХХ століття, незалежно про яких кіннотників ідеться, а привчена до цього штампю свідомість зразу ж послужливо вимальовує образ як не донського козака, то кубанського, в руках якого шабля, наче блискавка. Та факти, про які пошукова група клубу «Всесвіт» дізналася в селі Угринів Горохівського району, переконливо доводять, що та ж шабля перетворювалася на блискавку в руках звичайного, здавалось би, волинського житника-селянина, у котрого і батько орав та сів, і дід, і прадід. І взагалі ніхто вже не знає, у кого вправний

такий фехтувальник міг вдатись та з яких генетичних глибин свого роду міг він почерпнути цей талант. Лише прізвище – коротке і шелеске, наче посвист усе тієї ж блискавки-шаблі в повітрі – наштовхує на здогади і припущення.

Сазон Цюх – мешканець села Угринів Горохівського району – був учасником Першої Російської, як тоді говорили, олімпіади, у серпні 1913 р. в Києві. Народився 1888 р. в Угринові. Був забраний з рідного села до царського війська і направлений на службу до «Варшавського кавалерійського полку його величності імператора російського Миколи II». Ніхто в селі навіть гадки не мав, що підніметься він до вершин фехтувальної майстерності, відтак стане тренером-інструктором з фехтування шаблями і шабельного бою верхи на конях. І що вчитиме цього бойового мистецтва не лише новобранців, а тренуватиме навіть досвідчених рубак. Візьме участь у Першій Російській олімпіаді, яка відбувалася упродовж десяти серпневих днів 1913 р. в Києві і з якої повернеться у військову частину із заслуженими нагородами. Там і застала його Перша світова війна, що до спортивних нагород віртуоза-шабліста приєднала і ряд бойових. Віддавши військовій службі загалом дев'ять літ життя, С. Цюх повернувся додому 1918 р. у чині чи то молодшого офіцера, чи підофіцера. Про все це розповів його син Григорій.

Усіх медалей у батька було штук п'ятнадцять, – розповів він, – а була ще царська грамота-подяка, під якою стояли особисті підписи Миколи II, цариці Олександри та їхніх дітей. Батько мені розказував, що у війну не раз потрапляв у такі катавасії, з яких, здавалося, виходив живим тільки чудом. А рятували, мабуть, усе те ж уміння володіти шаблею і їздити на коні так, як сьогодні хіба що в якому цирку побачиш. Та ще й користуватись при цьому вогнепальною зброєю. Кінь для нього був наче часткою його самого, тому завжди зі смутком згадував тих чотирьох рисаків, що їх поклали під ним у боях ворожі кулі. Вважав, вони собою закрили його від смерті.

Своїми нагородами він дуже гордився, тримав їх в окремій металевій скриньці. А коли 1939 р. на Волинь прийшли перші совети, то не раз висловлював острах, що за ті ж нагороди, які, виходило, підтверджували вірну

службу «білому» цареві, вони можуть його заарештувати, а сім'ю відправити до Сибіру. Тоді Бог милував. Ще й у 1942 р. С. Цюх їздив верхи до Сенкевичівки, дивуючи всіх тим, як міцно сидить у сідлі. Однак у тому ж році помер від хвороби, від якої, аби не війна та окупаційний режим, могли вилікувати. Фактично помер через відсутність медичної допомоги.

Склалося так, що за гітлерівської окупації і «поділися десь» Сазонові Георгіївські хрести й інші вояцькі та спортивні відзнаки разом із царською грамотою. Залишилась лише срібна медаль «За отличное фехтование», що її одержав Сазон за рік перед Першою Російською олімпіадою. Синові розповідав, що з 20 по 30 серпня, коли вона тривала, і упродовж чотирьох днів, виділених на заїзд, облаштування, а потім від'їзд учасників змагань, ця медаль була йому в Києві неначе перепусткою. З нею, мовляв, міг зайти до будь-якого готелю, і власник був зобов'язаний безоплатно забезпечити йому місце для ночівлі, як і до будь-якого ресторану, де знову ж таки безоплатно міг отримати будь-які страви та й поїсти. досхочу, але без горілки чи навіть легкого вина.

1943 р. Сазонів син Григорій неповнолітнім ще юнаком пішов до Української Повстанської армії. Курінь, в якому служив, спочатку розташовувався в лісі неподалік Золочівки Рівненської області. Командував ним повстанець на псевдо Мороз, сотенним у Григорія був Нечай. В ролі зв'язкового між відділами цього підрозділу Григорій брав участь у боях та сутичках з гітлерівськими карателями в Наталині та Угринові (нині Горохівського району), потім разом із підрозділом був направлений на охорону «Колківської республіки». Знову ж таки в ролі зв'язкового між повстанськими відділами був учасником бою з червоними партизанами за село Журавичі (тепер Ківерцівського району). Підрозділ стояв у Четвертні Маневицького району. Тут юний повстанець на псевдо Чумак захворів і ще до того, як гітлерівці Колківську республіку знищили, був відправлений командуванням на лікування додому. У березні 1944 р. в Угринів прийшли другі совети, а 12 квітня того ж року Григорія заарештували. Мав тоді 17 літ. Коли викликали на перший допит, побачив у слідчого на столі синьо-жовтий прапор. Упізнав те

саме полотнище, яке поклав на дно скрині з одягом, що його закопав у своєму дворі. «Што это?» – запитав слідчий. – «Прапор», – відповів йому. «Чей прапор?» – знову прозвучало запитання. – «Наш», – відказав не задумуючись. Після такої відповіді слідчий вже не питав ні про що. Він просто натиснув кнопку на столі, і до кабінету зайшли два здоровезних енкаведисти, які, теж нічого не питаючи, почали нещадно Григорія бити. До свідомості повернувся в камері. Потім були ще допити, а врешті – суд. Судив військовий трибунал, який приїхав задля цього до Луцька з Рівного. Вирок – 20 років таборів суворого режиму плюс обмеження громадянських прав на 5 років. Так опинився на першому лагпункті шахти «Капітальна» у Воркуті з назвою «п/я 22105». Підземні каторжні роботи були тут поєднані з «режимним» утриманням, при якому – ні листа упродовж трьох років, ні білизни, ані хоч якоїсь постелі. Тільки робота і баланда на прохарчунок, тільки заграбовані вікна і замкнені двері бараку та параша в кутку після роботи, тільки голі нари. На волю вийшов 1953 р., повернувся на Україну в жовтні 1954 р.

Але допоки минали літа до виходу на волю, місцева влада поклала око на збудовану в 1932 р. його батьком в Угринові простору хату, в якій жила самотою Григорієва мати Юстина Василівна Цюх. Ішлося про те, щоби розмістити в цій хаті школу. І невдовзі до Юстини прийшли начебто шукати самогон. «Шукайте», – сказала, не підозрюючи, що один із прийшлих, перш ніж через поріг до хати ступити, поставив пляшку з сивухою за сінешні двері. «Знайшли». І запроторили Юстину на два роки до Луцька в тюрму. Вийшовши з неї, жила у своїй-не своїй хаті в комірчині, яку школа не використовувала. Втім, хату, після того, як школа з неї вибралася, бо надто далеко дітям було ходити до хутірської Цюхової садиби, таки повернули власниці. От у ній і живе нині Григорій Сазонович зі своєю дружиною Наталією Іванівною.

З чотирьох дітей героя Першої світової С. Цюха він, як продовжувач роду (трьох дітей із Наталією виростили, і онуків мають, і правнуків), залишився на Волині один. Старший Сазонів син, а Григоріїв брат Іван був у 1941 р. забраний до Червоної армії, відтак на другий чи третій день після нападу гітлерівської

Німеччини на СРСР потрапив у полон. З Німеччини завезли до Італії, а звідси виїхав потім в Австралію. Витребувавши туди в 1975 р. свою дружину, в Австралії і дожив віку.

Середньому братові Олександрю, якого було теж засуджено «за націоналізм», після виходу на волю жити в Україні не дозволили, а тому виїхав у Казахстан. Туди ж мусила виїхати і сестра.

Так само розметала недоля і родину Григорієвої дружини. Батько й мати її, уродженці села Пасеки Томашівського повіту в нинішній Польщі Іван Кошель та Ольга Гуч, познайомились і побралися в Казанській губернії тодішньої Російської імперії, куди були евакуйовані російськими військовиками під час Першої світової. Додому повертались кіньми в 1921 р. Ось тоді біля якоїсь річки і народилася старша сестра Наталії Віра. А в 1926 р., вже у Пасеках, де потім і Наталія з'явилася на світ, народилась сестра середня Женя. За гітлерівської окупації Польщі обох їх було забрано до Німеччини. Коли ж у 1945р. повернулися звідти до рідної домівки, то не застали тут ні батька, ні матері, ні найменшої сестри. Усіх переселили з Польщі в підсовецьку Україну, куди для них дорога була вже закрита. Невдовзі, відправлені польською владою з-над Бугу в одне із сіл під польсько-німецьким кордоном, осіли там назавжди.

То ж в Україні у Григорія та Наталії Цюхів, окрім дітей, онуків та пам'яті про минуле, з близьких родичів нема тепер нікого. І вже не що інше, а медаль Сазона Цюха, ота сама, що «За отличное фехтование», стала родинною реліквією, яка єднає минуле з майбутнім.

Степан Прохорович Бардась. С. Бардась народився в 1894 р. у селі Верхівка Луцького повіту. Учасник Першої світової війни. У 1917 р. обраний членом полкового комітету, учасник Жовтневої революції та громадянської війни. Був червоногвардійцем у 1918 р., у партизанському загоні в районі Ківерців, воював з білополяками. Після поранення демобілізувався і повернувся на Волинь. У 1921 р. був одним із організаторів Луцького осередку КПЗУ, організатором підпілля в селі Липини, з 1925 р. членом Волинського окружного, делегатом 2 з'їзду КПЗУ. У 1927 р. був заарештований і

засуджений польською владою, відбув 9 років тюрми. З 1939 р. працював завідувачем планового відділу Теремнівської РВК, директором промкомбінату. Учасник Великої Вітчизняної війни з березня 1944 р., був помічником командира взводу мінерів, нагороджений медаллю «За відвагу». Після війни працював у Луцькому районі. Помер в 1959 р.

Ілля Сильвестрович Мартинюк. І.Мартинюк народився 21 липня 1869 р. Походить із селян Волинської губернії. Початкову освіту отримав у Київській класичній гімназії. З 10 липня 1888 р. в російській армії рядовий в 129 піхотному Бессарабському полку. У 1890 р. закінчив Київське піхотне юнкерське училище із званням підпоручника. З 1894 р. – поручник, а з 1900 р. – штабс-капітан. У 1902 р. закінчив Миколаївську академію Генерального штабу. З 1907 р.– підполковник. Учасник Першої світової війни, командир 44-го піхотного Камчатського полку. З 1916 р. – генерал-майор, командир бригади 1-ї прикордонної Заамурської піхотної дивізії. Згодом – командир 159-ї піхотної дивізії. З березня 1918 р. – член комісії по створенню Української армії. В армії Української Держави – командир 4-го Київського корпусу. Після падіння гетьманату воював в Армії УНР. З 5 квітня 1919 р. – командир корпусу Сірожупанників. 17 травня 1919 р. потрапив у полон до польських військових у Луцьку. З жовтня 1920 р. – знову в армії УНР. Разом з армією інтернований у табори на території Польщі. Там виконував обов'язки декана військового факультету Українського народного університету. В березні 1922 р. переїхав до Варшави, а в серпні цього ж року повернувся до Києва. 4 квітня 1935 р. був заарештований за поширення контрреволюційних чуток, але 17 травня 1935 р. звільнений. Подальша доля невідома.

Людомир Антонович Петкевич. Народився Л. Петкевич у с. Усичі на Волині 11 лютого 1881 р. У тринадцять років був зарахований музикантом-вихованцем до оркестру 11-го Ризького драгунського полку на шість років. У цьому полку відбували дійсну службу прадід, дід і батько Петкевича – Антон Іванович. Цю сімейну традицію продовжив і Людомир. У хлопчини виявили неабиякі здібності до гри на кларнеті. Старанність, працьовитість юного

музиканта незабаром принесли успіх, його визнали полкові музики-ветерани, і довірили виконання партії кларнета в основному складі оркестру. Строкову службу Людомир розпочав у 7-му Ольвіопольському уланському короля іспанського Альфонса XIII полку, а з 1904-го р. він служив у 1-му Лейб-драгунському Московському імператора Петра I полку. Брав участь у Російсько-японській війні у складі Заамурського кінного полку. В 1910-му р. 29-річний Л. Петкевич перевівся до 11-го гренадерського Фанагорійського генералісимуса князя Суворова полку заступником капельмейстера. Після отримання спеціальності «диригент» він стає капельмейстром полкового оркестру. З початком Першої світової війни до жовтня 1917 р. Людомир знаходився на фронті. Згодом диригента з командою музик було відряджено до Москви квартир'ером задля підготовки казарм до прибуття полку. Після Жовтневого перевороту Л. Петкевич разом з полковим оркестром перейшов на службу до нової влади. Колектив отримує назву «Зразково-показовий військовий оркестр», проводить концерти в будівлі Інституту шляхетних дівчат, у Великому театрі, Лефортівському палаці, на демонстраціях, урочистостях. Особливо визначною подією того часу став виступ оркестру Людомира Антоновича на параді на честь 1 травня 1918 р. На параді оркестр вперше виконав фанфарний марш «Сигнал», написаний Л. Петкевичем, інші марші з репертуару були виконані з нотних записів, зроблених композитором під час перебування на посаді капельмейстера в Імператорській армії – «Марш Богдан Хмельницький», «Суворовський марш», «Прощання слов'янки», «Марш Преображенського полку» та інші. Незабаром полк було розформовано, а оркестр передано 2-й Московській піхотній школі. Л. Петкевич брав участь у громадянській війні, разом з оркестром перебував на Південному і Петроградському фронті, війська яких вели бої з Добровольчою армією Денікіна та військами Юденича. В одному з боїв Людомир отримав контузію. Повернувшись з фронту, продовжував обслуговувати військово-оркестрові паради. Демобілізувався з армії у віці 44-х р. в 1925 р. Став інструктором духових оркестрів при управлінні Московських міських залізниць, потім

протягом чотирьох років керував оркестром при клубі в Кунцево. З 1930 р. аж до виходу на пенсію у 1962 р. працював керівником духових оркестрів м. Москви та Московської області. Помер Людомир Антонович 16 грудня 1972 р., похований на старовинному кладовищі села Константиново Воскресенського району.

Федір Гнатович Казмирчук. Ф. Казмирчук народився в 1887 р. с. Волосківці Сіянецької волості Острозького повіту Волинської губернії (тепер Рівненської області). З 14 років працював на залізниці. У листопаді 1907 р. зарахований у 3-й ескадрон лейб-гвардії гусарського Гродненського полку. В травні 1909 р. закінчив навчальну команду, восени підвищений у молодші унтер-офіцери. З 1912 р. перебував на службі у званні взводного унтер-офіцера 1-го взводу. У 1914 р. закінчив школу прапорщиків. Повний Георгіївський кавалер Першої світової війни. Подальша доля невідома.

Л. Петкевич

Ф. Казмирчук

Андрій Катюха. А. Катюха народився 1885 р. в селі Черемошне Ковельського повіту Волинської губернії. Одружився, мав 5 дітей. Воював у Першій світовій війні 1914 р. Повернувся неушкоджений. У 1939 р. разом із сім'єю виїхав у Бессарабію, а в 1946 р. повернувся на рідну землю. У 1953 р. помер, похований на місцевому кладовищі.

А. Катюха

І. Оксенюк

Ісв Філімонович Оксенюк. І. Оксенюк народився 1886 р. в с. Черемошне Ковельського повіту Волинської губернії. Одружився, мав 6 дітей. Воював у Першій світовій війні, мав нагороди. Повернувся неушкоджений. У 1939 р. разом з сім'єю виїхав в Бессарабію. Звідти не повернувся. Помер 1941р.

В. Сальський

І. Приходько

Володимир Петрович Сальський. В. Сальський народився 4 липня 1885 р., у м. Острозі Волинської губернії. Походив з дворян Волинської губернії. Витримав іспит за 6 класів при Острозькій гімназії, закінчив Віленське піхотне юнкерське училище, вийшов підпоручиком до 126-го піхотного Рильського полку (Острог). Незабаром перевівся до 132-го піхотного Бессарабського полку (Київ). Закінчив Імператорську Миколаївську військову

академію за 1-м розрядом (1912 р.), був першим у випуску, нагороджений малою срібною медаллю з занесенням на мармурову дошку академії. З 18 липня 1914 р. – старший ад'ютант штабу 70-ї піхотної дивізії. З 10 вересня 1915 р. – капітан. З 27 травня 1916 р. – в.о. помічника старшого ад'ютанта оперативного відділу штабу 12-ї армії. З 24 лютого 1917 р. – старший ад'ютант оперативного відділу генерал-квартирмейстерства штабу 12-ї армії. З 2 квітня 1917 р. – підполковник. За Першу світову війну був нагороджений Георгіївською зброєю (1 червня 1915 р.), всіма орденами до Святого Володимира IV ступеня з мечами та биндою, французьким орденом Почесного Легіону. Помер 4 жовтня 1940 р.

Іван Панасович Приходько. І. Приходько народився в 1885 р. в селі Рудка-Червинська Камінь-Каширського повіту Волинської губернії. Під час війни жив разом із сім'єю на хуторі Сухе. В 1916 р. був мобілізований, учасник Брусиловського прориву. Помер 1947 р. у віці 62 р.

Микола Остапович Пекарський. Микола Пекарський народився 17 листопада 1879 р. у с. Плесна Заславського повіту Волинської губернії. Закінчив Волинську духовну семінарію, Юр'ївський ветеринарний інститут з відзнакою (1906 р.), служив молодшим ветеринарним лікарем лейб-гвардії Гусарського полку. У 1914-1915рр. ветеринарний лікар на станції Вапнярка. З червня 1915 р. – старший ветеринарний лікар для доручень при начальникові управління тилової харчово-продовольчої служби. З вересня 1916 р. – надвірний радник, з 17 квітня 1918 р. – головний ветеринарний лікар Одеського ветеринарного шпиталю. З 30 грудня 1918 р. – ветеринарний інспектор 3-го Херсонського корпусу Армії УНР. З лютого 1919 р. – завідувач ветеринарної частини штабу Південно-Східної групи Армії УНР. З 1 травня – начальник адміністративно-господарчого відділу Головного військово-ветеринарного управління Військового міністерства УНР. З 1 березня 1920 р. – ветеринарний лікар 3-ї Залізної дивізії. З 1 липня 1920 р. – начальник Ветеринарної управи Військового міністерства УНР. Емігрував, був регентом хору митрополії. Жив у Варшаві, де помер 30 жовтня 1931 р., похований на православному цвинтарі Воля. [15, с. 231–232; 626–627].

П. Пекарський

О. Шандрушкевич

Олександр Феофанович Шандрушкевич. О. Шандрушкевич народився 30 серпня 1895 р. у селі Борсуки Волинської губернії. Закінчив реальне училище у місті Вовчанськ (1914 р.), Олексіївське військово училище (Москва, 1915 р.), у складі батареї траншейних гармат брав участь у Першій світовій війні. У 1920-30-х рр. жив у Польщі. У березні-травні 1945 р. – начальник постачання Української національної армії. З 1950 р. жив у США, помер 29 травня 1968 р. у Трентоні (Нью-Джерсі), похований на Баунд-Бруці.

Олександр Хомич Виговський. О. Виговський народився 9 грудня 1888 р. в селі Давидки Овруцького повіту Волинської губернії. Закінчив педагогічні курси при Житомирському 2-класному педагогічному міському училищі (1906 р.), викладав у початкових сільських школах. У 1915 р. був мобілізований рядовим до російської армії, служив у 495-й Рязанській, 99-й та 124-й ополченських робітничих дружинах, 27-й інженерній дружині. З 23 грудня 1917 р. – військовий урядовець у ранзі колезького секретаря житомирського військового начальника. З березня 1927 р. – начальник статистичного підвідділу Генерального штабу УНР. Помер 24 червня 1939 р. у Варшаві, похований на православному цвинтарі Воля.

Віктор Миколайович Гуляницький. В. Гуляницький народився 1885 р. в м. Луцьку Волинської губернії. Випускник Віленського військового училища, воював в роки Першої світової війни на фронтах: Південно-Західному, Румунському. У чині полковника гвардійської піхоти був поранений, мав

нагороди, учасник Брусилівського прориву 1916 р. Особисто знав генерала А. Денікіна. Після революції повернувся на Волинь. Працював ветеринарним лікарем (Дубровиці, Ратно). Помер у 1961р., похований у Ратно.

О. Виговський

В. Гуляницький

Опанас (Афоній) Авксентійович Стефанів. О. Стефанів народився 2 листопада 1891р. в місті Рожищі Луцького повіту Волинської губернії. Закінчив Луцьку гімназію, Чугуївське військове училище (1914р.), вийшов підпоручником до Сибірського телеграфного батальйону, у складі якого брав участь у Першій світовій війні. Закінчив один курс Військової академії Генерального штабу. У 1917 р. – в.о. начальника штабу 62-ї піхотної дивізії. Останнє звання у російській армії – капітан. У грудні 1919 р. був інтернований польською владою. У серпні-вересні 1921 р. повернувся на Волинь, займався сільським господарством. Через свою національно-культурну діяльність мав конфлікти з польськими націоналістами та підпільними членами Комуністичної партії Західної України. Під час однієї з таких сутичок був важко поранений пострілом у голову та втратив одне око. Подальша доля невідома.

Михайло Кузьмич Павловський. М. Павловський народився 2 січня 1887 р. у м. Горохів Володимир-Волинського повіту Волинської губернії. У складі 14-го Фінського стрілецького полку брав участь у Першій світовій війні. Останнє звання у російській армії – прапорщик. У 20-х рр. прийняв

священницький сан, був настоятелем парафії у Березинському повіті на Волині. Подальша доля невідома.

Андрій Степанович Новичевський. А. Новичевський народився у Ковелі Волинської губернії. Витримав іспит на атестат зрілості при Бельській гімназії Холмської губернії. З 1896 р. працював повітовим канцеляристом. З 1900 р. – однорічник 2-го розряду. Закінчив з відзнакою Одеське піхотне юнкерське училище (1904р.), брав участь у російсько-японській війні. З 1906 р. служив у 166-му піхотному Рівненському полку (Київ), у складі якого брав участь у Першій світовій війні. Був двічі поранений та контужений. Нагороджений всіма орденами до Святого Володимира IV ступеня з мечами та биндою. У 1917 р. – підполковник, помічник командира 166-го Рівненського полку. З серпня 1917 р. – помічник київського повітового військового начальника з весни 1918 р. – помічник київського повітового коменданта, згодом – комендант київського повіту. З 14 грудня 1918 р. – начальник управління комендатури Києва військ Директорії. Подальша доля невідома.

Євген Феофілович Левенсон. Є. Левенсон народився 20 грудня 1882 р. в Овруцькому повіті Волинської губернії. Закінчив Овруцьке реальне училище. У 1901-1903 рр. служив однорічником у 41-му піхотному Селенгінському полку. У 1904 р. вступив добровольцем до 23-го Східносибірського стрілецького полку, у складі якого брав участь у російсько-японській війні. За бойові заслуги одержав звання прапорщика У 1908 р. закінчив Казанське піхотне юнкерське училище, вийшов підпоручиком до 151-го піхотного П'ятигорського полку (Ковель). У 1910 р. перевівся до 33-го піхотного Єлецького полку (Полтава). З початком Першої світової війни був призначений командиром роти 237-го піхотного Грайворонського полку, який формувався з 33-го Єлецького. У його складі брав участь у боях, був двічі поранений. Останнє звання у російській армії – підполковник. Згодом – викладач 14-ї піхотної Полтавської школи, Сумської піхотної школи, Сумської гарматної школи. З кінця 1930 р. – завідувач відділу навчальних посібників Сумської гарматної школи. Був заарештований 7 лютого 1931 р. у справі «Весна» (так звана контрреволюційна

змова колишніх офіцерів). 22-23 червня 1931 р. був засуджений до розстрілу. Страчений [16, с. 74–76].

Леонтій Іванович Дацюк. Пошукова група клубу «Всесвіт» зустрілася з волинянином, онуком учасника Першої світової війни В. Вороном. Пан Василь поділився спогадами про свого героїчного дідуся Леонтія Дацюка. Височенний сивочолий дід Левко з колись голубими очима добродушно всміхався в пишні вуса, клав на землю одежину, яку завжди носив із собою: «Хліб і сермяжка ніколи не тяжка», – і зручно всідався на неї. Довго просити його не доводилося. Дідовими слухачами були підлітки, які випасали разом з ним худобу. Для дітвори це були захоплюючі подорожі в історію, яку оповідав живий свідок. У шість років дід залишився без матері, і батько віддав його в найми до чеського землевласника, який залишив по собі добру пам'ять і вдячність за справжню науку на все життя. Найми з малих років привчили до важкої праці, поваги до старших, до справжньої чоловічої дружби, прагнення самому собі давати раду в житті.

Є. Левенсон

Л. Дацюк

...Уже йшла Перша світова війна. Під загрозою окупації опинилися західні області України. Піклуючись про народ, царський уряд вивозив з цих територій біженців до Миколаївської губернії. Військові представники шукали серед біженців придатних до служби в армії чоловіків. «Дацюк Леонтій Іванович, ріст дванадцять вершків (196 см), очі голубі, русявий», – вигукував військовий,

розглядаючи зарубки на дереві для вимірювання росту і наказував писарю: «Записуй до Преображенського полку». І в той же час говорив діду: «Кожен день, солдатику, будеш бачити Царя. І де ти такий завалявся?» Преображенський полк був одним із військових формувань, шефом якого був сам Імператор, як і всі попередні царі та цариці від Петра I, який його створив. До сьогодні збереглася в нашій сім'ї скриня, з якою мій дід Левко йшов до армії. На верхній кришці напис: «1914 рік». Новобранець із Волині опинився в столиці. Щоденна муштра, вивчення історії Російської держави, караульна служба в Зимовому палаці. «Діду, а чи важко було охороняти царя?», – запитували ми. Серед преображенців ходили легенди про колег-воїнів. Вони мужньо боронили Вітчизну, прославляли своїми іменами легендарні походи і перемоги. Великий Державін, Карамзін, Мусоргський, Фонвізін, Кутепов були преображенцями. Кожного ранку імператор приймав парад своїх полків, вдивлявся пильно в очі кожному солдату і вони вірою й правдою служили царю і Батьківщині. Ось одна із розповідей діда: «Солдат був на посту біля Зимового палацу. Фрейліна не вгледіла дитину, і та випала з балкону. Солдат підхопив дитя і врятував йому життя. Барабани на плацу вибивали дрібний звук, від якого мурашки бігли по шкірі. Імператор обходив стрункі ряди вишколених солдатів». «За гідний вчинок – порятунок дитини – яку ти, солдатику, хочеш нагороду? Проси землю, худобу, реманент, будинок, гроші», – пропонував цар. Солдатик відповів: «Я хочу, щоби в моєму рідному селі на Волині була побудована школа для дітей». І оповідає дід, як цар наказав побудувати красиву школу з червоної цегли, яку до сьогодні називають Солдатською. Війна вимагала кривавих жертв, і згодом Преображенський полк, охороняючи Ставку імператора, був направлений на фронт. Втрати були щоденні. Командирів навчали на фронті в бойових умовах. У таку команду потрапив і дід Левко для навчання на молодшого унтер-офіцера. Після вишколу команді поставили завдання взяти ворожого «язика». З сімнадцяти курсантів в живих залишилося двоє. Дацюка Леонтія Івановича було представлено до нагороди Георгіївським хрестом. «Здоровий німчу рака попався», – згадував дід. Ставка імператора

перебралася в Білорусію, і нагорода загубилася у вирі війни. Солдати готові були йти в бій «до переможного кінця». Преображенський полк був у центрі наступу. Представник Ставки граф Бобринський – кум імператора Миколи II – на одній із позицій на Волині, уздовж річки Стохід, граф пішов оглядати лінію фронту. Був він дуже маленького зросту і в окулярах. Вечоріло. Граф прийняв болотяні купини за солдатів і почав з ними вітатися. Дід зауважив: «Ваше Сиятельство, это кочки». – «Кочки? Отставить!», – відповів граф. А згодом вони були виявлені ворожою розвідкою і по них відкрили артилерійський вогонь. Дід прикрив своїм тілом командира. Коли обстріл закінчився, граф встав, поправив мундир, протер пенсне і сказав: «Дацюк, у вас, наверное, пудов десять веса». – «Никак нет, Ваше Сиятельство, всего лишь п'ять», – відповів дід. З великими труднощами і втратами просувався фронт з Луцька на Броди, Тернопіль, Чернівці, а з Ковеля – в напрямку Маневич, Баранович. Постачання армії було незадовільним. Головними харчами в армії були чечевиця і вобла. Гаряче харчування відсутнє. Коли солдатам в окопах несли у відрі їжу, то в нього потрапляв пісок від тертя по стінах траншеї, і на дні залишався на третину осад із піску...Солдати дуже часто хворіли. Спали на придуманих матрацах: мішковину зшивали у великий матрац, напихали його сіном і клали в окопи та траншеї, які були підтоплені водою. Одяг доводилося щоденно сушити. З кровопролитними боями війська просувалися протягом двох місяців літа і звільнили територію на 60-80 кілометрів в глибину фронту. Оборона противника була надто міцною. Дід, згадуючи події, завжди шкодував добротного лісу, який був вирубаний на укріплення не по-господарськи, і за це засуджував ворогів. До сьогодні збереглися бетонні споруди, рови та малі бетоновані укріплення для ведення вогню. У боях брали участь до півтора мільйона російських військових. Почався наступ у перших числах червня артилерійським обстрілом, який тривав майже дві доби. Сонця не було видно протягом трьох діб. Дітвора не вірила, що сонце не світило три дні. «Діду, а куди поділося сонце?» – запитували діти. Дід не хотів лякати малечу тими страхіттями, які йому довелося пережити. Поле битви було вкрите трупами, і

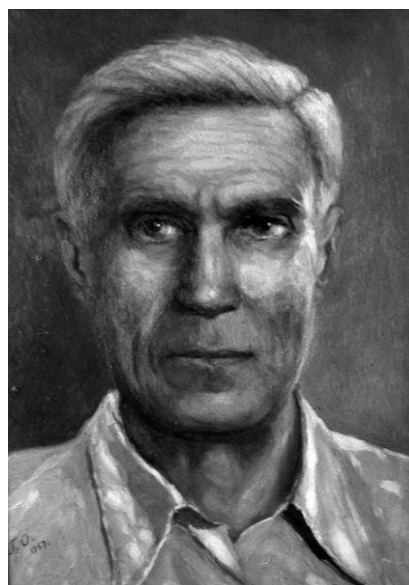
солдати збирали останки своїх і ворожих полеглих та ховали в братських могилах, які збереглися на Волині та в інших областях України, Білорусії, Польщі. Дід ніколи не називав ворожих солдатів як громадян країн, до яких вони належали. Вони всі були для нього ворогами, які прийшли на його землю не по своїй волі. З військових трофеїв, які дід Левко приніс із війни, був лише молитвослов на німецькій мові, який і досі зберігається в нашій сім'ї. Згодом успішний наступ російської армії призупинився. Об'єднані сили Австро-Угорщини, Німеччини та інших сателітів були налякані такими успіхам і розпочали наступ, який змусив російську армію відступати. Дід згадував, як за два місяці вони просунулися на 80-120 кілометрів, а відступаючи, осилили їх за півтори доби. Вогонь був такий щільний, що не можна було підняти голови. Ворожий кулеметник так пристрілявся, полюючи за дідом, що від його рюкзака та шинельної скатки нічого не вціліло. Захистив солдата від ворожих куль надгробний камінь, який чудом виявився серед поля бою і за яким він заліг. На переформування полк зупинився в урочищі Хвороща, що на Млинівщині Рівненської області. Звідси до дому, до села Повча Дубнівського району, було рукою подати. Не втримався солдат і попросився додому. Бігом поспішав до рідного села. Фронт двічі пройшов через його територію і нічого та нікого не щадив. Голодно і холодно жили обездолені селяни. Журилися долею своїх рідних, що були на фронті, долею країни, тим, що війні не видно було кінця. Селяни стали розходитися і помітили, що дід недобачає. «Куряча сліпота» була хворобою знесленої армії. В сутінках слабшав зір від браку вітамінів. Жвава бабуся принесла чорну курку, через яку діда примусили кілька разів переступити, і сліпота відступила. Пошкодував дід, що такої бабусі не було в їхньому лейб-гвардійському Преображенському полку, де більша частина солдатів страждала від такої хвороби. Повернувся солдат в полк, а згодом відбулася революція в столиці, і полк був частково розформований. Так закінчилася Перша світова війна для унтер-офіцера лейб-гвардійського Імператорського його Величності Преображенського полку Леонтія Івановича Дацюка, солдатська нагорода якого так і не знайшла, але залишила глибоку

пам'ять про події, людей, важкий час в житті та історії людини, держави, якою він щедро ділився і передав нам.

Гаврило Никифорович Остапенко. Г. Остапенко народився 26 березня 1892 р. в станиці Маріїнській I-го Донського округу. Через три роки сім'я переїхала на Волинь, яка стала для хлопчика рідним краєм, де написав і якій присвятив більшість художніх творів. 1914 р. закінчив курс імені великого князя Володимира Олександровича при Одеському товаристві образотворчих мистецтв. Навчання в Санкт-Петербурзькій академії мистецтв стала на заваді Перша світова війна, учасник Брусилівського прориву 1916 р., мав нагороди.

Г. Остапенка 1916 р.

Автопортрет Г. Остапенка

Після війни працював креслярем земельної управи, малярем, землеміром, але переважно вчителював. 1918 р. Гаврило Никифорович працює штатним учителем графічним мистецтв у Ковельському чоловічому і жіночому вищих початкових училищах та Ковельській чоловічій гімназії. Під час проживання в Ковелі був знайомий з Миколою Петровичем Косачем, братом Лесі Українки, бував у Колодяжному. В Ковелі художник створює ряд архітектурних пейзажів (деякі місця, відтворені художником, з плином часу змінилися до невпізнання, будинки, зображені на інших, перестали існувати) та пейзажів на річці Турії, які зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею. У 1930 р. Г.Остапенко переїхав до Луцька, працював у Луцькій гімназії імені Костюшка та Володимир-Волинській імені Коперніка, пізніше в середніх школах №1 та №3

м. Луцька, Луцькому педагогічному училищі та педінституті. Ще за життя у 1970 р. у фондіві запасники Волинського краєзнавчого музею Г. Остапенком було передано особистий архів фото та документів. Не стало художника у 1971 р. У художньому музеї, що у Луцькому замку, представлено близько 30 творів художника. Характерною особливістю експозиції є те, що на художніх полотнах зображений Луцьк 30-70-х рр. минулого століття. Це пейзажне зображення Луцька та його околиць.

Пейзажне зображення Луцька та його околиць, картини Г. Остапенка

Карл Густав Маннергейм. У далекому 1916 р. на території Волині діяла кавалерійська дивізія генерала К. Маннергейма, розповідав Г. Гуртовий, директор Торчинського народного історичного музею. Інтерес цей не випадковий. Чимало цих фактів тоді молодий газетяр Торчинської районної газети Г. Гуртовий не знав, коли десь у 1955 р. записував у селі Боратин (тепер Веселе) спогади старенького Федора Романовича Леня.

– Отут, біля Свято-Покровської церкви, десь 10 чи 11 червня 1916 р. відбувся кавалерійський бій. Дивізія К. Маннергейма з трьох боків насила на

пруську кавалерію. Скільки тут полягло людей! Пруссаки з боєм відходили до Хорохорина, Торчина... Це було вдень. Але й цілу ніч гриміло десь там, у торчинському напрямку, – розповідав Федір Романович. У Торчині теж тоді знайшлися люди, які до подробиць пам'ятали той час: дідусь Данила Воїна, Клим Швайковський... Пруські загони з містечка втекли тільки на світанку. І одночасно ввійшла кавалерія російська... Штаб К. Маннергейма розмістився у двоповерховому будинку Мошки Кохмана. Коней годували з фуражного складу, який залишили австрійці, відступаючи.

І про бліндаж генерала О. Брусилова тоді ж дізнався. Його залишки ще виднілися біля шепельського городища. Там теж, імовірно, побував кавалерійський генерал К. Маннергейм. Та лише у 2004 р. все це Г. Гуртовий зміг показати у Торчинському народному музеї. Є схематична карта Брусилівського прориву, фотознімки фронтників, О. Брусилова, К. Маннергейма, фрагменти зброї того часу. Один із керівників фінської туристичної компанії «Калєва» пан Оллі Каурема подарував Торчинському народному музею ксерокопію книги Е. Г. Ф.- Валя «Дії 12-ї кавалерійської дивізії в період командування нею свити Його Величності генерал-майора барона К. Маннергейма» (видання 1936 р.). У книзі у подробицях описано бойовий шлях 12-ї дивізії з часу вступу генерал-майора барона К. Маннергейма у командування нею 19 лютого 1915 р. Особливо цікаво описані дії 12-ї кавалерійської дивізії під час підготовки і здійснення Луцького прориву в травні-липні 1916 р. У книзі зазначено, що «становище на південно-західному фронті докорінно змінилося під весну 1916 р. Ворог значну частину військ вивів на інші театри війни, зокрема на новий – італійський. Ставка вирішила перейти в рішучий наступ Західним і Південно-Західним фронтами. Згідно з рішенням наради в Шантильї і другій нараді в Ставці 1 квітня 1916 р. цей наступ мав початися 2 червня. Але критичне становище в Італії змусило Південно-Західний фронт кинути армії в наступ раніше. Прорив передбачався в районі Олики. Артпідготовка почалася о третій годині ранку 21 травня...».

Ще до початку Луцької операції командувач 8-ї армії викликав генерала барона К. Маннергейма в штаб і повідомив, що в умовах успіху він кине 12-у кавалерійську дивізію в прорив. Як відомо, 8-а армія здійснила прорив фронту 23 травня, а вже 25 травня було взято Луцьк. Кавалеристи активно діють в районі Острожця, Ярославич, Крупи, долають шалений вогонь з австрійських дзотів... Кілька годинний перепочинок у Воротневі... А далі рух до Вишкова. 25 літ тому під час маневрів царської армії саме тут молодий К. Маннергейм знайшов брід через річку Стир. І тепер він зміг блискуче здійснити переправу через Стир і зосередити дивізію в районі села Милуші. Ця подія датована в книзі 27 травня.

Далі мета дивізії – прорватися на ділянку 4-ї стрілецької дивізії північніше дороги Луцьк-Володимир. На вістрі наступу – Стародубський драгунський полк полковника Черткова, 20-а самокатна рота і Туркестанська кінна батарея. Їх пробували зупинити артилерійським вогнем з берегів Сарни і рушничним вогнем із сіл Шепель і Заболотці. Та марно. Кінна атака двох ескадронів Стародубського полку здобула переправу біля Заболотців. Було надвечір'я. Та генерал К. Маннергейм навіть під перехресним артилерійським вогнем ворога повів дивізію вперед. Австрійці чинили шалений опір. У боях смертю героїв полягли корнети Дорошенко і Феденко-Проценко.

У книзі Е. Г. Ф.-Валя подано опис боїв 12-ї кавалерійської дивізії генерала барона К. Маннергейма в районі села Боратин (нині Веселе), хутора Запуст, містечка Торчин. Згадані колонії Прогонів, Геленів, села Смолигів, Садів, Свинюхи, Зубильне, Озютічі, Ворончин, Береськ, Маковичі, Осьмиговичі, Заячиці, Затурці, Кисилин, Твердині й інші... [15].

Ось така історія, кавалерійської дивізії генерала К. Маннергейма, яка в далекому 1916 р. діяла на території Волині. Матеріали збережені і знаходяться в Торчинському народному історичному музеї, директором якого протягом багатьох років був волинський краєзнавець Г. Гуртовий.

Микола Гумільов. Як тільки почалася Перша світова війна, М. Гумільов відразу виявив бажання потрапити на фронт. Головною перепоною стало

здоров'я, оскільки він раніше був визнаний непридатним до військової служби через косоокість. І все ж 30 липня 1914 р. поет отримав медичне посвідчення (за твердженням рідних, дав хабара писареві), що не має фізичних вад за винятком короткозорості правого ока і тому придатний до військової служби. Доброволець М. Гумільов уже 5 серпня одягнув військову форму. Того ж дня він зі своєю дружиною А. Ахматовою у Царському Селі зустрів обмундированого О. Блока, на адресу якого закинув: «Посилати такого воїна на фронт – те саме, що смажити солов'їв». Чому ж М. Гумільов так поривався на війну? Через десятки років його колишня дружина А. Ахматова стверджуватиме, що таким чином він тікав від нещасливого кохання та літературних невдач.

К. Маннергейм

М. Гумільов

Поезія та кохання для М. Гумільова завжди були трагічними, лише війна була епосом, Гомером. Доброволець М. Гумільов проходить вишкіл під Новгородом у Лейб-Гвардії її Величності Імператриці Олександри Федорівни полку. Елітарний підрозділ перебував у запасі і в кровопролитних боях участі не брав. На початку 1915 р. кавалеристи цього полку розквартировані на території Польщі. Одного разу за нічну розвідку всі 65 уланів отримали Георгіївські хрести. До цієї нагороди поет поставився скептично, бо легко її заслужив. Справжні воєнні випробування були попереду. Протягом двох місяців він тяжко хворів, лікувався у лазареті в Санкт-Петербурзі. У свій полк

поет повернувся в травні 1915 р. 27 червня того ж року кавалерійський полк прибув у Володимир-Волинський. Волинська одісея розпочалася...Через кілька днів кавалеристи перебазувалися в село Менчичі. Позиція полку тягнулася по річці Західний Буг, а штаб розмістився в селі Заболотці (нині Іваничівського району). Південніше цього населеного пункту тримав оборону ескадрон, у якому воював поет. Кровопротитні бої 5-6 липня 1915 р. назавжди закарбуються у пам'яті поета як дні найбільшого напруження волі та величезного душевного піднесення – здійснення давньої мрії про «огнезарный» бій. Уланський полк входив до складу 4-го кавалерійського корпусу генерала Гілленшмідта, а корпус входив до 13-ї армії генерала Горбовського Північно-Західного фронту. Як свідчать архівні дані, 28-29 червня улани – бойові товариші М. Гумільова – перебували в селі Селець. Протягом наступних двох днів полк стояв у Менчичах, збирав розвіддані на лінії Мишів - Старогрудь, а з 4 липня перейшов на позиції південніше сіл Литовеж - Заболотці. 6 липня поет назве найзнаменнішим днем свого життя. Ворог тоді володів висотою 100,4. Переддень був дощовим, а коли ввечері довелося замінити в окопах однополчан, почалася злива. Спішившись у ліску, кавалеристи йшли «низкою», тримаючись плеча одне одного. До передової позиції було три версти через болото. Та й, зрештою, на подив поета, окопів не було: за хребтом довжелезного пагорба тягнувся ряд ямок з бійницями для стрільби. На світанку 6 липня російські солдати помітили німців, що заворушилися. Згодом поет напише: «Я виглянув у бійницю. Було сіро, як і раніше, лив дощ. Переді мною копірсався австрієць, ніби кріт, на очах заглиблювався у землю. Я вистрілив. Він присів у вже викопану яму і підняв лопату, показуючи, що я промахнувся. Через хвилину він висунувся. Я вдруге вистрілив і знову побачив лопату. Однак після третього пострілу вже ні він, ні лопата більше не з'являлися...». Росіян було вісімдесят, австрійців – уп'ятеро більше. Велася перестрілка. Невдовзі між позиціями почали вибухати снаряди. – Ура! Це наша артилерія! – вигукнув М. Гумільов. Тим часом ротмістр князь Кропоткін нахмурився: – Ні! Це їхні недольоти. Вони стріляють по наших окопах. Будемо відступати! З лівого

флангу позицію росіян обходили вороги. Росіяни почали вистрибувати з окопів. М. Гумільов виглянув у бійницю і побачив перед собою заклопотане вусате обличчя австрійця. Вистрілив не прицілюючись і помчав доганяти своїх. Австрійці йшли за відступаючими, стріляли і пропонували здаватися... Під час цього відступу М. Гумільов рятує кулемет. По ньому стріляють. Один снаряд падає кроків за п'ять... Добравшись до Заболотців, улани повідомили піхотний підрозділ про ворожий наступ. На околиці села поблизу кладовища бій тривав аж до вечора. Коли прийшла піхота, улани полегшено зітхнули. Згодом поет згадуватиме: «Ось вони вже заховалися в житі, і я почув, як чийсь дзвінкий голос кричав: «Мироне, ти фланг загинай австрійцям!» – «Гаразд, загнемо», – була відповідь. І одразу гримнув залп із п'ятисот гвинтівок. Вони побачили ворога. Ми послали за коноводами і зібралися відходити, але мене призначили зв'язковим з піхотою. Коли я наблизився до їхньої лави, почув гучне «Ура!». Але воно якось одразу й обірвалося, і пролунали окремі крики: «Лови, тримай! Ой, втече!» – як при вуличному скандалі. Невідомий мені Мирон виявився на висоті. Половина нашої піхоти під прикриттям вогню зайшла австрійцям у фланг і відтяла половину їхнього батальйону. Ті сотнями кидали зброю і покірно йшли на вказане їм місце, до групи старих дубів. Усього в цей вечір було захоплено вісімсот солдатів, крім того, повернуто втрачені спочатку позиції». Цією допомогою були три батальйони (кожен нараховував 300-400 вояків) 331-го Орського полку 83-ї піхотної дивізії, котрі взяли в полон понад 800 ворожих солдатів та 20 офіцерів. За цей бій наказом по другій Гвардійській кавалерійській дивізії від 5 грудня 1915 р. М. Гумільова було нагороджено Георгіївським хрестом третього ступеня № 108868. А в наказі № 528 по Уланському полку від 26 грудня 1915 р. зазначалося, що М. Гумільов як кавалер Георгіївського хреста «підвищується в унтер-офіцери». Цікаво, що того ж героїчного 6 липня М. Гумільов писатиме своїй дружині із села Заболотці: «Ми були в резерві, але днів за чотири тому перед нами потіснили армійську дивізію, і ми пішли залагоджувати справу. Вчора з цим упоралися, де-не-де вибили ворога, і тепер знову відійшли валятися на сіні та їсти вишні. З

австрійцями набагато легше воювати, ніж з німцями. Вони паскудно стріляють. Вчора ми реготали від душі, дивлячись, як вони обстрілюють наш аероплан. Снаряди вибухали принаймні верст за п'ять від нього. Зараз війна приємна, прикросців завдають лише курява під час переходів і дощі, коли ворог змушує залягти. Але й те, і друге буває рідко. Здоров'я моє відмінне...». До 11 липня полк, в якому воював М. Гумільов, стояв у селі Біличі. Після цього почався відступ на північ вздовж Західного Бугу. 15-17 липня улани в селі Лушків (Польща). Звідти А. Ахматовій М. Гумільов повідомить: «А ми все воюємо, хоча тепер і не так люто. За 6-те і 7-ме наша дивізія втратила до 300 солдатів при 8 офіцерах, і нас перевели верст за п'ятнадцять убік. Тут також безперервний бій, але багато піхоти, і ми то в резерві в неї, то займаємо польові караули і т.д. Тут щодня беруть по кількасот полонених, усе германців, а вже вбивають без ліку, тут відмінна артилерія і багато снарядів. Солдати озвірили і б'ються прекрасно... Я все читаю «Іліаду»; на диво своєчасне читиво. В ахеянців також були і окопи, і загородження, і розвідка. А окремі описи, порівняння та зауваги зробили б честь будь-якому модерністові. Ні, не мав рації Анненський, коли казав, що Гомер як поет помер». Разом з частинами російської армії, що відступали, ескадрон М. Гумільова ішов правим берегом річки Західний Буг. 18-19 липня поет з бойовими товаришами в селі Погулянка, 20-го – у Штуні, 21-го – в селі Рівне, а 21-27 – в Столинських Смолярах. Звідси М. Гумільов писатиме А. Ахматовій: «У нас нежарко, зрідка легкі дощі, загалом – приємно. Живемо ми тепер на сіннику і в саду, в хати не хочеться заходити, душно і брудно. Молока багато, живності також, біженці продають дуже дешево. Я щодня їм то курку, то гуску, то поросся, певна річ – усе варене. Цигарок, на жаль, немає і купити ніде. Найближче місто верст за вісім-десять. Нам прислали махорки, але немає паперу. Це сумно». Саме в Столинських Смолярах М. Гумільов доходить думки, хоча себе переламати було надто важко: «Ти не лише одна з найкращих російських поетес, а й просто великий поет». Так напише він Анні Ахматовій. 28-29 липня улани перебували в селі Забужжя, а 31 – в бою поблизу села Собібор (тепер Польща). Улани відвертали увагу ворога,

щоб піхотні дивізії, розміщені на лівому березі Західного Бугу, могли відійти на протилежний берег. Річкою проходив кордон з Австрією; тепер – кордон України з Польщею). Невдовзі улани в Лушкові отримали наказ спалювати фураж і сіно, бо очікувався наступ ворога. М. Гумільов описував події так: «Сутеніло. Ми поволі рушили на бівуак і дорогою підпалювали скирти хліба, щоб не залишався ворогові. Жаль було підносити вогонь до цих золотих груд, жаль було топтати кіньми хліб на корені, він усе не хотів спалахувати, але так весело було скакати потім, коли по всьому полю, скільки очі бачили, заворушилися, замахали червоними рукавами високі багаття, наче сліпучі китайські дракони, і почулося ієратичне бурмотіння вогню, роздмуханого вітром». 31 липня унтер-офіцер М. Гумільов з бойовими друзями – у Вільшанці та Кошарах. Це були останні волинські села, в яких побував російський поет. Через річку від Кошар було село Собібор. Туди М. Гумільов пробирався з розвідкою і потім довго з сумом згадував поміщицький маєток, де милувався старовинними картинами, однак не хотів бути мародером. Маєток на очах в поета згорів внаслідок обстрілу російською артилерією позицій німців, що підійшли до Собібору. На початку серпня Уланський полк відступав у напрямку Бреста: «Перш ніж знятися з позицій разом з 4-ю батареєю 27-ї артилерійської бригади, дали врзнобіч по чотири черги швидкого вогню. Це було зроблено з наказу генерала Княжевича для прощання з Бугом. Після цього з хором сурмачів Уланського полку генерал Княжевич поїхав. Дорогою грали марші всіх полків та інші музичні номери. (З журналу бойових дій 2-ї та 5-ї батарей 2-ї Гвардійської Кавалерійської дивізії)». Так почався відступ армії від Бугу на Кобрин і далі на Слуцьк. Ставлення поета до війни добре видно з листа до друга Михайла Лозинського: «...У житті поки що у мене три заслуги – мої вірші, мої подорожі і війна». Чимало дослідників творчості М. Гумільова стверджують, що поет так і не дослужився до офіцерського звання, а був лише прапорщиком, бо щоразу «провалювався» на екзаменах. Однак прапорщик у царській армії й був найнижчим офіцерським званням. А в школу прапорщиків унтер-офіцера М. Гумільова відправили відразу після волинської одіссеї – 22

вересня 1915 р. Прапорщиком, тобто офіцером, поет став 28 березня 1916 р. На Волині М. Гумільов пройшов найтяжчі воєнні випробування, тут він отримав Георгіївський хрест – нагороду за мужність, якою дуже пишався. На це А. Ахматова відгукнулася трохи скептично

Долетают редко вести
К нашему крыльцу.
Подарили белый крестик
Твоему отцу.

Так вона писала маленькому синові Льву, якому теж випало на долю бути великою людиною. М. Гумільов – мандрівник і воїн, ставив героїку понад усе. Героїзм для нього – спасіння духу і честі. Поет не згадував ні у віршах, ні у фронтових кореспонденціях бруду фронтового життя, а писав, що найщасливіші хвилини – перед боєм. Поет поклонявся величчю війни і постійно під час бойових дій перечитував «Іліаду», передчуваючи свою подальшу долю:

И умру я не на постели
При нотариусе и враче,
А в какой-нибудь дикой щели,
Утонувшей в густом плюще...

Згодом його колишня дружина А. Ахматова підтвердить, що М. Гумільов передбачив власну долю з подробицями, аж до осінньої трави. Вцілівши у пеклі Першої світової війни, поет, як завжди з «Іліадою», пішов у свій останній бій: на допити ЧК, бо вже вночі не спав « вблуже светло-серой невысокий старый человек»:

Все товарищи его заснули,
Только он один еще не спит:
Все он занят отливаньем пули,
Что меня с Землею разлучит.

«Іліада», з якою поет ішов під кулі на волинській землі, не врятувала, не захистила його від розстрілу на батьківщині. Втім, М. Гумільов на допитах не

намагався бодай трохи захистити себе. Чекістська куля обірвала його життя, коли мав він тільки тридцять п'ять.

Корній Корнійович Ліщук. К. Ліщук народився 27 травня 1890 р. в селі Оленине Камінь-Каширського повіту Волинської губернії. За розповідями Корнія, на території села було використано хімічну зброю. Корній і ще декілька чоловіків із села копали окопи для німецької армії. Потім вони будували на річці Стохід мости, деякі з яких ще залишились до нашого часу. Після того, як німці спалили село, мешканці почали селитися по хуторах. А Корнія забрали до Німеччини. Після закінчення війни Корній повернувся в село, яке почало відбудовуватися. Помер Корній Корнійович 16 лютого 1990 р.

Гордій Микитович Давидюк. Г. Давидюк народився 27 січня 1904 р. в селі Рудка-Червинська Камінь-Каширського повіту Волинської губернії. Розповідав, що все село Рудка-Червинська та навколишню територію перекопали окопами. Копали і дорослі, і діти. За це їх годували. В центрі села стояв могутній Киданівський дуб (за науковими дослідженнями, зараз йому 550 р.), це був спостережний пункт. Біля дуба розташували склад спиртних напоїв. Німці пригощали селян ромом. Помер Гордій Микитович – очевидець страшних подій Першої світової війни – 10 серпня 1989 р.

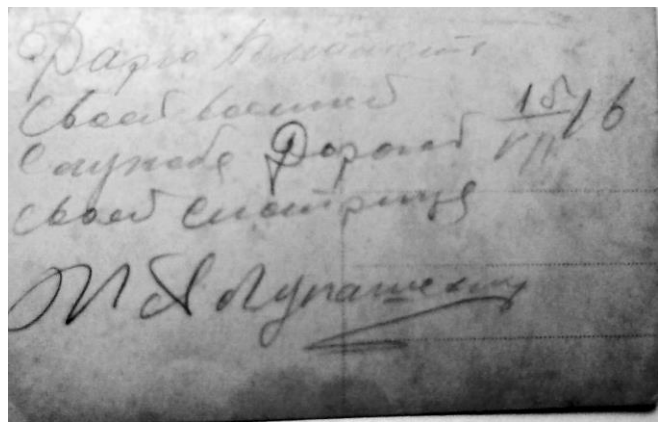
А. Ніколішин

Антон Данилович Ніколішин. А. Ніколішин народився в січні 1878 р. в місті Любар Житомирського повіту. Учасник російсько-японської війни 1904-

1905 рр. Учасник Першої світової війни, брав участь у Брусиловському прориві 1916 р., повний Георгіївський кавалер. Подальша доля невідома.

Андрій Рубель. А. Рубель народився 1883 р. в селі Гута Боровенська Камінь-Каширського повіту Волинської губернії. Учасник Першої світової війни, мав нагороди за хоробрість. Брав участь в боях під Ковелем, Луцьком під час Брусиловського прориву. Подальша доля невідома.

Ярослав Лупашенко. Народився в місті Луцьку Волинської губернії. Учасник Брусиловського прориву 1916 р., служив в самокатному полку розвідників, мав нагороди(на фото перший зліва). Подальша доля невідома.

Я. Лупашенко

Георгій Іванович Артамонов. Г. Артамонов родом із Смоленська, одружився і жив в селі Усичі Луцького повіту Волинської губернії. Учасник Першої світової війни, мав нагороди. Подальша доля невідома.

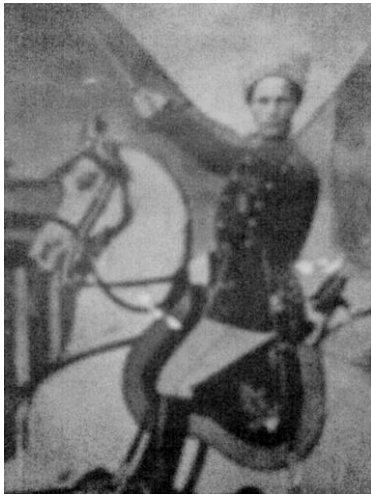
Г. Артамонов

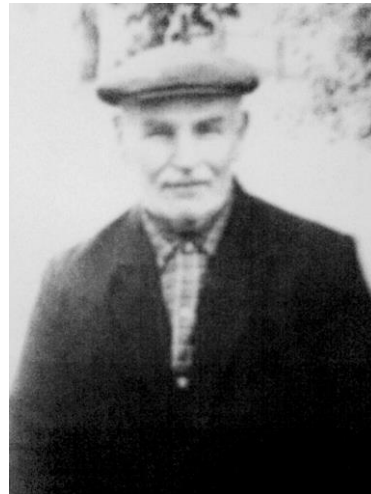
Ф. Левчик (справа)

Федот Леонтіївич Левчик. Ф. Левчик – учасник Першої світової війни, мав нагороди. На фотографії справа. Родом з Волинської губернії. Подальша доля невідома.

Пилип Корнійович Сачук. П. Сачук народився 1894 р. в селі Нова Руда Волинської губернії. Учасник Першої світової війни, мав нагороди, служив у кінноті. Подальша доля невідома.

П. Сачук (1914 р.)

П. Сачук (1970 р.)

Нестор Йосипович Рудусь. Н. Рудусь родом із Волинської губернії, учасник Першої світової війни. Подальша доля невідома.

Йосип Іванович Пекарський. Й. Пекарський родом з Волинської губернії учасник Першої світової війни, був поранений, лікувався в госпіталі Петрографського монастиря (на фото госпіталь березень 1915р.) Подальша доля невідома.

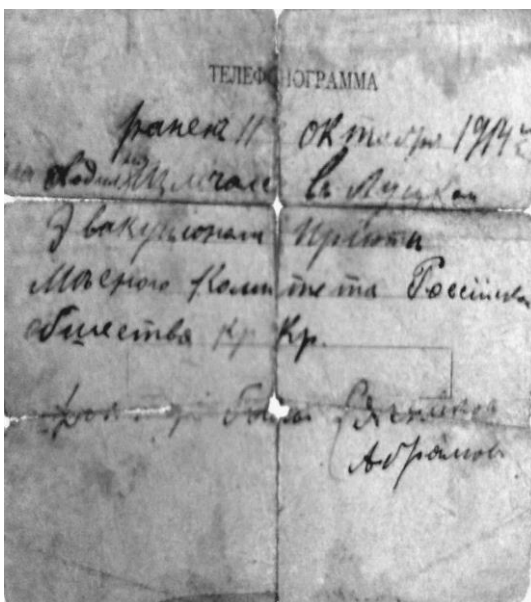
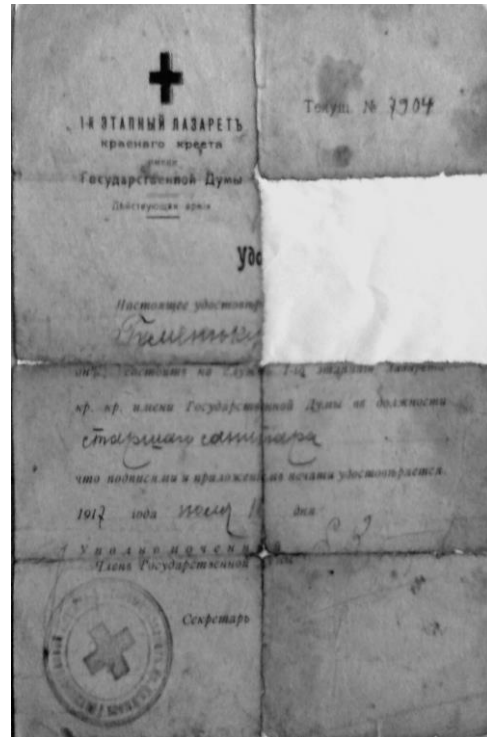

Й.Пекарський в госпіталі

Документ Н. Рудуся

Лев Іванович Гуменюк. Л. Гуменюк родом із села Несвіч Волинської губернії, учасник Першої світової війни, мав нагороди. Представлені копії документів, які знаходяться в архівах Волинського краєзнавчого музею. Подальша доля невідома.

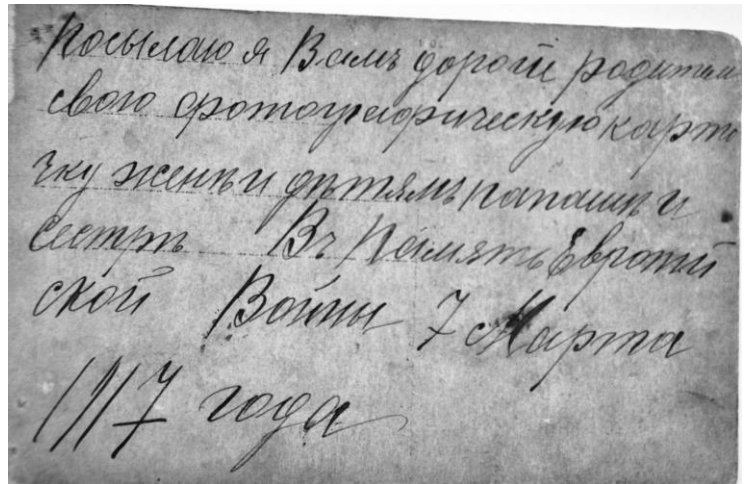

Гуменюк Лев Іванович, житель села Несвіч, учасник Першої світової війни (фотокопії документів).

Володимир Корнійович Павлусь. Народився в с. Жуковець Торчинського району. Учасник Першої світової війни. Подальша доля невідома.

В. Павлусь

Листівка з фронту до рідних 7 березня 1917р. (з сімейного архіву родини Хмільовських)

22 жовтня 1916 р. «Деду Павлусю от писарей Гренадерского полка» (дідом називали друзі, бо він був найстаршим) підписана ст. писарем Куликовим (з сімейного архіву Хмільовських)

Іван Трохимович Усатий. Георгіївським хрестом 4-го ступеня № 19481

був нагороджений рядовий 68-го Лейб-піхотного Бородінського Імператора Олександра III полку Іван Усатий: «За те, що, будучи під сильним артилерійським вогнем, втримався на позиції і відбив 5 кавалерійських атак в бою 3-го серпня 1914р.». Наприкінці липня 1914 р. угорська кавалерійська дивізія перейшла російський кордон і в кінному строю атакувала місто Володимир-Волинський. Обороняючи місто, 68-й Лейб-піхотний Бородінський полк підпустив ворога на 400 кроків і поклав їх усіх. Угорські кіннотники повторювали атаку п'ять разів, і росіяни-піхотинці знищили ворожу дивізію практично повністю. Подальша доля Івана Усатого невідома.

Павло Соколовський. Народився у Волинській губернії, житель Берестечка, учасник Першої світової війни. Матеріалів в архівах краєзнавчого музею обмаль, а в обласному архіві, нажаль, про нього немає.

Гаврило Іванюк. Народився у Волинській губернії, воював під час російсько-японської війни, учасник Першої світової війни, нагороджений Георгіївськими хрестами та медалями. Подальша доля невідома.

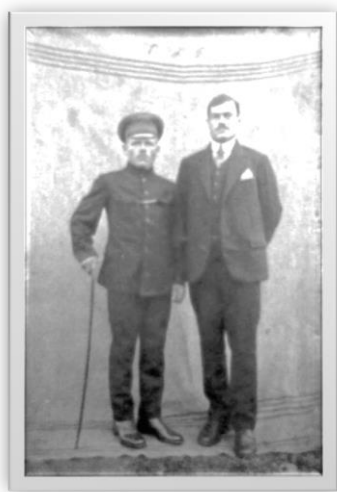

Г. Іванюк

П. Соколовський

Кузьма Іларіонович Шевчук. Народився К. Шевчук в селі Григоровичі Волинської губернії. Учасник Першої світової війни, нагороджений Георгіївським хрестом 4-го ступеня (на фото Георгіївський хрест). Нині село Григоровичі відноситься до Городищенської сільської ради Луцького району.

К.Шевчук (праворуч)

**Георгіївський хрест 4 ступеня
К.Шевчука**

Юрій Володимирович Сербін. Ю. Сербін родом із дворян, народився 1888 р. у Волинській губернії. Закінчив 1-й Московський кадетський корпус, Костянтинівське артилерійське училище (1908 р.). З училища вийшов 23-ю кінно-артилерійську батарею, звідки був незабаром переведений в кінно-гірський дивізіон Кавказької дивізії, з яким виступив на фронті Першої світової війни. Відзначився в боях під Лодзему листопаді 1914 р. Нагороджений Георгіївською зброєю. На початку 1917 р. закінчив курси (1-ї черги) при Миколаївській військовій академії і був зарахований до генерального штабу. Отримав призначення в 5-у Кавказьку дивізію начальником штабу. Повернувся в Катеринодар і на початку 1918 р. брав участь у 1-му Кубанському поході при полковникові, а потім генералові Покровському. У 2-му Кубанському поході – начальник штабу 1-ї Кубанської-козачої бригади генерала Покровського. Восени 1917 р. – начальник штабу дивізії, розгорнутої на основі 1-ї Кубанської бригади. Вийхав до Австрії, а потім переселився в Аргентину. Помер у Буенос-Айресі 10 березня 1964 р.

Антоніна Тихонівна Пальшина. А. Пальшина народилася 8 січня 1897 р. у Вятській губернії Росії в бідній селянській сім'ї. Там вона закінчила церковно-приходську школу. Після смерті батьків Антоніна переїхала в місто Сарапул до старшої сестри, де стала працювати кравчиною. У 1913 р. виїхала в Баку і влаштувалася на роботу в булочну. Коли почалася Перша світова війна, А. Пальшина прагнула потрапити на фронт. Але так як жінок в армію не брали навіть добровольцями, вона вирішила проникнути на фронт під виглядом чоловіка (як це зробила свого часу героїня Вітчизняної війни 1812 р. Н. Дурова, про подвиг якої А. Пальшина тоді ще не знала). Одягнувшись в куплену на базарі поношену солдатську форму, у вересні 1914 р. Антоніна прийшла на призовний пункт, де записалася добровольцем Антоном Тихоновичем Пальшиним. Після проходження курсу військового навчання вона разом з іншими новобранцями була відправлена на Кавказький фронт в одну з кавалерійських частин. Воювала А. Пальшина хоробро: неодноразово брала участь в кавалерійських атаках, з-під вогню виносила поранених товаришів.

У бою під турецькою фортецею Гасанкала А. Пальшина здійснила подвиг. Коли був убитий командир ескадрону, вона сама повела бійців в атаку, змусивши ворогів до втечі. В цьому бою А. Пальшина була поранена і потім відправлена в госпіталь, де її секрет був розкритий. У полку дізналися, що хоробрий рядовий Антошка – дівчина. На початку 1915 р., після одужання, А. Пальшина в свій полк не повернулася, боячись, що її відправлять додому. Вона вирішила йти воювати на другий фронт. Однак на вокзалі в Баку при перевірці документів її затримала поліція. З'ясувавши її особу, Антоніну доставили до сестри в Сарапул. Здавалося, війна для неї закінчилася. Допомога прийшла несподівано. Про подвиг дівчини дізналися в редакції місцевої газети «Прикамське життя». У замітці, опублікованій 7 лютого 1915 р., А. Пальшину порівнювали з її знаменитою землячкою кавалерист-дівцею Н. Дуровой. А. Пальшина стала знаменитістю Сарапульського повіту. На її честь місцеві промисловці і купці влаштовували банкети, а дочка Сарапульського градоначальника влаштувала Антоніну на курси сестер милосердя. Після закінчення курсів в квітні 1915 р. вона була призначена на Південно-Західний фронт. Тут молоду сестру милосердя відправили в один з госпіталів м. Львова. Доглядала за пораненими і хворими А. Пальшина самовіддано, цілодобово не залишаючи госпіталью. Але, як вона згадувала згодом, їй здавалося, що вона мало допомагала фронту, що «тут може всякий працювати ... Все тягнуло мене, не знаю чому, до передової лінії, де йдуть бої, б'є артилерія, де рвуться снаряди, спливають кров'ю солдати ... Нестримно тягнуло на передову лінію, щоб бути разом з солдатами, разом у боях і окопах».

І ось такий випадок стався. Під час її чергування помер молодий солдат. А. Пальшина скористалася його обмундируванням, коротко підстриглася і наступної ночі покинула госпіталь. Більше півтори доби йшла в сторону незгасаючої артилерійської канонади і, нарешті, пристала до одного з обозів, які йшли на фронт. Незабаром разом із поповненням Антоніна була визначена в 75-й піхотний Севастопольський полк 8-ї армії Південно-Західного фронту. Незабаром, однак, її секрет знову був розкритий, але з армії її не звільнили,

оскільки командування встигло оцінити її сміливість і відвагу. Одного разу А. Пальшина з командиром взводу і ще одним солдатом вирушила в окопи противника за «язиком». На посту стояв ворожий вартовий. Командир зайшов з тилу, наніс йому удар, однак той не тільки встояв на ногах, але і встиг крикнути. У наступну секунду А. Пальшина сильним ударом збила вартового з ніг і миттєво запхнула йому в рот кляп. «Язик» був благополучно доставлений у штаб полку, а дівчина отримала чергову подяку від начальства. Восени 1915р. за штурм висоти на р. Бистриці А. Пальшина отримала свої перші бойові нагороди. В наказі командувача 8-й армії генерала О. Брусилова № 861 від 12 листопада 1915 р. зазначалося, що Георгіївським хрестом IV ступеня і Георгіївською медаллю нагороджується «Антон Тихонов Пальшин (він же Антоніна Тихонівна Пальшина) за проявлені у вересневих боях подвиги і хоробрість». Їй присвоїли чин єфрейтора та призначили командиром відділення.

Влітку 1916 р. під час знаменитого Брусилівського прориву Антоніна знову відзначилася. В бою під Чернівцями після артилерійської підготовки командир взводу встав, щоб підняти солдат в атаку, але тут же був убитий ворожою кулею. А. Пальшина перев'язала пораненого бійця, а потім сама піднялася на весь зріст і повела взвод в атаку. Бійці вибили противника з першої і другої ліній окопів та продовжували наступати. В цей час А. Пальшина була важко поранена і отямилася тільки на другий день в лазареті. За цей подвиг вона була нагороджена Георгіївським хрестом III ступеня та Георгіївською медаллю. Вручати нагороди в польовий лазарет приїхав сам генерал від кавалерії О. Брусилов, який став на той час головнокомандувачем армій Південно-Західного фронту. Генерал повідомив Антоніні, що підписав наказ про присвоєння їй наступного чину – молодшого унтер-офіцера.

Однак повернутися в свій полк А. Пальшиній не довелось: поранення виявилось серйозним, і з польового лазарету її перевели до лікуватися у військовий госпіталь у Київ. Тут вона пробула до літа 1917 р. У вересні А. Пальшина повернулася в Сарапул. Незважаючи на важкі поранення,

отримані на Першій світовій, голод й виснажливу роботу у воєнні роки, Антоніна Тихонівна завжди була міцна духом, вражаючи людей невичерпним оптимізмом і життєлюбством. Почесний громадянин міста Сарапуга. Померла молодший унтер-офіцер, Георгіївський кавалер А. Пальшина, трохи не доживши 5 років свого столітнього ювілею, – у 1992 р. Похована в місті Сарапуга.

А. Пальшина

І.Шумбарський

Іван Дем'янович Шумбарський. І.Шумбарський родом із Луцька, народився 1868р. Учасник Першої світової війни, унтер-офіцер, нагороджений Георгіївськими хрестами. Після війни працював майстром по пошиву взуття. Помер у 1964 р., похований у місті Острог Рівненської області (рідні брати з Микитою).

М. Шумбарський

М. Зеленов

Микита Дем'янович Шумбарський. М. Шумбарський родом із Луцька. Учасник Першої світової війни, унтер-офіцер, нагороджений Георгіївськими хрестами. Після війни працював юристом. Похований в Острозі.

Микола Васильович Зеленов. М. Зеленов із Луцька. Закінчив Київське військово-училище, воював на фронтах Першої світової війни у Білорусі. Мав поранення, нагороди. Закінчив службу у званні штабс-капітана. У Білорусі М. Зеленов знайшов кохання – Анастасію Чавлитко, з якою побрався і приїхав на Волинь. Закінчивши Луцьке музично-педагогічне училище, отримав призначення директором початкової школи у Ратнові, що поблизу Луцька. М. Зеленов організував тут співочий колектив. Хор гримів на всю округу і виступав на обласних святах. Будинок родина Зеленових звела в с. Теремно. 21 травня 1944 р. сина М. Зеленова Бориса заарештували за активну антирадянську діяльність, а членів сім'ї вислали у Красноярський край. Похований на Покровському кладовищі в Красноярську.

V. Сестри милосердя

Сестри милосердя, медичні сестри. А частіше просто «сестрички». ... Скільки людей протягом століть були зобов'язані їм своїм життям! Історична пам'ять вибаглива і вибіркова. Вона часто зберігає для нащадків одні імена і замовчує інші, хоча люди, що їх носили, однаковою мірою не заслуговують на забуття. Це твердження стосується і подвижницького руху сестер милосердя. Досить сказати, що до його формування причетні хрестоносці - госпітальєри, кардинал Рішельє, Микола Пирогов, знаменитий лікар Федір Гааз, багато інших відомих людей, їхню діяльність описували такі автори, як Лев Толстой, Сергій Сергєєв-Ценський, Володимир Сологуб, Іван Тургенєв, Віктор Гюго. ... Навіть вбивство царя Павла I і грандіозний скандал в Англії в середині XIX ст. побічно вплинули на формування цього соціального інституту. Служба сестер милосердя була організована під час Кримської війни англійкою Флоренс Найтінгейл. Ф. Найтінгейл разом зі своїми помічницями, серед яких були черниці і сестри милосердя, вирушила в польові госпіталі спочатку в

Туреччину, а потім до Криму. Тоді й сформувався стійкий стереотип: медсестра – це санітарка, яка виносить з поля бою поранених або стоїть біля операційного столу. Серед перших медсестер, які вирушили на фронт, були і сестри милосердя московської Микільської обителі. Добровільно й організовано вони вирушили на фронт Кримської війни для надання допомоги пораненим воїнам. У роки цієї війни великою княгинею Оленою Павлівною була заснована перша в Росії і в Європі Хрестовоздвиженська громада сестер милосердя.

Ці жінки проходили спеціалізовану підготовку для роботи безпосередньо в рядах діючої армії. Микола Іванович Пирогов, знаменитий лікар, здійснював керівництво та організаційну діяльність у формуванні нового соціального інституту. Прагнення допомогти стражденному проявлялося в людства здавна, причому виявлялося в різноманітних формах. Як приклад можна згадати середньовічний духовно-лицарський орден іоаннітів (госпітальєрів), який створив і обслуговував будинок для прочан до Святих місць у Палестині. Члени ордена Св. Лазаря доглядали в Єрусалимі за прокаженими. У роки Тридцятилітньої війни у Франції ініціатором допомоги постраждалим від війни і чуми став священник Вінцент де Поль – це була перша в історії організована спроба залучити громадськість для надання допомоги нужденним.

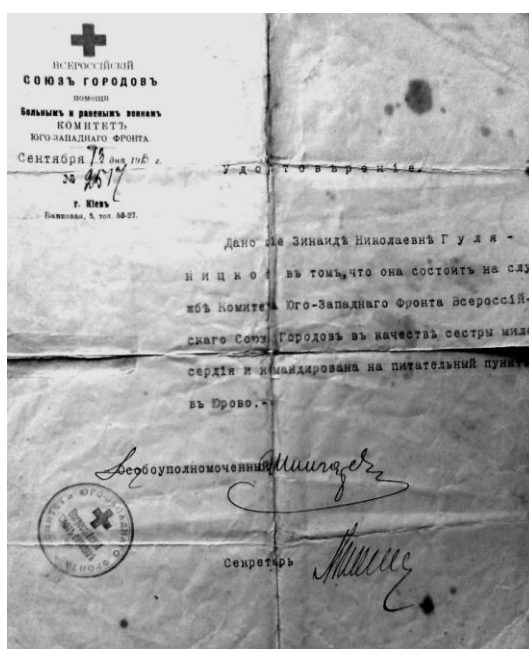
8 грудня 1617 р. в каплиці при лікарні міста Шатільон Вінцент де Поль оголосив про створення благодійної організації нового типу. У неї входили жінки, які брали на себе догляд за пораненими, хворими й каліками. До цього подібні функції виконували тільки черниці. Серед них було чимало представниць аристократії. Зокрема, своїм подвижництвом вирізнялася герцогиня д'Егільон, племінниця кардинала Рішельє. Вона вийшла заміж у 16 років і стала вдовою у 18, після чого вирішила піти в монастир. Всесильний дядечко заборонив юній вдові робити це. І тоді герцогиня все своє величезне багатство, весь жар своєї душі віддала справі служіння нужденним. Вибухнула Перша світова війна, і знову жінки виявилися на передовій, не розбираючи класових відмінностей. Сестри милосердя, що пройшли підготовку в Старо-Катерининській лікарні Москви, відбули в діючу армію.

З. Гуляницька

Є. Гуляницька

Документ з особистого архіву родини Гуляницьких (посвідчення сестри милосердя)

Дочка морського міністра працювала в Миколаївському морському госпіталі в Петрограді, а дочка голови Ради міністрів пішла на фронт сестрою милосердя. У перші місяці війни на театр військових дій прибув письменник М. Купрін зі своєю дружиною – сестрою милосердя. З фронту стали приходити повідомлення про героїзм медичних сестер. Вже на третій місяць війни Є. Гіренкова була нагороджена орденом Св. Георгія I ст. «за видатну хоробрість, проявлену під вогнем ворога при наданні допомоги пораненим». Баронеса Євгенія Толль до кінця другого року війни була тричі поранена, нагороджена хрестом Св. Георгія IV ст. і представлена до III та II ст. Серед них були сестри милосердя з Волині: Зінаїда та Євгенія Гуляницькі, Софія Хіцевич.

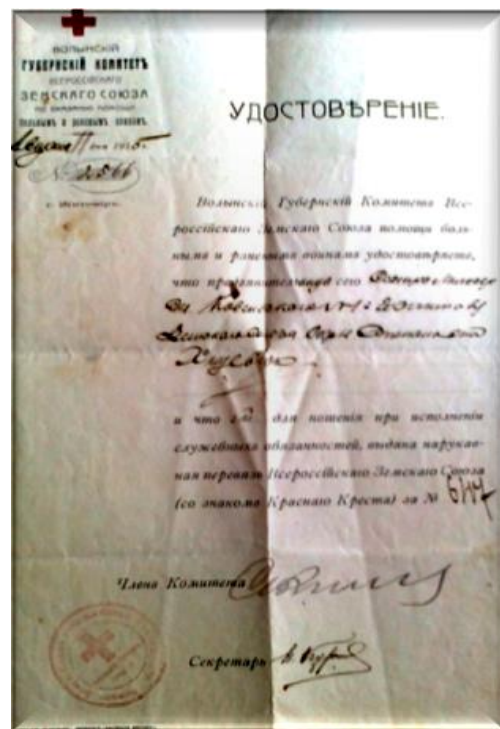
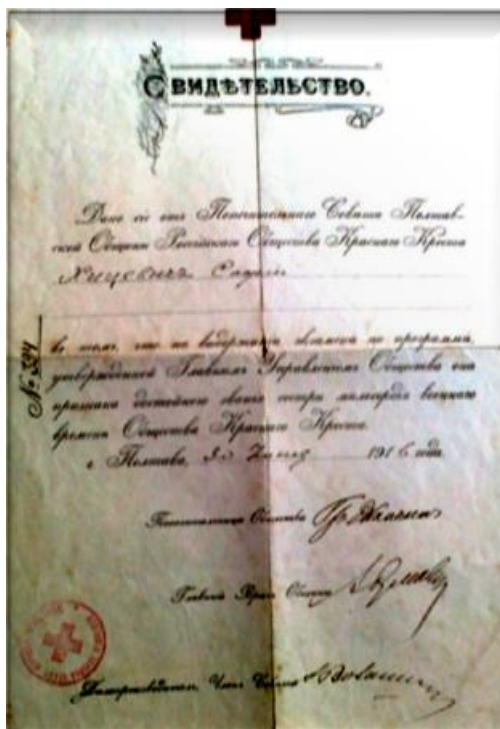
У 1916 р., за офіційними списками, на фронт було відправлено 17 тис. 436 сестер милосердя, які обслуговували більш ніж 2 тис. польових і тилових установ Червоного Хреста: 71 госпіталь, розрахований на 44 тис. 600 осіб, етапні й пересувні лазарети, 11 санітарних поїздів, передові загони, санітарні транспорти, харчові й перев'язочні пункти, дезінфекційні камери, рентгенівські й хірургічні загони швидкого реагування (летючі), два плавучих госпіталі на Чорному морі, три бактеріологічні лабораторії, шість польових складів.

С. Хіцевич

С. Хіцевич (ліворуч)

Документи сестри милосердя Софії Хіцевич (архів Волинського краєзнавчого музею)

Щоденна праця сестер милосердя

VI. Меморіальний комплекс «ProPatria» («За Батьківщину»)

«ProPatria» («За Батьківщину»)! Саме цей девіз було розміщено при вході на меморіальний комплекс, де поховані австрійські воїни. Вони загинули на волинській землі під час Першої світової війни. А сам комплекс створено у період окупації Луцька австрійцями – на місці нинішньої Луцької спеціалізованої школи I-III ступенів № 5. Військовий некрополь був спеціально обгороджений, а його центральну частину прикрашала оригінальна цегляна

архітектурна композиція з пірамідальним навершям. Упорядкували його, найімовірніше, в кінці 1915-го - на початку 1916 рр. Цим займалася спеціальна команда, яка з характерною австрійською методичністю створила чітку архітектурно-ландшафтну композицію. Навіть клумби і квіти вдало вписалися в царство спокою солдатів. «Зупинись, перехожий! У цих могилах поховано тих відважних, гідних подиву, які віддали своє життя у Великій війні за Батьківщину». Це звернення зустрічало всіх, хто приходив вшанувати пам'ять загиблих. На кладовищі було поховано не тільки австрійських вояків. Знайшли тут свій спокій і солдати української Сірої дивізії, сформованої у Володимирі-Волинському, і воїни Дієвої армії УНР, і жовніри польської армії, які захищали Теремнівській шлях. У міжвоєнний час, незважаючи на політичні зміни, меморіал утримували в належному стані – за рахунок певної компенсації від австрійської сторони, яку отримував луцький магістрат. Після початку німецької окупації 1941 р., за спеціальною державною програмою, огорожу меморіалу було відремонтовано і здійснено благоустрій. Завершення ж війни стало трагічним для всіх військових некрополів міста. Знесення не оминуло і цей меморіал. Спроби створити на його місці парк були невдалими. А в 1959 р. тут просто збудували середню школу №5, де навчалися переважно діти військових, які служили в різних частинах міста. Пам'ять про меморіал «ProPatria» зникла з історії Луцька разом з останніми могилами. Приблизно 10 років тому частину вільної ділянки поблизу школи, де був некрополь, хотіли забудувати підприємливі сучасники. Але, мабуть, мертві не погодилися з порушенням їхнього спокою. Тому з обладки нічого не вийшло. Лише в листопаді минулого року у Волинській ОДА знову згадали про нього у зв'язку з наближенням 100-річниці від початку Першої світової війни. Прозвучала пропозиція про встановлення тут меморіальної таблички на честь вшанування австро-угорських, німецьких та російських воїнів. Громаді самій слід навчитися вшановувати воїнів, останки яких ще лежать під чорним асфальтом нашого міста.

Вигляд меморіального комплексу «Pro Patria» («За Батьківщину») у міжвоєнний період

Сучасна територія м. Луцька, школа № 5 (вигляд з літака)

Джерела та література:

1. Брусилов А. Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары / А. Брусилов.– Мн. : Харвест, 2003. – 432 с.
2. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923 :У 2-х т. / В. Верига. – Львів, 1998. –Т.1. – 524 с.
3. Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / В. Волковинський. // Український історичний журнал. – 2004. – № 7. – С. 38–56.
4. Зайончковский А. Первая мировая война / А. Зайончковский. – С-Пб. : ООО «Издательство «Полигон», 2002. – 878 с.
5. Залесский К. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь / К. Залесский. – М. : Полигон, 2000. – 576 с.
6. Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році (короткий воєнно-історичний нарис) в 2-х кн. /М. Капустянський:– Мюнхен, 1946. – 200 с.
7. Корниш Н. Русская армия 1914–1918 / Н. Корниш; пер. с англ. А. Дерябина. – М. : АСТ: Астрель, 2005. – 69 с.
8. Кто был кто в Первой мировой войне / К.А. Залесский. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 894 с.
9. Литвин М. Історія галицького стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Каменяр, 1991. – 200 с.
10. Реєнт О. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О. Реєнт, Б.Янишин // Український історичний журнал. – 2004. – № 7. – С. 3–37.
11. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. / Я. Тимченко. – К., 1995. – 259 с.
12. Уткин А. Первая мировая война / А. Уткин. – М. : Изд-во Эксимо, 2002. – 672 с.
13. Шацилло В. Первая мировая война 1914–1918. Факты. Документы / В. Шацилло. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 480 с.
14. Фомін С. Золотий клинок Імперії. Граф Келлер / С. Фомін. - М.: НП «Посів». 2009.- 912 с.
15. Е. Ф.-Валя «Дії 12-ї кавалерійської дивізії в період командування нею свити Його Величності генерал-майора барона К. Маннергейма» / Е. Ф.-Валя. – Таллін, 1936.- С. 4 – 15.

Додатки

Дмитро Прокопович Оськін «Записки прапорщика»

Минуло 100 літ із часу початку Першої світової війни. Цікаві спогади про цей час залишив Дмитро Прокопович Оськін, - під назвою «Записки прапорщика» вони увійшли до малотиражного збірника «Откровенные рассказы» (М., Воениздат, 1998). Записки очевидця передреволюційних і революційних подій, молодшого офіцера, що пройшов три роки війни, одержавши офіцерський чин за військові подвиги солдатом, вихідця із селян дихають жвавістю суворих описів. Пропонуємо уривки спогадів про протистояння в районі російсько-австрійського кордону в 1916 р., про побут російського воїнства.

У сутінках в'їхав у Кам'яну Вербу, велике поселення, котре нараховує понад тисячу селянських будинків, що потопало в зелені, тобто у фруктових садах. Жителів у поселенні достатньо. Правда, не видно дорослих чоловіків. Виїхавши на великий майдан, на якому розташована церква й школа, я зупинився довідатися про подальший маршрут. На моє щастя, показалася підвода, у якій сидів поручик Попов. Порадований зустріччю, я зіскочив зі свого скакуна і до поручика із запитанням: як проїхати до полку?

- Штаб полку звідси кілометрів за вісім-десять, - сказав Попов. - Біля нього всі роти, щоб завтра вдосвіта вирушити до Радзивилова. Я тільки зараз відтіля, їду в обоз, щоб відпочити від боїв і отриманої контузії. А ти звідки?

- А я з обозу, викликаний у штаб полку для призначення на нову посаду. Доганяю полк.

- Чи далеко до обозу?

- Я його залишив за Ризькими казармами з Ханчевим, що прибув туди на відпочинок.

- Боюся, не зможу проїхати цих десяти кілометрів. Уже сутеніє. Давай зупинимося тут, заночуємо.

- Мені не особливо зручно, - заперечив я. - Телефонував Моросанов, щоб я якомога швидше прибув у штаб полку.

- Та ну його! Я говорю, штаб полку зупинився на нічліг у селі Торжинському і лише завтра вдосвіта піде до Радзивилова. Ти можеш переночувати тут, а вранці виїхати й наздогнати полк.

Я погодився. Увійшли в найближчу хату, що здалася нам найбільш пристойною. Господиня люб'язно запропонувала нам зайняти чисту світлицю. Поки я розпитував Попова про бій, у якому він брав участь, молода селянка внесла великий глек із кип'яченою водою, так званий баняк. Ми заварили чай.

- Ти пам'ятаєш, Миколо Олексійовичу, - звернувся я до Попова, - за час стоянки в Сапанові нам увесь час повторювали, що австрійці надзвичайно кепсько ставляться до полонених та до мирного населення і що в місцях, займаних австрійськими й німецькими військами, не залишається ні однієї жінки, ними не зґвалтованої.

- Пам'ятаю.

- А ти не запитував, дійсно це так чи все це була брехня?

- Не запитував я, та й ніколи було запитувати. З двадцять другого травня і дотепер я не мав можливості по-людськи не тільки поїсти, але й поспати.

- Давай зараз запитаємо.

Я вийшов в іншу половину хати. Там три молоді селянки-українки готували вечерю з картоплі й молока.

- Можна кого-небудь попросити зайти до нас у світлицю? Одна з жінок, висока, струнка, років двадцяти шести, із приємним відкритим обличчям, відповіла:

- Зараз буду.

Я повернувся у світлицю. Хвилини через п'ять вона ввійшла. За поділ трималося хлоп'я, видно синок, років шести.

- Сідайте, - звернувся до неї Попов. - Чи не хочете кружки чаю?

- Спасибі, пане, я піду зараз вечеряти.

- Ми хотіли вас запитати, - продовжував Попов, - чи правда, що австрійці погано з вами поводитися?

- Звичайно, правда. Чого ж чекати від них доброго. Коня забрали, поросю одне забрали, жита половину забрали. Діда з підводою забрали вже місяців два тому, а й зараз немає...

- То погано, виходить, жилося?

- Погано, пане. Дуже погано, а ніц не зробиш - війна.

- Адже коня, свиню, жито й росіяни беруть, - зауважив я.

- Це вірно, але то свої б брали, а то австріяки.

- Чекали ви, що росіяни прийдуть? - знову почав запитувати Попов.

- О... ні, не чекали. Усі говорили, що росіянам капут, більше не прийдуть, а коли ми побачили, що австрійці втікають, то нам стало ясно, що вони брехали.

- Що ж, раді ви росіянам?

- Як же не радіти, мій чоловік в армії, либонь, прийде, якщо живий ще.

- А скажіть, - звернувся я до неї, - австрійці з жінками погано поводитися?

- Як погано? - не зрозуміла вона.

- Та так, що лапали вас, змушували із собою ночувати.

- Ой, що ви, пане, хіба ж це можна?!

- А от ми чули, що там, де австрійці з'являються, вони зараз же дівиць і жінок женуть у лазню, а потім до себе спати тягнуть.

- Е, ні, у нас такого не бувало.

- Можливо, в інших місцях було?

- Не знаю, як в інших місцях, а в нас дуже ввічливі стояли. Якщо яка жінка сама схоче, то їй нічого не поробиш, а щоб силоміць тягти, то цього не було.

- А багато було таких жінок, що самі хотіли?

- Де там багато? Хіба непутяща яка... У нас на селі одна Зоська цим займається, так у неї завжди було повно й офіцерів, і солдатів, а до інших ні-ні... - І вона енергійно замотала головою. - Австріяки погані, гірші наших, особливо мадяри, із ними не поговориш, від них нічого не зрозумієш, але коли наставала весна і треба було жито сіяти, вони своїх коней давали на посів, а в кого свого жита не було на обсіменіння, то й жито давали.

- Ну, спасибі вам за розповідь, йдіть собі вечеряти.

- Ну, що? - звернувся я до Попова. - Виходить, брехали в наших газетах, що австрійці та німці бабів гвалтують?

- Біс їх знає, може, й брехали, та й не можна не брехати - війна, а під час війни треба розпалювати інстинкти. Як змусити солдата йти в наступ, коли не говорити, що ворог поглумився над вірою, над дружинами й дітьми? По совісті кажучи, у нас в тилу, мабуть, більше неподобств діється, ніж отут. Усе-таки австрійці і німці куди культурніші російського воїнства.

...Під'їхав до Моросанова. Тон його підвищений:

- Тепер ми гнати будемо австрійців до самого миру й одержувати хрести, не те що раніш було, коли під Сапановом сиділи.

Незабаром під'їхав Радцевич-Плотницький, що виїхав із місця ночівлі полку пізніше. Я представився полковнику, заявивши, що здав обоз 1-го розряду поручику Ханчеву.

- Відмінно зробили, прапорщику, я думаю вас призначити молодшим офіцером дванадцятої роти. Там зараз безлюддя. Рота на руках фельдфебеля. Ви сьогодні ж вступите в тимчасове командування аж до прибуття Ханчева, а потім видно буде.

- Слухаюсь.

Радцевич подивився на годинник і розпорядився вирушити полком далі. Пройшли ще кілометрів три. Ліс закінчився. Перед нами широке поле, засіяне хлібами. На самій околиці лісу притулилося кілька хат поселення Мала Криниця. Далі за цим поселенням пішла піщана дорога, надзвичайно важка для піших і для возів. Ноги грузнули в піску, і солдати з труднощами просувалися вперед. За Малою Криницею, кілометрів за три, - Радзивилів, російське містечко, за яким повинно бути австрійське містечко Броди. Радзивилів - прикордонний пункт, через який у мирний час російські мандрівники їздили в Австрію. За увесь час шляху з боку австрійців не було ніяких ознак життя. Підійшли до самого Радзивилова. При вході в місто полк було зустрінuto найстаршими жителями на чолі з міським самоврядуванням і духівництвом, з іконами й корогвами, із хлібом-сіллю. Радцевич виїхав уперед полку, прийняв хліб-сіль від депутації і сказав, що російське військо несе звільнення великого слов'янського народу і чекає в цьому розумінні сприяння місцевого населення. Церемонія з піднесенням хліба-солі продовжувалася не більш десяти хвилин. Депутація стала розходитися, як раптом із боку австрійців пронеслося кілька артилерійських снарядів і звідкись праворуч застукав кулемет. Полк, що перебував у похідних колонах, здригнувся, порядок колон порушився. Люди в пошуках захисту від снарядів і куль кинулися за будинки. Командир полку з ад'ютантом Моросановим, а також піп укрилися в найближчому великому будинку, що виявився гмінним правлінням. Я разом із прапорщиком Завертяєвим сховався за одну з нежилых будівель, неподалік від гмінного правління. Біля години продовжувався найжорстокіший обстріл полку. Радцевич-Плотницький, отямившись від несподіванки,

віддав розпорядження вислати перший батальйон у наступ на стріляючий ар'єргард противника. Перший батальйон під командою підполковника Нехлюдова, розсипавшись рідким ланцюгом, пішов у сторону австрійських позицій. Обстріл припинився лише після того, як перший батальйон вибив австрійських розвідників із південно-західної околиці Радзивилова і примусив знятися вислану австрійцями до самого Радзивилова батарею.

Обравши собі в гмінному правлінні одну з кімнатинок, звернену вікнами в сторону противника, я завалився спати й спав майже до самого вечора. ...Залишивши Земляницького в самочинно зайнятій мною кімнаті, я пішов провідати свого скакуна, залишеного на прив'язі в одному із сараїв за гмінним правлінням. Кінь, що не одержував з учорашньої ночі фуражу, понуро гриз дерев'яний стовп. Я розшукав і попросив полкового фуражника дати фуражу для скакуна і поставити його в стайню штабу. Закінчивши турботи про коня, пішов до Моросанова.

- Був у мене Завертяєв, - почав я, - лякав, що ми знаходимося в оточенні, про що свідчать, мовляв, пожежі в місті. У якому становищі ми дійсно перебуваємо?

- Що пожежі в місті, це вірно, і, звичайно, це справа рук австрійських шпигунів. А про оточення не може бути й мови. Ми настільки сильно тіснимо австрійців, що вони ледве встигають кивати п'ятами. Я щойно говорив із командиром полку, він у повній упевненості, що австрійці не пізніше як сьогодні вночі очистять і Броди.

- А по-моєму, усе-таки пожежі не від того, що шпигуни сигнали подають, а тому, що наші солдати необережно з вогнем поводяться.

- Звичайно, тут і солдати винуваті, однак і командир правий, вважаючи, що пожежі - справа рук шпигунів, а євреї - основна шпигунська маса австрійців.

- Що ж ви збираєтеся робити?

- Командир ще дві години тому говорив по телефону з командиром дивізії Шольпом про необхідність очистити місто від жителів.

- Усе місто очистити від жителів? - здивувався я.

- Як же ви не розумієте: якщо ми тут затримаємося на позиції, то жителі нас будуть сковувати.

- А ви уявляєте собі, що тут тисяч п'ять жителів?

- По-моєму, навіть більше.

- І як же ви очистите від них місто?

- Дуже просто. Накажемо виселитися, і більше нічого.

- Куди ж вони підуть?

- У Кременець, Дубно, куди завгодно... У тил.

Я здивовано знизав плечима. Поцікавився, коли буде підписаний наказ про моє призначення в роту, і, одержавши відповідь, що оформлення відбудеться не пізніше завтрашнього дня і що я можу ще ночувати при штабі, повернувся до себе. Перед смерканням пішов подивитися Радзивилів. Перше, що впало в око, - це розсипаний по всьому місту батальйон під керівництвом поліцейської команди, що оповіщає жителів про негайний виїзд із Радзивилова. Плач, стогони, лайка, благання, лементи неслися від кожного будинку. Поліцейська команда твердо втілювала отриманий наказ очистити місто до ночі.

Через яку-небудь годину повз штаб жителі потягнулися від Радзивилова до Малої Криниці. За Малою Криницею у лісі населення розташувалося табором. Я затримався майже до світанку біля цього табору, переходячи від одного багаття до іншого, прислухаючись до розмов. Зрозумів мало - мова велася переважно не зрозумілою мені єврейською. З окремих фраз можна було розібрати прокльони, що посилаються на адресу російського війська. Величезні юрби людей, нав'ючені домашнім скарбом, з маленькими дітьми, більшість із яких босі, рухалися до лісу, зупиняючись біля багать, розведених тими, хто прийшли сюди раніше. У Радзивилів повернувся вранці. Там уже не було ні одного мирного жителя. Усі будинки зайняті людьми полку. Майже на кожному дворі літав пух із розпоротих подушок і перин. У жодній квартирі не залишилися не розкритими скрині й шафи. Меблі, посуд - усе ламалося, нищилося. Обшивку меблів - плюш, оксамит, шкіру - здирали: одні на онучі, другі на ковдри, треті просто так, бешкетництва ради. Офіцерство всіх батальйонів, користуючись тим, що позиція проходила самою окраїною міста, розташувалося не в окопах, як звичайно, а в будинках, роблячи там ревізію залишеного майна. Прийшовши в третій батальйон, до командира батальйону Савицького, я застав його в шикарному особняку. Сидів навпочіпки біля великого комода за розбиранням дамської білизни.

- Навіщо вам це, Микола Федоровичу? - запитав я.

- У господарстві всяка річ згодиться.

У другому батальйоні підполковник Приєзжев, що вважався інтелігентним офіцером, навантажив речами кілька підвід і давав інструкції своїм денщикам, як із цими возами добратися до Тули.

Якщо в першу ніч із Радзивилова низками виходили навантажені домашнім скарбом жителі, то зранку наступного дня потягнулися вози з награбованим майном, супроводжувані денщиками. Маршрут невеликий. Усього півтори тисячі верст.

* * *

Савицький скликав у себе ротних командирів, розповів безліч анекдотів і наприкінці зачитав отриманий з Острогожська лист старшого по супроводу підвід, відправлених офіцерами батальйону в Тулу з награбованим у Радзивиліві майном. - Ха, ха, ха! - сміявся Савицький. - Острогожськ проїхали, і, будьте впевнені, ми з вами в острог не потрапимо. Одне прикро: надто вже ми квапилися і лише чисте вибрали. Але ж у шкапах (шафах) залишилися другорядні предмети, зате в кошиках із брудною білизною, коли я покопався, - такі шедеври знайшов, яких моя дружина та й ваші теж і в сні не бачили. У себе в квартирі я усі оглянув. Доведеться просити Мокєєва ще конячку дати. Правильне прислів'я: поспішність потрібна тільки при лові бліх! Савицький викликав денщика і наказав притягти кошик, підняв кришку і демонстративно почав викидати його вміст.

- От бачите, - потрушував він панталонами, - із найтоншої полотної. Чи от сорочка, дивіться - мережива одні.

І він одну за одною витягав приналежності дамського туалету, причому деякі з них були настільки брудні, що огидно дивитися.

- Миколо Федоровичу, та навіщо вам це?! - обурився я. Савицький відповів примирливо:

- Ви, прапорщику, ще не одружений і дітлахів не маєте. Півроку тому одержували шість рублів, а тепер одержуєте сто п'ятдесят. Вам, звичайно, ні до чого це, а я вже п'ятнадцять років офіцерську лямку тягну, і якщо на війні не заробити, то де ж? Адже я не підрядчик і не архітектор. Віднеси кошик! - озлоблено крикнув він денщику.

Живу в особняку разом із Нікітіним і Новосьоловим... Зайнятий нами особняк ґрунтовно зруйнований. Близькість позиції дозволяє австрійським кулям долітати до нашого будинку. Скло вибите у вікнах, звернених у сторону окопів. З обстановки

збереглися лише обдерті меблі, найбільш коштовні предмети розкрадені. В одній з великих кімнат - бібліотека, де я улаштувався зі своїм похідним ліжком. Безліч книг релігійно-богословського змісту, белетристика, небагато з економіки. Дуже багато витончених видань із мистецтва й техніки. Радзивилів швидко руйнується. Майже щодня то в одному, то в іншому кінці міста трапляються пожежі від необережного поводження наших солдатів з печами, у яких вони готують їжу, не задовольняючись обідами з похідної кухні. Очищення квартир від коштовного майна здійснюється поголовно всіма. З легкої руки деяких офіцерів солдати, у свою чергу, набивають речові мішки всяким барахлом.

- Куди це вам? - запитую я деяких солдатів. - Невже до кінця війни ви будете тягати всю цю непотріб?

- Нічого, ваше благородіє, поволочимо. Австрійця розбили, мабуть, тепер-от і мир незабаром...

У підвалах солдати знаходять горілку й вина. Поки про це не відомо офіцерам, солдати напиваються самі, але в міру виявлення вино й горілка забираються в офіцерські збори. Отець Микола обходить найбільш заможні будинки під приводом пошуку книг для полкової бібліотеки, що залишилася в Тулі. Попутно з книгами забирає гравюри й картини. Усе це вантажить на вози й відправляє в обоз, звідки клопотанням начальника господарської частини цінності відправляються в Тулу. На позиції затишок. Чуток про наступ нема, та й ні з ким наступати. З 22 травня полк утратив три чверті свого складу і тепер очікує з дня на день поповнення.

На всій радзивилівській ділянці зрідка невелика перестрілка, головним чином опівдні, коли противник намагається заважати роздачі їжі солдатам. Через два тижні вийшов наказ відтягнути 12-у роту до штабу для охорони полкового прапора. Насправді для охорони штабу. Офіцерів розмістили в гмінному правлінні. Солдати вирили собі землянки. Мені випало зайняти кімнатку, що виходить вікнами у сторону окопів. Як спостережний пункт обраний будинок митниці, величезний п'ятиповерховий будинок, із шостим горищним поверхом, із якого відкривається вид уперед на десяток кілометрів. До чергування на спостережному пункті залучені молодші офіцери штабу і прапорної роти, тобто нашої, 12-ї. Доводиться сидіти з третьої-четвертої години ранку до смеркання через кожних шість днів. Перший день мого сидіння на спостережному пункті пройшов спокійно. З-за Бродів австрійці

щодня посилали по декілька дванадцятидюймових снарядів. Звичайно ці снаряди вибухають за Радзивиловом. У друге моє чергування близько першої години почувся постріл дванадцятидюймовки. Снаряд пролетів біля митниці. Хвилин через п'ять другий. Третій... Зі страху причаївся за виступом кам'яної стіни. Новий політ снаряда. Двері в кімнату розчинилися, немов від сильного вітру. Я відкидаюся у сторону, вдаряюся плечем об стіну. Піднявся через кілька митей у повному здивуванні. Вибуху снаряда не чути. Перечекавши кілька хвилин, я виглянув у вікно, але нічого не побачив. Тоді підбіг до слуховому вікна, зверненого у двір будинку, і побачив надворі велике сум'яття. Швидко спустився вниз. Полковник Іванов і офіцери біля нього були бліді.

- У чому річ?

Іванов дивився нерозуміючими очима. У сараї, що прилягав до будинку, зібралася група солдатів. Підбіг до них:

- Що сталося?

- Дванадцятидюймовий упав, - вимовив один. Я побачив величезний снаряд, що нерозірваний стояв посередині сараю, - «валізу».

- Гляньте, - сказав один з унтер-офіцерів, - як він пролетів.

Я побачив у будинку митниці над другим поверхом величезну діру, пробиту снарядом. На землі виднілася штукатурка, що обсипалася у великій кількості. - Снаряд пробив будинок, - доповідав солдат, - потрапив у підвал сараю, відрикошетив, пробив підлогу й от - став стійма. Отут тільки я зміркував, що сильний шум, тріск і ураган, який пронісся у горищних кімнатах, були викликані польотом цього снаряда на відстані семи-восьми кроків від мене. Незабаром у сарай прийшов Іванов у супроводі офіцерів і наказав негайно викликати артилеристів для розряджання снаряда, щоб він випадково не вибухнув і не підняв у повітря не тільки сарай, але й будинок митниці. Особисто мені більше потрапити на спостережний пункт не довелось, але через три дні дванадцятидюймовий снаряд ще раз пробив будинок митниці і вибухнув у дворі, вбивши декількох солдатів. Вирва була глибиною два з половиною метри при діаметрі десять метрів.

...Тиждень тому прибуло близько тисячі солдатів для поповнення полку. Командир наказав ротам спішно ознайомити новоприбулих з умовами позиційного життя, а для того, щоб новоприбульці швидше освоїлися з обстрілом, виряджати їх у

польові вартування і взагалі тримати в першій лінії окопів. 11 липня стало відомо, що наступного дня нашому полку слід перейти в наступ на Броди. 12-у роту біля прапора встигли замінити іншою і відправити в 3-й батальйон.

Перспектива йти в наступ не з приємних. Знову, як і раніше перед кожним наступом, підбивав я підсумки свого життя, тому що невідомо, чи вдасться вийти з бою живим. Австрійські позиції знаходилися від наших на відстані восьмисот кроків. Щоб до них добратися, треба було перетнути великий луг. Австрійські ж окопи містилися біля галявини лісу, кроків за сто. Прикриттям їхнього тилу служив Бродський ліс, що приховував просування підкріплень і підвезення боєприпасів та продовольства. У диспозиції було сказано, що наш наступ буде підтримуватися артилерійським вогнем, який повинен змести дротяні загородження перед австрійськими позиціями. Гай-гай! Марно ми чекали цього артилерійського вогню. Артилерія стріляла «через годину по чайній ложці». Кілька рідких пострілів з важких гармат - потім звичайна тридюймова шрапнель. Австрійці відповіли набагато могутнішим обстрілом нашої позиції.

Годині о шостій ранку за всіма правилами розсипного ладу ми вибігли з окопів, роблячи одиночні перебіжки, збираючись поступово на невеликих пагорбках чи межах, і, перепочивши, рухалися далі. Ось австрійські окопи! Скажений кулеметний обстріл - наче град над нашими головами. Вткнулись у землю, боячись підвести голови. Здавалося, що дзизкучі, ніби рій бджіл, кулі пронижуть негайно. Солдати злякалися. Деякі зробили було спробу повернутися. Цю спробу довелося рішучим чином припинити, аж до звернення свого револьвера на боягузів. Після години лежання стрілянина трохи вщухла. Уловивши зручний момент, наш підрозділ піднявся і стрімкими стрибками кинувся до дроту. На наше щастя, дріт не був суцільним - були в окремих місцях проходи. Резервна група, яка йшла позаду, влилася в передову, і спільно ми здолали загородження.

Австрійців в окопах застали небагато. Вони відійшли до лісу, де в них була друга лінія окопів. Думати про наступ на другу лінію не випадало. Безліч людей вибито з рядів. Зупинилися в чеканні розпоряджень начальства - зі штабу полку передали наказ обкопатися на досягнутому рубежі. До ночі встигли викопати лопатками невеликі окопи, у яких можна сховатися лише лежачи. З настанням темряви поглибили окопи до коліна. Були впевнені: зранку доведеться знову перейти

в наступ. Підрахунок утрат показав, що в 12-й роті вибуло 30 чоловік із 150. Зібравшись разом, офіцери батальйону стали обговорювати можливості подальшої атаки. Загальна думка така: потрібно цієї ж ночі продовжити наступ, щоб не дати можливості австрійцям підвести підкріплення і за ніч зміцнити свою другу лінію.

Про наші пропозиції повідомили в штаб Моросанову, на що одержали відповідь: нового наступу не передбачається і нам треба закріпитися на зайнятому рубежі, причому саперна команда полку і додані їй на допомогу команди протягом ночі поставлять перед нашими рядами рогатки з дротяними загородженнями. До світанку полкові сапери за допомогою резервних рот тягали рогатки, встановлювали їх кроків за п'ятдесят перед залеглими солдатами. Повіривши Моросанову, що наступу не буде, ми почали пристосовувати для себе одиночні окопи, прагнучи перетворити їх на більш надійні притулки й землянки. Уночі 13 липня несподівано надійшло розпорядження знову перейти в атаку.

- Яке ідіотство! - лаялися ми. - Австрійці встигли за ці два дні зміцнити свої позиції, ввести резерви. Ми ж повинні наступати тими ж силами, що значно поріділи в результаті останнього бою. Усупереч сталій практиці цього разу наступ наказано провести не ранком, а о першій годині дня. Очевидно, у розрахунку на те, що в цю пору австрійці зайняті одержанням обіду і будуть захоплені зненацька. Наше припущення, що австрійці зможуть за час перепочинку зміцнитися, виправдалося. При першому ж виступі з окопів ми були зустрінуті ураганим обстрілом. Правда, і наша артилерія цього разу стріляла значно енергійніше, ніж напередодні.

Однак узяти швидким наскоком позиції ворога виявилось неможливим. Потоки свинцю, спрямовані в нашу сторону, стримували всяке просування. Поодинці й окремими групами наближалися ми до дротяних загороджень, розбити які артилерія не встигла. Щоб перебратися через дріт, треба спочатку розрізати його ручними ножицями, що надягаються на багнет. Такі ножиці, однак, виявилися незручними для різання дроту, і солдатам доводилося, лежачи під дротом, правою рукою стріляти по австрійських окопах, а лівою повільно перерізати дріт, щоб утворився прохід. Лежання під дротом і свинцевим дощем продовжувалося не менше трьох годин. Нарешті на лівому фланзі нашої роти утворився прохід, і 4-й взвод із прапорщиком Берсенєвим на чолі ввірвався в окопи австрійців. Замість звичайної здачі в полон цього разу взвод, що увірвався, зустрів запеклий опір австрійців. Слідом за 4-м

взводом пройшов у цей прохід 3-й, за ним 2-й, незабаром і вся 12-а рота. В окопах і за ними почався багнетний бій, побачений уперше мною за весь час війни. Австрійці билися запекло. Наші солдати теж з оскаженінням перли на австрійців, причому останні відступали в ліс, де робота багнетом була не зовсім зручна. Озвіріння дійшло до такої міри, що солдати пустили в хід шанцеві інструменти, лопатки, якими розкроювали австрійцям голови. Рукопашний бій продовжувався не менш двох годин, причому в той час, коли 12-а рота вела багнетний бій, сусідні роти ще не встигли пробратися за дріт і продовжували вести бій вогневий під дротяними загородженнями. Це погіршувало становище 12-ї роти, австрійці дивилися на нас, як на ізольовану частину, що не може завдати їм серйозної шкоди.

Щастя! Правіше від нас прорвали дріт і зайняли окопи солдати 1-го батальйону 12-го полку. Лише після цього австрійські позиції очистилися і бій перенісся безпосередньо в ліс, перейшовши майже по всій ділянці в багнетний бій. Тільки наступаюча темрява припинила різанину. Люди переплуталися між собою. Я бачив мигтючі озвірілі обличчя то росіян, то австрійських солдатів, причому серед росіян я не впізнавав людей своєї роти. Ніч внесла заспокоєння. Швидко пристосували австрійські окопи, повернувши бійниці у бік лісу, вислали туди сильну польову варту, що повинна була попередити, якщо австрійці почнуть контратаку.

Уся ніч минула в тривожному чеканні наступу австрійців. Рука весь час тримала гвинтівку, якою довелося замінити нічого не вартий у бою револьвер. Світанок. Руху з боку австрійців не помітно, і ми обережно почали оглядати ліс. Постала кошмарна картина: перед окопами лежали купи тіл російських солдатів, за окопами не менші купи тіл солдатів австрійських. Австрійці відступили за Броди. Наш полк до сьомої години ранку ввійшов у місто. Втрати колосальні. Характерно, з усіх нових прапорщиків, що влилися в наш батальйон - а їх улилося дванадцять чоловік, - серед живих залишився тільки один, і той контужений та відправлений у тил без надії повернутися. Це значить, що старі офіцери, так само як і старі солдати, пристосувалися до військової атмосфери, краще орієнтуються, використовують місцеві особливості, вчасно ховаючись за складками місцевості, чого не знають нові солдати і нові прапорщики. Єдиною нагородою тим, хто лишилися живими, була маса захоплених у Бродях наливок, настоек, лікерів. Упродовж трьох-чотирьох днів стояння в резерві всі офіцери полку були п'яні. Пили, поки не знищили всього запасу.

Командир полку дав мені нове призначення - начальник похоронної команди. Я повинен був негайно відправитися на радзивилівські позиції разом із доктором Блюмом, щоб прибрати трупи, поховати вбитих, а також зібрати розкидану у величезній кількості на полі бою зброю, що як залишилася після вбитих і поранених солдатів, так і була кинута противником.

16 липня ми з Блюмом із раннього ранку почали обхід місць недавнього бою. Нами зареєстровано понад п'ятсот трупів солдатів 11-го полку. Підібрано біля п'ятдесятьох чоловік тяжкопоранених солдатів, не помічених безпосередньо після бою через їх непритомний стан. Закінчивши очищення окопів, ми перейшли в ліс. На глибині не більше півкілометра ми знаходили вбитих і тяжкопоранених австрійських солдатів. Двох санітарних двоколок, що були в нашому розпорядженні, явно не вистачало, і Блюму довелося звернутися до розташованої в Бродах 14-ї дивізії за допомогою. З дивізійного лазарету нам було послано до десяти санітарних підвід, що два дні перевозили поранених на перев'язний пункт. У лісі, на відстані півкілометра від окопів, саме проти ділянки 12-ї роти, ми з Блюмом наткнулися на кинуту австрійцями гаубичну батарею. Я доповів про неї командирові полку.

- Це мій батальйон узяв, - заявив присутній на доповіді командир 2-го батальйону Чубов.

- Ну, ні, це третій батальйон, - запротестував Савицький.

Розгорілася суперечка. Нарешті втрутився Плотницький, заявивши, що за вдалу операцію під Бродами він і другого командира представить до нагороди.

- Ну, а що ж дванадцятій роті дадуть? - виникло в мене мимовільне запитання. Ханчев мав усі підстави одержати за шість рот німецьких єгерів Георгіївський хрест, однак Савицький так склав реляцію, що роль 12-ї роти в розгромі єгерського батальйону була зовсім змазана. Справа була подана таким чином, начебто цю операцію провів весь батальйон під безпосереднім керівництвом Савицького. І Савицький - а не Ханчев! - за цю справу був представлений до Георгіївського хреста і до звання полковника...

Фото м. Луцька часів Першої світової війни

На сайті фотоархіву Австрійської національної бібліотеки опублікували нову порцію унікальних фотографій Луцька часів австрійської окупації 1915-1916 рр. Крім того, стали доступні світлини перебування останнього імператора Габсбургів Карла I під Луцьком. Усі фотографії одиничні у своєму роді, оскільки ніколи ніде не публікувалися і не тиражувалися на відміну від поштових карток. На світлинах – різні куточки Луцька, вулиці, будинки, інтер'єри, панорами.

Перетин вул. Ковельської та Л. Українки.
Будинок зліва не зберігся. Прямо - медколедж

Початок вулиці Лесі Українки. Справа -
медколедж

Вулиця Сенаторки Левчанівської між вул.
Лесі Українки та Богдана Хмельницького

Гаражі австрійського війська. Місце не
ідентифіковане

Промисловість Луцька поч. XX ст. Ймовірно
зображено будівлю сучасного спиртзаводу

Луцький замок 1916р.

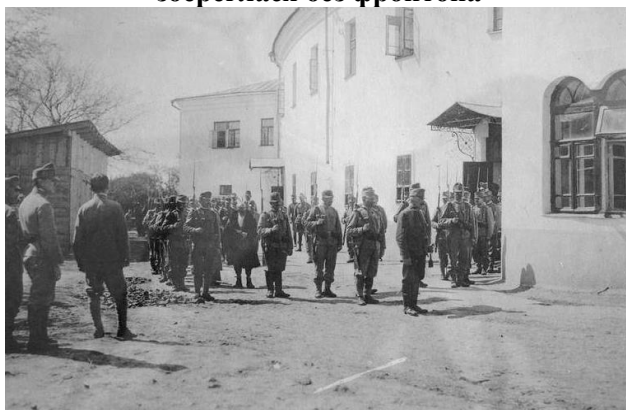
**Відділ повітової поліції на вулиці Ковельській
(стояла поблизу сучасної гуртівні ПАККО)**

**Вулиця Шопена, перетин із Коперніка. Будівля
збереглася без фронтона**

Вулиця Словацького (за драмтеатром)

Місто Луцьк (австрійські солдати)

Братський міст

1914 р. Центр Луцька (Нині вул. Л. Українки)

Сучасний вигляд території де відбувалися бої іде поховані воїни

В період першої світової війни в селі Черемошне Ковельського повіту, був австрійський госпіталь, а на місцевому кладовищі ховали померлих. Близько Черемошна протікає річка Стохід і саме тут були австрійські укріплення (окопи і т.д.) на фото зображено наш час, могилки вже давно ніхто не прибирає (розміщені вище фотографії надані В. Сахарук).

У 1916 р. фронт перемістився на територію Камінь-Каширського повіту, а саме село Рудка-Червинська, Старі Червища, Тоболи, Нові Червища та Оленине. Це був Брусиловський прорив. На деякий час фронт зупинився, і говорили, що тут буде кордон. Відомо, що навіть почали закопувати прикордонні опори. Але потім щось змінилось і почали заставляти людей копати окопи. Так виглядає ця територія сьогодні (розміщені вище фотографії надані І. Приходько).

**Село Сваловичі, Любешівському районі.
(сучасний вигляд місць, де відбувалися бої Першої світової війни) (Фото В. Ковальчук)**

К78 Кравець А.І. Волинськими стежками людських доль / А.І. Кравець, В.С. Гуляницький.
– Луцьк : Луцький педагогічний коледж, 2016. – 126 с.

Позааудиторна робота займає найважливіше місце в патріотичному вихованні студентської молоді. Прикладом є пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт» Луцького педагогічного коледжу. Пошукова група клубу: Хмільовська Д., Мелех І., Лотвін В., Жемела М., Кравець І., Ющак А., Музика А.